

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻԶԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ЕВРАЗИЯ
EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻԶԱԳՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Երևան, 2023 | N2

ISSN 1829-4952

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

2

Երևան - 2023

Հրատարակության է երաշխավորվել Եվրասիա միջազգային համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Գագիկ Վարդանյան (գլխավոր խմբագիր), տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ալբերտ Մակարյան, ք.գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Անի Ստեփանյան, ի. գ. թ., դոցենտ, Արդարադատության համառոտական պետական համալսարան (Ռուսաստանի Արդարադատության նախարարության ԱՀՊՀ)

Աննա Օհանյան, ք.գ. դ., ԱՄՆ Ստոնհիլ համալսարանի պրոֆեսոր

Աշոտ Ալեքսանյան, ք.գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան

Աշոտ Խաչատրյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դատավոր

Աշոտ Մարկոսյան, տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Արամ Այվազյան, ի.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան, ՀՀ քննչական կոմիտե
Գայանե Թովմասյան, տ.գ.թ., դոցենտ, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի «ԱՄԲԵՐԴ» հետազոտական կենտրոն

Գրաժինա Չուպադենե, մանկ.գ.դ., դոցենտ, Լիտվայի Միկոլաս Ռոմերիս համալսարան
Դմիտրիս Զախոս, մանկ.գ.դ, դոցենտ Սալոնիկի (Հունաստան) Արիստոտելի համալսարան

Երանուհի Մանուկյան, փ.գ.թ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Իգոր Կարապետյան, մանկ.գ.դ., պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Լուսինե Հարությունյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Լուսինե Ֆլյյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Խաչիկ Գալստյան, ք.գ.դ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան

Հեղինե Մանասյան, տ.գ.դ., Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն (ՀՌԿԿ)-Հայաստան

Հովհաննես Հարությունյան, տ.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան

Մարիամ Մարգարյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, փ.գ.թ., դոցենտ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա

Մարտա Մորդովան-Յիվինսկա, ք.գ.թ., Վիստուլայի համալսարան (Վիստուլայի համալսարանների

խումբ, Վարշավա, Լեհաստան) և Վարշավայի Wsztechnica Polska համալսարան

Պյոտր Բորովսկի, տեխ.գ.թ., տնտեսագետ, դոցենտ, Վարշավայի բնական գիտությունների համալսարան

Ռամոն Բուազա Լորենցո, ք.գ.թ., Սանտյագո դե Կոմպոստելայի համալսարան (Իսպանիա)

Սամվել Մուրադյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան

Սոնա Հակոբյան, ք.գ.թ., Հայաստանի Եվրոպական Համալսարան

Սուրեն Օհանյան, աշխ.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ստեփան Ծաղիկյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Վահե Վանեսյան, ք.գ.դ., CIDA-Կանադական միջազգային զարգացման գործակալություն

Վլադիմիր Հովհաննիսյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Խմբագրական խորհրդի քարտուղար՝

Նունե Զոմարոյան, Եվրասիա միջազգային համալսարան

ISSN 1829-4952

«Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարանի» պարբերականը ԲՈԿ-ի 28.06.2019թ. № 164Ա հրամանի համաձայն ընդգրկված է առենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ՀՀ ԿԳՄՍՆ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

© Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2023

**Издается по рекомендации ученого совета
Международного университета Евразия**

Редакционная коллегия

Гагик Варданян (главный редактор), д-р экон. наук, профессор, Международный университет Евразия

Альберт Макарян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ани Степанян, канд. юрид. наук, доцент, Всероссийский государственный университет юстиции (РПА Минюста России)

Анна Оганян, д-р полит. наук, профессор, Стоунхиллский университет, США

Арам Айвазян, канд. юрид. наук, Международный университет Евразия, Следственный комитет РА

Ашот Александян, д-р полит. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Маркосян, д-р экон. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Хачатрян, д-р юрид. наук, профессор, судья Конституционного суда Республики Армения

Ваге Ванесян, д-р полит. наук, CIDA-Канадское агентство международного развития

Владимир Оганесян, д-р юрид. наук, Российско-Армянский (Славянский) университет

Гаяне Товмасян, канд. экон. наук, доцент, Исследовательский центр «АМБЕРД» Государственного экономического университета Армении

Гражина Чуладене, д-р пед. наук, доцент, Университет Миколаса Ромериса, Литва

Дмитриос Захос, д-р пед. наук, Университет Аристотеля в Салониках, Греция

Ерануи Манукян, канд. филос. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Игорь Карапетян, д-р пед. наук, профессор, Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна

Лусине Арутюнян, д-р пед. наук, профессор, Государственный экономический университет

Лусине Флджян, д-р филол. наук, профессор, Международный университет Евразия

Мариам Маргарян, д-р полит. наук, профессор, канд. филос. наук, доцент, Академия государственного управления Республики Армения

Марта Молдован-Цывинска, д-р филол. наук, Вислинский университет (Группа университетов Вистулы, Варшава, Польша), Университет Wsztechnica Polska в Варшаве

Оганес Арутюнян, канд. экон. наук, Международный университет Евразия

Петр Боровский, д-р техн. наук, экономист, Варшавский университет естественных наук, Польша

Рамон Бузас Лоренцо, д-р полит. наук, Университет Сантьяго-де-Компостела, Испания

Самвел Мурадян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Сона Аюкян, канд. филол. наук, Европейский университет Армении

Сурен Оганян, д-р геогр. наук, профессор, Международный университет Евразия

Степан Цагикян, д-р юрид. наук, профессор, Российско-Армянский (Славянский) университет

Хачик Галстян, д-р полит. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Эгине Манасян, д-р экон. наук, Кавказский исследовательский ресурсный центр-Армения

Секретарь редакционной коллегии:

Нуне Джомардян, Международный университет Евразия

ISSN 1829-4952

Решением Высшей квалификационной комиссией МОНКС РА от 28.06.2019 № 164А Вестник Международного университета Евразия включен в перечень научных изданий приемлемых для публикаций основных результатов и положений диссертаций.

*Recommended for publication by the Scientific
Council of Eurasia International University*

Editorial Board:

Gagik Vardanyan (Chairman), Doctor of Economics, Professor, Eurasia International University

Albert Makaryan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University

Ani Stepanyan, Ph.D. in Law, Associate Professor, All-Russian State University of Justice (RLA of the Ministry of Justice of Russia)

Anna Ohanyan, Ph.D. in Political Science, Stonehill University, USA

Aram Ayvazyan, Ph.D. in Law, Eurasia International University, RA Investigative Committee

Ashot Aleksanyan, Doctor of Political Science, Professor, Yerevan State University

Ashot Khachatryan, Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the RA

Ashot Markosyan, Doctor of Economics, Professor, Yerevan State University

Dmitrios Zachos, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Yeranuhi Manukyan, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Yerevan State University

Gayane Tovmasyan, Ph.D. in Economics, Associate Professor, "AMBERD" Research Center of the Armenian State University of Economics

Grazina Chuladiene, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Mikolas Romeris University, Lithuania

Heghine Manasyan, Doctor of Economics, Caucasus Research Resource Center (CRRRC)-Armenia

Hovhannes Harutyunyan, Ph.D. in Economics, Eurasia International University

Khachik Galstyan, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Yerevan State University

Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

Lusine Harutyunyan, Doctor of Philology, Professor, Armenian State University of Economics

Lusine Fljyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasia International University

Mariam Margaryan, Doctor of Political Sciences, Professor, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Academy of Public Administration of the Republic of Armenia

Marta Moldovan-Cywińska, Ph. D. in Humanities, Vistula University (Vistula Group of Universities, Warsaw, Poland), Wsztechnica Polska University in Warsaw, Poland

Piotr Borowski, Ph.D. in Engineering, Economist, Associate Professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Ramón Bouzas Lorenzo, Ph.D. in Political Science, University of Santiago de Compostela, Spain

Samvel Muradyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University.

Sona Hakobyan, Ph.D. in Philological Sciences, European University of Armenia

Stepan Tsaghikyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Suren Ohanyan, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Eurasia International University

Vahe Vanesyan, Ph.D. in Political Science, CIDA - Canadian Agency for International Development

Vladimir Hovhannisyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Secretary of Editorial Board:

Nune Jomardyan, Eurasia International University

According to № 164 (A)U decree of RA Supreme Certifying Committee (hereinafter, SCC) dated on June 28, 2019, EIU Bulletin is now recognized as a scientifically relevant journal included in the list of SCC, RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport for publicizing the main principals and guidelines of Ph.D. dissertation.

ISSN 1829-4952

© Eurasia International University, 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գևորգ Իսրայելյան

Թարմանաձևավորման քրեաբանական բնութագրերը եվ Կանխարգելման շտաբերը
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

8

Ջավեն Սմբատյան

Վարչական ԱԿՏԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԴԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

21

Աշոտ Ջաքարյան

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱՋԱՏՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԵՏԱԿԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

34

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռաֆիկ Ավետիսյան

ՎՐԱՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ՆԱՏՕ-ՌՈՒՍԱՏԱՆ
ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՎԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

48

Անահիտ Սերոբյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

61

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Լիլյա Ավետիսյան

ՀՐՈՒՇԱԿԵՂԵՆԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՆՈՐ
ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԵՏՀԱՄԱՃԱՐԱԿԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

74

Համազասպ Գալստյան, Քրիստինե Թաթոսյան, Գագիկ Բաղդոսյան

ՀՀ ԽՈՇՈՐԱՑՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ԵՎ
ԾԱԽՍԵՐԻ ՕՊՏԻՄԱԼ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ
(ՀՀ ԿՈՏԱՅՔԻ ՄԱՐԶԻ ԶԱՐԵՆՑԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

93

Փարիզա Մոզհադամ

ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՃԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՎՐԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՈՒՄ ՀԻՄՆԱԿԱԾ ԲՀՈՊԱԼ ԳԱԶԻ ԱՂԵՏԻ ՎՐԱ

106

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սուսաննա Գրիգորյան

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՒԵԼՅՈՒՆ ԵՐԲՈՂՆԵՐԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ԱՐՎԵՏԱԸ

122

Լուիզա Գասպարյան

ԶԱՐԸՂ ԴԻՔԵՆՍԻ «ՄԱՐՏԻՆ ՉԵՂՎԻԹ» ՎԵՊԸ ԵՒ ԴՐԱ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(ՌՈՒՆԵՐԵՆ և ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

134

Մարտա Մորդոկան-Ցիլիխսկա

«ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՍՅՈՒՌԵԱԼԻԶՄԻ ՄԱՆԻՖԵՍՏԱԸ» ՈՐՊԵՍ ՍՅՈՒՌԵԱԼԻԶՄԻ ՕՐԻՆԱԿ ԼԵՀԱԿԱՆ
ՆԱՐՆՋԱԳՈՒՅՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

143

Անի Թամազյան

ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԱԿՏԵՐԸ ԿԱՄ ԴԵՎԼԱՐԱՏԻՎՆԵՐԸ ԵԱՀԿ ՄԻՆՍԿԻ ԽՄԲԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ԻՆՉՈ՞Ւ ՆՐԱՆՔ ՁԵՊԱՏԵՑՅԻՆ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԴԱՐԱՔԱԴԻ ՀԱՎԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԽԱՂԱՂ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆԸ

156

Սյուզաննա Գրիգորյան

ՀԱՐՅՈՒՊԱՏԱՍԽԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԱԿՏԵՐԻ ԼԵԶՎԱԳՈՐԾԱՐԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՐՅԱԶՐՈՒՅՅԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՈՒՄ

167

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՍԱՎԱՆԴԱՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Արփինե Սարգսյան

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ: ԱԿՏԻՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ
(ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԱՀԵՆՔ ՈՒՍՈՒՅՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ) ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

180

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Геворг Израелян

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВОПРОСЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ
НАРКОПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ 8

Завен Смбалян

ЗАКОННОСТЬ АДМИНИСТРАТИВНОГО АКТА В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУТА НАДЛЕЖАЩЕГО
АДМИНИСТРИРОВАНИЯ 21

Ашот Закарян

ОСОБЕННОСТИ ПРИНЦИПА РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОГО ОГРАНИЧЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ 34

ПОЛИТОЛОГИЯ

Рафик Аветисян

ВЫЗОВЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА
НАТО-РОССИЯ 48

Анаит Серобян

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ 61

ЭКОНОМИКА

Лилия Аветисян

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КОНДИТЕРСКОГО РЫНКА И НОВЫЕ МАРКЕТИНГОВЫЕ ПОДХОДЫ
В ПОСТЭПИДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД 74

Амазасп Галстян, Кристине Татосян, Гагик Бададян

ОЦЕНКА УРОВНЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ И ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ
КРУПНЫХ НАСЕЛЕНИЙ РА (НА ПРИМЕРЕ ОБЩИНЫ ЧАРЕНЦАВАН КОТАЙКСКОЙ ОБЛАСТИ РА) 93

Париса Могаддам

ТЕХНОГЕННО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КАТАСТРОФЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ; ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
МОДЕЛИРОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ГАЗОВОЙ КАТАСТРОФЫ В БХОПАЛЕ 106

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

Сусанна Григорян

СЛОВЕСНОЕ ИСКУССТВО ОД ВАРДАНА АРЕВЕЛЦИ 122

Луиза Гаспарян

РОМАН ДИККЕНСА «МАРТИН ЧАЗЛВИТ» И ЕГО ПЕРЕВОДЫ
(РУССКИЙ И АРМЯНСКИЙ ПЕРЕВОД) 134

Марта Молдован-Цывинска

«МАНИФЕСТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СЮРРЕАЛИЗМА» КАК ПРИМЕР СЮРРЕАЛИЗМА В КОНТЕКСТЕ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛЬСКОГО ДВИЖЕНИЯ ОРАНЖЕВАЯ АЛЬТЕРНАТИВА 143

Ани Тамазян

РЕЧЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ ИЛИ ДЕКЛАРАТИВЫ ЗАЯВЛЕНИЙ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ: ПОЧЕМУ ОНИ
НЕ ПОМОГЛИ РАЗРЕШИТЬ НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ 156

Сюзанна Григорян

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ ВЫРАЖАЮЩИХ ВОПРОС-ОТВЕТ
В КОММУНИКАТИВНОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ИНТЕРВЬЮ 167

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Арпине Саргсян

МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ АКТИВНЫХ
МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ (ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ И КЕЙС-СТАДИ) 180

CONTENT

JURISPRUDENCE

Gevorg Israyelyan CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND ISSUES OF DRUG CRIME PREVENTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA	8
--	---

Zaven Smbatyan LEGALITY OF AN ADMINISTRATIVE ACT IN THE CONTEXT OF THE INSTITUTION OF GOOD GOVERNANCE	21
---	----

Ashot Zaqaryan FEATURES OF THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS IN THE CONTEXT OF THE LEGAL LIMITATION OF STATE POWER	34
---	----

POLITICAL SCIENCE

Rafik Avetisyan GEORGIA'S FOREIGN POLICY CHALLENGES IN THE CONTEXT OF THE NATO-RUSSIA GEOPOLITICAL CONFLICT	48
--	----

Anahit Serobyan CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF TURKISH FOREIGN POLICY AT THE PRESENT STAGE	61
---	----

ECONOMICS

Lilya Avetisyan TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONFECTIONERY MARKET AND NEW MARKETING APPROACHES IN THE POST-EPIDEMIC PERIOD	74
---	----

Hamazasp Galstyan, Kristine Tatosyan, Gagik Badadyan ASSESSMENT OF THE LEVEL OF REVENUE DECENTRALIZATION AND OPTIMAL COST MANAGEMENT OF LARGE COMMUNITIES OF RA (IN THE EXAMPLE OF CHARENTSAVAN COMMUNITY OF KOTAIK REGION, RA)	93
---	----

Parisa Moghaddam MAN-MADE ENVIRONMENTAL DISASTERS AND THEIR IMPACT ON ECONOMY; ECONOMIC MODELING BASED ON BHOPAL GAS DISASTER	106
--	-----

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

Susanna Grigoryan THE WORD ART OF VARDAN AREVELTSI'S ODES	122
---	-----

Luiza Gasparyan "INSIGHTS INTO DICKENS'S "MARTIN CHUZZLEWIT" AND ITS TRANSLATIONS" (WITH REFERENCE TO ARMENIAN AND RUSSIAN TRANSLATIONS)	134
---	-----

Marta Moldovan-Cywińska "MANIFESTO OF SOCIALIST SURREALISM" AS AN EXAMPLE OF SURREALISM ENGAGED AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER ACTIVITIES OF THE POLISH MOVEMENT ORANGE ALTERNATIVE	143
--	-----

Ani Tamazyan SPEECH ACTIONS OR DECLARATIVES OF THE OSCE MINSK GROUP STATEMENTS: WHY DIDN'T THEY HELP TO RESOLVE THE CONFLICT OF NAGORNO-KARABAGH	156
---	-----

Syuzanna Grigoryan PRAGMALINGUISTIC PECULIARITIES OF SPEECH ACTS EXPRESSING QUESTION-ANSWER IN THE COMMUNICATIVE MODEL OF BUSINESS INTERVIEWS	167
--	-----

PEDAGOGY AND TEACHING METHODOLOGY

Arpine Sargsyan MODERNIZATION OF ECONOMIC EDUCATION. FEATURES OF THE APPLICATION OF ACTIVE LEARNING METHODS (PROBLEM-BASED LEARNING AND CASE STUDIES)	180
--	-----

Գևորգ Իսրայելյան

ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննությունների ազգային բյուրոյի Քրեաբանության կիրառական հիմնախնդիրների գիտահետազոտական կենտրոնի պետ, Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ gevorg.israelyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-8

ԹՄՐԱՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՔՐԵԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում թմրանյութերի հետ կապված հանցագործությունների ձևավորված միտումները և ստեղծված իրավիճակը ներքին մեծ սպառնալիք են ոչ միայն երկրի սոցիալական կյանքի, այլև ազգային անվտանգության համար: Հոդվածում քննարկվում է թմրանյութերի հետ կապված հանցագործությունների և դրանց հակազդման հիմնախնդիրը, որի արդիականությունը պայմանավորված է՝ ա) վերջին տարիներին այս տեսակի հանցագործությունների աննախադեպ գրեթե կրկնակի աճով (1.78 անգամ), բ) ստեղծված իրավիճակի պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման կարևորությամբ, գ) թմրահանցագործության հակազդման արդյունավետ կանխարգելման միջոցների մշակման համար քրեաբանական հետազոտության իրականացման, հիմնախնդրի լուծմանը միտված տեսամեթոդաբանական հենքի ստեղծման անհրաժեշտությամբ:

2017-2022 թթ. պաշտոնական վիճակագրական և անցկացված հարցումներով հավաքագրված տվյալների հիման վրա կատարված իրավիճակի համակողմանի վերլուծությամբ՝ ուսումնասիրվել են թմրահանցագործություններին նպաստող քրեածին, այդ թվում՝ լատենտային, գործոնները, բացահայտվել է ընդհանուր հանցագործությունների միտումների և թմրահանցագործությունների փոխկապվածությունը, առաջարկվել է հակազդման միջոցների շրջանակ:

Հիմնաբառեր. թմրահանցավորություն, քրեաբանական բնութագիր, լատենտայնություն, պատճառական համալիր, կանխարգելում:

Ներածություն

Թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի, դրանց պատրաստուկների, պրեկուրսորների, խիստ ներգործող կամ թունավոր նյութերի օրինական շրջանառության դեմ ուղղված հանցագործությունների հետ կապված խնդիրները բազմակողմ են, դրանք էականորեն սպառնում են բնակչության առողջությանը, օրինական ձեռնարկատիրական գործունեությանը, վերջին հաշվով՝ երկրի ազգային անվտանգությանը:

Մեր պետությունն ուշադրության կենտրոնում է պահում թմրահանցավորության դեմ պայքարի հարցերը: Այդ մասին են վկայում Հայաստանի Հանրապետությունում թմրամոլության և թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի տարեկան ծրագրերի ընդունումը և դրանցով նախատեսված, այդ թվում՝ օպերատիվ-կանխարգելիչ և հատուկ միջոցառումների իրագործումը, միջազգային մակարդակով համագործակցությունը, ներառյալ՝ Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների և Հավաքական անվտանգության պետությունների կազմակերպության անդամ պետությունների իրավապահ մարմինների (այսպես, 2003 թվականից Հավաքական անվտանգության պետությունների կազմակերպության անդամ պետությունների (Հայաստան, Ռուսաստանի Դաշնություն, Բելառուս, Ղազախստան, Ուզբեկստան, Դրոբդստան և Տաջիկստան) տարածքում յուրաքանչյուր տարի իրականացվում է «Կանալ» թմրամիջոցների դեմ պայքարի միջոցառումը), Հայաստանի Հանրապետությունում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դեսպանատան թմրամիջոցների և իրավապահ համագործակցության գրասենյակի և այլ կառույցների հետ: Համագործակցության հիմքն է կազմում «Թմրամիջոցների, հոգեներգործող նյութերի և բաղադրիչների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարում Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների համագործակցության մասին» համաձայնագիրը և այլ ակտերը:

Այդուհանդերձ, վիճակագրական տվյալները վկայում են բացասական քրեաբանական միտումների մասին: Այսպես, վերջին տարիներին արձանագրվել է թմրահանցավորության աճ, ինչը վկայում է ինչպես կանխարգելման միջոցների ցածր արդյունավետության, այնպես էլ կանխարգելման նոր մոտեցումների մշակման անհրաժեշտության մասին:

Նշվածից ելնելով՝ սույն հետազոտության նպատակն է թմրահանցավորության քրեաբանական ասպեկտի ուսումնասիրությունը: Այս նպատակին հասնելու համար որպես հետազոտական խնդիր առաջադրվում է 2017–2022 թվականներին Հայաստանի Հանրապետությունում թմրահանցավորության վիճակի, շարժընթացի և կառուցվածքի, պատճառական համալիրի ուսումնասիրությունը, կանխարգելման միջոցների վերաբերյալ առաջարկությունների ներկայացումը:

Մեթոդը

Հետազոտության մեթոդաբանական հենքը կազմել են հասարակական գործընթացների և սոցիալ-իրավական երևույթների ճանաչողության համընդհանուր դիալեկտիկական մեթոդը, ինչպես նաև փորձագիտական գնահատականների մեթոդը, տվյալների քանակական և որակական վերլուծության մեթոդները, այդ թվում՝ բովանդակային վերլուծությունը:

Հետազոտության էմպիրիկ հենք են հանդիսացել ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական, կատարված հարցումների և փաստաթղթերի ուսումնասիրության միջոցով հավաքագրված տվյալները: Հարցումներին մասնակցել են ՀՀ ներքին գործերի նախարարության ոստիկանության 128 ծառայող և Երևան քաղաքի, ինչպես նաև բոլոր մարզերի ընդհանուր թվով 332 բնակիչ: Որպես փորձագետ՝ ներգրավվել են ոստիկանության՝ հանցավորության դեմ պայքարի գործառնություններ իրականացնող 53 ծառայող և Հայաստանի Հանրապետության քննչական կոմիտեի ինքնավար պաշտոն զբաղեցնող 47 անձի: Ուսումնասիրվել են համապատասխան քրեական գործերով 300 դատավճիռներ:

Հիմնական հետազոտությունը

1. Թմրահանցավորության վիճակը, շարժընթացը և կառուցվածքը 2017–2022 թվականներին

Մեր կողմից կատարված հետազոտությունների արդյունքները հավաստում են, որ հանցավորության կառուցվածքում թմրահանցավորությունն ունի համեստ տեսակարար կշիռ: Ի դեպ, Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության (այսուհետ՝ ՆԳՆ) ոստիկանության տեղեկատվական կենտրոնի տվյալների համաձայն հանրապետությունում 2017 թվականին հանցագործությունների թիվը կազմել է 20 285, որից 2071-ը թմրամիջոցների հետ կապված հանցագործությունները (6,27 տոկոս): 2018 թվականին համապատասխանաբար՝ 22 551-ից 877 թմրահանցագործություն կամ 3 տոկոս, 2019 թվականին՝ 26 850 հանցագործություն, որից 1088-ը՝ թմրահանցագործություն (4,05 տոկոս), 2020 թվականին՝ 26 468 հանցանք, որից 1226-ը՝ թմրահանցագործություն (4,63 տոկոս), 2021 թվականին՝ 30 245 հանցանք, որից 1544-ը՝ թմրահանցագործություն (5,1 տոկոս), 2022 թվականին՝ 37 612 հանցանք, որից 2266-ը՝ թմրահանցագործություն (6,02 տոկոս): Այսպիսով, հանցավորության կառուցվածքում թմրահանցագործությունների միջին թիվը 2017–2022 թվականներին կազմել է 5 տոկոս (վիճակագրություն, ՀՀ ոստիկանություն):

Վերը նշված վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ 2019 թվականից թմրահանցավորության շարժընթացը դրսևորել է աճի միտում, ինչը հատկապես ցայտուն է արտահայտվել 2022 թվականին, երբ գրանցվել է նաև կրկնահանցավորության աճ:

Թմրահանցավորության կառուցվածքում տեսակարար կշռով առաջատար է թմրամիջոցների, հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութերի և դրանց պրեկուր-

սորների ապօրինի իրացման դեպքերը: Այսպես, 2017 թվականին դրանց թիվը կազմել է 48,15 տոկոս, 2018-ին՝ 48,96 տոկոս, 2019-ին՝ 46,69 տոկոս, 2020-ին՝ 43,39 տոկոս, 2021-ին՝ 34,26 տոկոս, 2022-ին՝ 45,5 տոկոս (Վիճակագրություն, ՀՀ ոստիկանություն):

Ոստիկանության կայքէջում (police.am) տեղակայված ամփոփ հաշվետվությունների համաձայն՝ վերը նշված ժամանակահատվածում «ծանր» թմրամիջոցներից ափիոնը և մեթամֆետամինը հիմնականում ապօրինի ներկրվել են Իրանի Իսլամական Հանրապետությունից: Իրանից է ներկրվել նաև Հայաստանում սպառվող հաշիշ տեսակի թմրամիջոցի հիմնական մասը: Արձանագրվել են Եվրոպական երկրներից, մասնավորապես՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունից դեպի Հայաստան «բուպրենորֆին» և «MDMA» տեսակի թմրամիջոցների ներկրման դեպքեր:

Երբեմն թմրահանցագործությունները ձևավորում են համակցություն ինչպես միմյանց, այնպես էլ քրեական օրենքով պաշտպանվող այլ հարաբերությունների դեմ ուղղված հանցանքների հետ: Այսպես, տեսակային օբյեկտի առումով իրացնելու նպատակով թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը և ապօրինի իրացնելը հաճախ համակցվել է թմրամիջոցների մաքսանենգության, իսկ առանց իրացնելու նպատակով շրջանառությունը՝ թմրամիջոցները ցանելու և աճեցնելու հետ: Այլ օբյեկտների դեմ ուղղված հանցատեսակներից թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունը հաճախ համակցություն է կազմել հրազենի ապօրինի շրջանառության հետ:

Վերջին ժամանակահատվածում ավելացել է երեխաների շրջանում որպես քաղցրավենիք ներկայացվող թմրամիջոցների քողարկված տարածման դեպքերի մասին ոչ պաշտոնական տեղեկատվությունը, ինչի մասին ահազանգում են նաև մեդիամիջոցները (Թմրանյութերի հյուրասիրում Գյումրու դպրոցներում...): Այսպես, նշվում է, որ երեխաներին փողոցում մոտենում են տարբեր անձինք և առաջարկում բալի, ելակի համով կոնֆետներ, որոնք պարունակում են տարբեր թմրամիջոցներ:

Որոշակի տեղեկատվություն է շրջանառվում նաև դպրոցներում թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության մասին: Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ է շեշտել, որ սվյակ պահի դրությամբ այդ ուսումնական հաստատություններում թմրամիջոցների հայտնաբերման փաստ չի արձանագրվել (Հին թմրամոլները նոր թմրամիջոցները չեն օգտագործում...): Դա կարող է վկայել խնդրո առարկա հանցատեսակների բարձր լատենտայնության մասին:

Մասնագիտական գրականության մեջ (Ղարազյոզյան, 2016, էջ 16, Криминология, 2006, էջ 439) և պաշտոնական փաստաթղթերում (օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում թմրամոլության և թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի 2023 թվականի տարեկան ծրագիրը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 30.09.2022թ. N 1530-Լ որոշման հավելվածի 14-րդ կետ) պարբերաբար շեշտվում է այն հանգամանքը, որ բարձր է քննարկվող հանցագործությունների լատենտայնության մակարդակը: Դրա արդյունքն է՝

1. թմրահանցավորության իրական չափերի, պատճառված վնասի չափի

ու բնույթի գնահատման բարդությունը կամ անհնարինությունը, ինչը վերջին հաշվով բացասաբար է ազդում դրա դեմ պայքարի արդյունավետության վրա,

2. հանցագործության կատարումը պայմանավորող գործոնների բացահայտման և դրանց նկատմամբ ներգործության բարդացումը,

3. քրեական օրենքի կանխարգելիչ ազդեցության նվազումը,

4. թմրահանցավորության կանխատեսման և թմրահանցավորության դեմ պայքարի ծրագրերի մշակման հնարավորությունների էական սահմանափակումը,

5. թմրահանցավորության ինքնավերարտադրության աճը՝ կրկնահանցավորության հաշվին,

6. թույլ պաշտպանված և շրջապատող միջավայրի ազդեցության տակ դյուրին հայտնվող անձանց (անչափահասներ) ներգրավումը հակաիրավական արարքների կատարմանը, օրինակ՝ թմրամիջոցներ գործածելուն,

7. հասարակության մեջ իրավասու մարմինների կողմից իրավակարգի, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության արդյունավետ ապահովման անկարողության մասին պատկերացման ձևավորումը և այլն (Իսրայելյան, 2020, էջ 61-63, Իսրայելյան, Հարությունյան, 2021, էջ 35-37):

2. Թմրահանցավորության պատճառական համալիրը

Ինչ վերաբերում է թմրահանցավորության պատճառական համալիրին, ապա, սոցիալական, տնտեսական, իրավական և ընդհանուր բնույթի այլ դետերմինանտներից գատ, այն պայմանավորում են հետևյալ գործոնները.

1. ՆԳՆ ոստիկանության պարեկային և այլ ծառայությունների աշխատանքի կազմակերպման գործում որոշ բացթողումները, ինչպես օրինակ՝ քննարկվող հանցագործությունների հավանական կատարման վայրերից պարեկային ծառայության երթուղիների մեծ հեռավորությունը, հետիոտն պարեկների կարգախմբերի քիչ քանակը, հանցագործությունների հավանական կատարման վայրեր, այդ թվում՝ գիշերային ակումբներ քրեական ոստիկանության և այլ համապատասխան ծառայությունների կողմից իրականացվող շրջայցերի սակավաթվությունը, անչափահասների իրավունքների պաշտպանության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի ստորաբաժանումների դպրոցական ավագ տեսուչների պասիվությունը, թույլ համագործակցությունը ուսումնական հաստատությունների վարչակազմի և մանկավարժական կազմի հետ,

2. որոշ փողոցներում, այգիներում, թմրահանցանքների հավանական կատարման հասարակական այլ վայրերում լուսավորության բացակայությունը կամ անբավարարությունը, տեսանկարահանող սարքերի սակավաթվությունը,

3. քրեակատարողական հիմնարկներում ծառայության կազմակերպման թերությունները, որոնց արդյունքում թմրամիջոցներ և այլ նյութեր են փոխանցվում տարածք, ինչի մասին իմացվում է հետագայում՝ դրանք դատապարտյալների մոտ հայտնաբերելիս, իսկ իրացման հանգամանքները և իրացնող անձինք մեծ մասամբ չեն բացահայտվում,

4. գորամասերում, ծառայության իրականացման վայրերում գինձառա-

յողների նկատմամբ հսկողության թերությունները, ինչի արդյունքում նրանք անարգել հանցանք են գործում՝ թմրամիջոց ապօրինի իրացնում, խմբակային այն գործածում,

5. երբեմն իրավապահ մարմինների կադրերի ընտրության գործընթացի հանդեպ անհրաժեշտ ուշադրության պակասը, ինչի արդյունքում նրանց շարքերը համալրվում են հակաիրավական վարք դրսևորելու հակումներ ունեցող կամ նման վարք դրսևորող անձինք,

6. տեղեկատվության և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով կատարվող թմրահանցագործությունների բացահայտման գերդժվարությունը, իրավապահ մարմինների տեխնիկական գինվածության և հնարավորությունների անբավարարությունը և այլն:

Մեր կողմից կատարված հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են թմրահանցավորության լատենտայնությունը պայմանավորող հետևյալ գործոնները.

1) թմրաշրջանառության մասնակիցների, հատկապես իրացնողի և ձեռքբերողի փոխադարձ հետաքրքրվածությունը գաղտնի պահել իրենց ապօրինի գործողությունները,

2) տեղեկատվության և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ իրականացվող հանցավոր արարքների բարդ, քողարկված բնույթը, որը դժվարացնում է իրավապահ մարմինների կողմից հանցագործության կատարման փաստի հայտնաբերումը,

3) տուժողի, վկայի՝ հանցավորի կողմից վրեժխնդիր լինելու վախը,

4) ազգային մտածելակերպը, որի դրսևորումներից է տեղեկատվության փոխանցման դեպքում պատվազրկվելուց՝ «գործ տվողի» պիտակ կրելու վախը (տուժողից և վկայից զատ, սա բնորոշ է նաև հանցակիցներին, քանզի բռնված հանցավորները հաճախ չեն մատնում իրենց «գործընկերներին»),

5) տուժողի, վկայի թերահավատությունն առ այն, որ հանցագործությունը կբացահայտվի կամ պետությունը կարող է ապահովել իր անվտանգությունը,

6) տուժողի, վկայի անվստահությունը ոստիկանության նկատմամբ, մտավախությունը, որ փոխանցված տեղեկատվությունը կմնա անհետևանք,

7) իրավագիտակցության թերությունները. երբեմն տուժողը, վկան գտնում են, որ արարքը հանցավոր չէ կամ հանցագործությունն էական վնաս չի պատճառել, որ դրա մասին հայտնեն,

8) հետագա վարության թաշտուկից, վկայի դատավարական կարգավիճակ ստանալուց խուսափելը,

9) վկայի բացարձակ անտարբերությունը նկատած հանցադեպերի հանդեպ,

10) սեփական ուժերով հանցավորին հայտնաբերելու ձգտումը և այլն:

3. Թմրահանցավորության կանխարգելումը

Թմրահանցավորության, ներառյալ՝ դրա լատենտային մասի կանխարգելման նպատակով առաջարկում ենք իրականացնել կազմակերպական բնույթի հետևյալ միջոցառումները.

1. ՆԳՆ իրավասության ոլորտում՝

1) ՆԳՆ ոստիկանության պարեկային ծառայության երթուղիները հնարավորինս մոտեցնել քննարկվող հանցագործությունների կատարման հավանական վայրերին, ավելացնել հետիոտն պարեկների կարգախմբերը,

2) ՆԳՆ համապատասխան ծառայությունների կողմից պարբերաբար իրականացնել շրջայցեր քննարկվող հանցագործությունների կատարման հավանական վայրեր, այդ թվում՝ գիշերային ակումբներ,

3) ակտիվացնել ՆԳՆ ոստիկանության անչափահասների իրավունքների պաշտպանության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի ստորաբաժանումների դպրոցական ավագ տեսուչների գործունեությունը, ոստիկանության տարբեր ստորաբաժանումների ուժերով ուսումնական հաստատություններում պարբերաբար կատարել շրջայցեր, սերտորեն համագործակցել վարչակազմի և մանկավարժական կազմի հետ,

4) խիստ ուշադրություն դարձնել ոստիկանությունում աշխատելու համար կադրերի ընտրության գործընթացին, մանրակրկիտ ստուգել թեկնածուներին,

5) հաղթահարել ոստիկանության մարմինների ծառայողների ցածր մասնագիտական պատրաստականության և փորձի բացակայության գործոնները, ակտիվացնել վերապատրաստման գործընթացը, ապահովել թեմատիկ ուղղվածությունը, հատկապես՝ տեղեկատվության և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով հանցագործությունների կատարման վերաբերյալ տեղեկատվության հաղորդումը և գիտելիքների զարգացումը, պարբերաբար անցկացնել ատեստավորումներ, կատարելագործել նաև ուսուցման ու վերապատրաստման մեթոդները,

6) իրավասու մարմիններին առաջարկել ապահովելու լուսավորություն հասարակական այն վայրերում, որտեղ դա բացակայում է կամ բավարար չէ, տեղադրելու տեսանկարահանող սարքեր,

7) կիրառել նյութական խրախուսման միջոցներ՝ դեպք հայտնաբերող ոստիկանության ծառայողների կամ տեղեկատվություն տվող քաղաքացիների համար սահմանել պարգևավճար,

2. Քրեակատարողական ծառայության իրավասության բնագավառում՝

1) քրեակատարողական հիմնարկներում ուժեղացնել հսկողությունը, պարբերաբար իրականացնել կանխարգելիչ միջոցառումներ,

2) հաղթահարել քրեակատարողական ծառայողների ցածր մասնագիտական պատրաստականության և փորձի բացակայության գործոնները,

3. Պաշտպանության նախարարության իրավասության բնագավառում՝

1) զինված ուժերի զորամասերում, ծառայության իրականացման վայրերում ուժեղացնել զինծառայողների նկատմամբ հսկողությունը,

2) զինծառայողների շրջանում ակտիվացնել դաստիարակչական աշխատանքները,

4. Պետական եկամուտների կոմիտեի իրավասության բնագավառում՝

1) բարձրացնել մաքսային հսկողության որակը,

2) ուշադրության կենտրոնում պահել մաքսային համակարգում աշխատելու համար կադրերի ընտրության գործընթացը,

3) գործող ծառայողների համար խնդրո առարկա թեմատիկայով պար-

բերաբար իրականացնել վերապատրաստումներ,

5. Իրավապահ համակարգի համապատասխան կառույցների գործունեության արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ՝

1) Լուծել իրավապահ մարմինների անբավարար տեխնիկական զինվածության հարցը:

Տեղեկատվության և հաղորդակցման տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ թմրահանցատեսակների հայտնաբերումն ու բացահայտումն առանց բավարար տեխնիկական միջոցների կամ մեխանիզմների բավականին դժվար է կամ անհնարին: Ուստի ակնհայտ է իրավապահ մարմինների տեխնիկական հագեցվածության և հասանելիության հարցի լուծման կարևորությունը:

2) Իրագործել իրավապահ մարմինների հետ բնակչության համագործակցությանը նպաստող միջոցներ:

Այս ուղղությամբ հնարավոր է չեզոքացնել լատենտային թմրահանցավորությանը նպաստող հետևյալ գործոնները.

ա) Հանցավորի կողմից վրեժխնդիր լինելու վախի գործոնը

Սա հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մարդկանց մեծամասնությունը տեղեկատվություն չունի քրեական դատավարության մասնակիցների պաշտպանության միջոցների մասին: Ուստի անհրաժեշտ է Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 9-րդ գլխով նախատեսված վարույթին ներգրավված անձանց հատուկ պաշտպանության դրույթների լուսաբանումը մեդիամիջոցներով:

բ) Իրավապահ մարմիններին չդիմելը՝ կատարվածը հանցադեպ չդիտարկելով կամ հանցանքը ոչ էական համարելով կամ ուղղակի անտարբերություն դրսևորելով կամ հանցավորին ինքնուրույն հայտնաբերելու ձգտմամբ

Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է ծավալել նպատակաուղղված իրավական քարոզչություն՝ օգտագործելով մեդիայի տարբեր միջոցների հնարավորությունները: Սոցիալ-քաղաքական ակտիվության, երկրում քրեաբանական իրադրության համար բնակչության պատասխանատվության զգացման ձևավորումը ենթադրում է նրանց համոզումն և առ այն, որ իրավասու մարմիններին հանցագործությունների մասին հայտնելն անհրաժեշտ է: Այդպիսի քարոզչության ազդեցության տակ պետք է ձևավորվի այն մասին համոզումն, որ իրենց և այլոց շահերին ուղղված թմրահանցագործությունների մասին տեղեկատվություն թաքցնելն օբյեկտիվորեն նպաստում է հանցավորների մոտ կայուն հակահասարակական ուղղվածության և հանցավոր գործունեությունը շարունակելու հնարավորության համոզվածության ձևավորմանը: Դա էլ հանգեցնում է թմրահանցավորության ինքնավերարտադրությանը, տարածմանը, ինչը թույլ է տալիս ներթափանցել հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները՝ արդյունքում էապես վնասելով բնակչության առողջությանը: Ոստիկանությունը, դպրոցը, այլ սուբյեկտները պետք է մասնակցեն իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացմանը, սերտորեն համագործակցեն թմրահանցավորության դեմ պայքարում: Այս խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է միջոցների համակարգ, որոնց կենսագործմանը կմասնակցեն ինչպես իրավապահ մարմինները, այնպես էլ բնակչությունը (Кривенцов, 2014, էջ 127-130):

Իրավապահ մարմինների գործունեության արդյունավետության հանդեպ թյուրահավատության հաղթահարումը կարող է դրսևորվել իրավապահ մարմինների գործունեության արդյունավետության անհատական գնահատականի որակական փոփոխությամբ: Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ մեդիամիջոցներով ցանկացած քարոզչությունը, առանց թմրահանցավորության դեմ պայքարի իրական ակտիվացման, միայն կվատթարացնի մարդկանց վերաբերմունքն իրավապահ մարմինների նկատմամբ: Ուստի պետք է համադրվեն իրավապահ մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման և այդ մասին բնակչության իրազեկման աշխատանքները: Բնակչի հոգեբանությունը ոչ միայն կախված է իրավապահ մարմինների գործունեության արդյունավետությունից, այլև դրա մասին տեղեկացումից: Որքան բարձր է իրավապահ մարմինների նկատմամբ բնակչության վստահությունը, այնքան թուլանում է լատենտայնությունը պայմանավորող գործոնների ազդեցությունը: Ոստիկանությունը պետք է արձագանքի կատարված թմրահանցագործությունների մասին տեղեկատվությանն այնքան ակտիվ և արագ, որքան թույլ են տալիս հանգամանքները՝ չմոռանալով բարեհամբուրության և ուշադրության մասին: Դրա արդյունքում ոստիկանության և բնակչության միջև հեռավորությունը կկրճատվի: Միաժամանակ անհրաժեշտ է իրավապահ մարմինների կողմից լուրջ քարոզչական աշխատանք տանել, որը կնպաստի քաղաքացիների իրավական գրագիտության մակարդակի բարձրացմանը, ինչը թույլ կտա ճիշտ գնահատական տալ թմրահանցագործություններին (Кривенцов, 2014, էջ 127–130):

Կարևոր խթան կարող է հանդիսանալ նաև վստահության հեռախոսակապի հնարավորության ստեղծումը, որը թույլ կտա ստանալ թմրահանցագործությունների մասին տեղեկատվություն:

Եզրակացություն

Մեր կողմից կատարված հետազոտության արդյունքները հանգում են հետևյալին.

1. 2019 թվականից արձանագրվել է թմրահանցավորության աճ: Դա հատկապես վառ է արտահայտվել 2022 թվականին, երբ գրանցվել է նաև կրկնահանցավորության աճ: Չնայած այն հանգամանքին, որ հանցավորության կառուցվածքում թմրահանցավորության միջին թիվը 2017–2022 թվականներին կազմել է ընդամենը 5 տոկոս, սակայն, մեր կարծիքով, դա խնդրո առարկա հանցատեսակների բարձր լատենտայնության արդյունքն է:

2. Սոցիալական, տնտեսական, իրավական և ընդհանուր բնույթի այլ գործոններից զատ, թմրահանցավորության պատճառական համալիրն ընդգրկում է նաև մի շարք կազմակերպական բնույթի գործոններ՝ ՆԳՆ ոստիկանության պարեկային և այլ ծառայությունների աշխատանքի կազմակերպման, կադրային ապահովման գործընթացում բացթողումները, տեղեկատվության և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով կատարվող թմրահանցագործությունների բացահայտման գերդժվարությունը, իրավապահ մարմինների տեխնիկական զինվածության և հնարավորությունների

անբավարարությունը և այլն:

Ինչ վերաբերում է թմրահանցավորության լատենտայնությունը պայմանավորող գործոններին, ապա դրանց թվին են դասվում՝ թմրաշրջանառության մասնակիցների, հատկապես իրացնողի և ձեռքբերողի փոխադարձ հետաքրքրվածությունը գաղտնի պահել իրենց ապօրինի գործողությունները, տեղեկատվության և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ իրականացվող հանցավոր արարքների բարդ, քողարկված բնույթը, որը դժվարացնում է իրավապահ մարմինների կողմից հանցագործության կատարման փաստի հայտնաբերումը, տուժողի, վկայի՝ հանցավորի կողմից վրեժխնդիր լինելու վախը, ազգային մտածելակերպը, որի դրսևորումներից է տեղեկատվության փոխանցման դեպքում պատվազրկվելուց՝ «գործ տվողի» պիտակ կրելու վախը և այլն:

3. Թմրահանցավորության կանխարգելման համար անհրաժեշտ է մի շարք միջոցառումների իրականացում, ինչպես օրինակ՝ ՆԳՆ ոստիկանության պարենկային և այլ ծառայությունների աշխատանքի կազմակերպման, կադրային ապահովման գործընթացում բացթողումների շտկումը, իրավապահ մարմինների տեխնիկական զինվածության և հնարավորությունների ընդլայնման հարցի լուծումը և այլն: Առաջարկվել են նաև լատենտային թմրահանցավորության կանխարգելման միջոցներ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

«Թմրամիջոցների, հոգևերգործող նյութերի և բաղադրիչների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարում Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների համագործակցության մասին» համաձայնագիր, ընդունվել է 30.11.2000թ.:

«Հայաստանի Հանրապետությունում թմրամոլության և թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարի 2023 թվականի տարեկան ծրագիրը հասարակելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության N 1530-Լ որոշում, ընդունվել է 30.09.2022թ.:

Իսրայելյան, Գ.Վ., Հարությունյան, Ա.Ս. (2021). *Լատենտային հանցավորության կանխարգելման արդի խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում*: Մենագրություն /Գ.Վ. Իսրայելյան, Ա.Ս. Հարությունյան. – Եր.: Հեղ. հրատ.:

Իսրայելյան, Գ.Վ. (2020): *Քրեաբանություն: Ընդհանուր դրույթներ*: Ուսումնական ձեռնարկ /Գ.Վ. Իսրայելյան: Երևան, Հեղ. հրատ.:

Ղարաբյոզյան, Ժ.Պ. (2016): *Թմրամոլության դեմ պայքարի քրեաիրավական և քրեաբանական հիմնախնդիրները (իրավահամեմատական վերլուծություն)*: Ի.գ.թ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր: Երևան: Թմրանյութերի հյուրասիրում Գյումրու դպրոցներում՝ կոնֆեյրների, մասպակի տեսքով: Ահազանգում է ավագանու ՀՀԿ խմբակցության ղեկավարը // <https://www.aravot.am/2023/03/24/1330825/> (վերջին մուտք՝ 09.06.2023):

Հին թմրամոլները նոր թմրամիջոցները չեն օգտագործում, դրանով է բացառվում թմրամոլության երկրասարդացումը
<https://hraparak.am/post/1f7b6b9b0b8e29532842c0ef477c3fc8> (վերջին մուտք՝

09.06.2023):

Վիճակագրություն: Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանություն: <https://police.am/fight-against-drug-trafficking/statistics1.html>

Криминология: Учебник для вузов (2006), /под ред. проф. В.Д. Малкова – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Юстицинформ».

Кривенцов, П.А. (2014). *Латентная преступность в России: криминологическое исследование*. Дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Научный руководитель: кандидат юридических наук, доцент Королева М.В., Москва.

References

«*Tmramijocneri, hogenergortsogh nyuteri ev baghadrichneri aporini shrjanarutyuan dem payqarum Ankakh Petutyunneri Hamagortsakcutyan masnacic petutyunneri hamagortsakcutyan masin*» *hamadzaynagir* [Agreement „On the cooperation of the states of the Commonwealth of Independent States in the fight against illegal trafficking of narcotics, psychoactive substances and components“], yndunvel e 30.11.2000t. (In Arm.)

«*Hayastani Hanrapetutyunum tmramolutyuan ev tmramijocneri aporini shrjanarutyuan dem payqari 2023 tvakani tarekan tsragiry hastatelu masin*» *Hayastani Hanrapetutyuan karavarutyuan N 1530-L voroshum* [„On approving the 2023 annual plan to combat drug addiction and illegal drug trafficking in the Republic of Armenia“ of the Government of the Republic of Armenia N 1530- L decision], yndunvel e 30.09.2022t. (In Arm.)

Israyelyan, G.V., Harutyunyan, A.S. (2021). *Latentayin hancavorutyuan kankhargelman ardi khndirneri Hayastani Hanrapetutyunum* [Current issues of latent crime prevention in the Republic of Armenia]. Menagrutyun /G.V. Israyelyan, A.S. Harutyunyan. – Yer.: Hegh. hrat. (In Arm.)

Israyelyan, G.V. (2020) *Qreabanutyun: Yndhanur druytner* [Criminology. General Provisions]. Usumnakan dzernark /G.V. Israyelyan: Yerevan, Hegh. hrat. (In Arm.)

Kharagyozyan, J.P. (2016) *Tmramolutyuan dem payqari qreairavakan ev qreabanakan himnakhndirneri (iravahamematakan verlutsutyun)* [Criminological and criminological basic problems of combating drug addiction (legal comparative analysis)]. I.g.t. gitakan astichani haycman atenakhosutyuan seghmagir: Yerevan. (In Arm.)

Tmramijocneri hyurasirum Gyumru dprocnerum konfetneri, mastakneri tesgov [Treating drugs in Gyumri schools in the form of candies, chewing gum]. Ahazangum e HHK khmbakcutyan ghekvary // <https://www.aravot.am/2023/03/24/1330825/> (accessed: 9.06.2023) (In Arm.)

Hin tmramolnery nor tmramijocnery chen ogtagortsum, dranov e bacatrvm tmramolutyuan eritasardacumy [Old drug addicts do not use new drugs, this explains the rejuvenation of drug addiction],

<https://hraparak.am/post/1f7b6b9b0b8e29532842c0ef477c3fc8> (accessed: 09.06.2023). (In Arm.)

Statistics. *Police of the Republic of Armenia*. <https://police.am/fight-against-drug-trafficking/>

[statistics1.html](#) (In Arm.)

Kriminologiya: Uchebnik dlya vuzov [Criminology: Textbook for universities] (2006). /pod red. prof. V.D. Malkova – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: ZAO «Yustichinform». (In Rus.)

Krivencov, P.A. (2014). *Latentnaya prestupnost v Rossii: kriminologicheskoe issledovanie* [Latent crime in Russia: criminal investigation]. Diss. ... kand. jurid. nauk. Specialnost 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologiya; ugovno–ispolnitelnoe pravo. Nauchny rukovoditel: kandidat juridicheskikh nauk, docent Koroleva M.V., Moskva. (In Rus.)

Геворг Исраелян

Начальник Научно-исследовательского центра прикладных проблем криминологии Национального бюро экспертиз Национальной академии наук Республики Армения, преподаватель Международного университета Евразия, кандидат юридических наук, доцент
Эл. адрес: gevorg.israelyan@eiu.am

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВОПРОСЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАРКОПРЕСТУПНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Несмотря на принимаемые в Республике Армения меры по борьбе с наркопреступностью, отмечаются негативные криминологические тенденции: с 2019 года наблюдается рост наркопреступности, что свидетельствует о малоэффективности предупредительных мер и необходимости комплексного криминологического исследования и формирования нового подхода по предупреждению наркопреступности.

В рамках данного исследования автор рассмотрел криминологическую характеристику наркопреступности за период 2017–2022 годов, выявил последствия латентности и определил причинный комплекс. На основе этих данных предложены меры по предупреждению наркопреступности. В частности, автор предлагает следующие организационные меры: обеспечить периодические рейды по вероятным местам совершения обсуждаемых преступных действий, увеличить число пеших нарядов патрульной службы полиции; активизировать деятельность старших школьных инспекторов, осуществлять регулярные посещения учебных заведений с помощью различных подразделений полиции, тесно сотрудничать с администрацией и педагогическим составом; усилить контроль в исправительных учреждениях, регулярно проводить профилактические мероприятия; в воинских частях, по месту несения службы, усилить надзор за военнослужащими в целях недопущения употребления ими наркотических средств, уделять пристальное внимание процессу подбора кадров для работы в полиции, тщательно проверять кандидатов; преодолеть факторы низкой профессиональной подготовки у сотрудников полиции, активизировать процесс переподготовки,

обеспечить совершенствование методов обучения и переподготовки и т.д.

Ключевые слова: наркопреступность, криминологическая характеристика, латентность, причинный комплекс, предупреждение.

Gevorg Israyelyan

Head of the Scientific Research Center of Applied problems in criminology of National Bureau of Expertise of National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Lecturer of the Law Department at Eurasia International University, Ph.D. in Law, Associate Professor, Email: gevorg.israyelyan@eiu.am

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND ISSUES OF DRUG CRIME PREVENTION IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Despite the fact that appropriate measures are being taken in the Republic of Armenia to combat drug crime, negative criminological trends are being recorded: since 2019, there has been an increase in drug crime, which indicates the ineffectiveness of preventive measures and the need for comprehensive criminological research and the formation of a new approach to drug crime prevention.

Despite the fact that appropriate measures are being taken in the Republic of Armenia to combat drug crime, negative criminological trends are being recorded: since 2019, there has been an increase in drug crime, which indicates the ineffectiveness of preventive measures and the need for comprehensive criminological research and the formation of a new approach to drug crime prevention.

The author revealed the criminological characteristics of drug crime for 2017–2022, the consequences of latency, the causal complex, on the basis of which measures to prevent drug crime are presented. In particular, the author suggests the following organizational measures: to ensure periodic raids on the likely places of commission of the criminal acts under discussion, to increase the number of foot patrol squads of the Police Patrol Service; to intensify the activities of senior school inspectors, to carry out regular visits to educational institutions with the help of various police units, to collaborate closely with educational staff, to strengthen control in penitentiary institutions, to regularly carry out preventive measures in military units, at the place of service, to strengthen supervision of military personnel in order to prevent their use of narcotic drugs, meticulous scrutiny of the police recruitment process, addressing factors contributing to the low professional training of police officers, and an emphasis on retraining processes.

Keywords: drug crime, criminological characteristics, latency, causal complex, prevention.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հունիսի 23-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հուլիսի 3-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. օգոստոսի 18-ին:

Զավեն Սմբատյան

*Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի քննության բաժնի պետ, Հայաստանում Եվրոպական համալսարանի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ zaven.smbatyan@yerevan.am*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-21

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են վարչական ակտի՝ որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված պատշաճ վարչարարության ինստիտուտի արդյունավետ կենսագործման արդյունքի էությունն ու նշանակությունը:

Սույն ուսումնասիրության նպատակը իրավական հետազոտության հիման վրա իրավաչափ վարչական ակտի՝ որպես վարչական մարմինների պատշաճ վարչարարության երաշխավորման արդյունքի, և դրա օրինականության վերաբերյալ միասնական դատողությունների ամրագրումն է, ինչպես նաև տեսական և գործնական փորձի հիման վրա առավել արդյունավետ և հատկանշական կարգավորումների խարսխումը ՀՀ գործող օրենսդրական դաշտում:

Սույն ուսումնասիրության գործնական նշանակությունը նրանում է, որ վարչարարության ինստիտուտի սահմանադրաիրավական և վարչաիրավական ընկալումների տարանջատման և Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի առաջարկության քննարկման արդյունքում, պատշաճ վարչարարության տարրերի բացահայտման և գնահատման հիման վրա, ձևակերպվել են միասնական ընկալումները և լավարկվել են առկա կարգավորումները:

Հիմնաբառեր. վարչական ակտ, պատշաճ վարչարարություն, օրինականություն, ողջամիտ ժամկետ, իրավունք, անաչառություն:

Ներածություն

Վարչական իրավունքը հանրային իրավունքի առավել տարածված ճյուղերից մեկն է, որի շրջանակներում առանցքային դերակատարում ունի վարչական ակտի ինստիտուտը:

Սույն հետազոտության օբյեկտն իրավական հարաբերություններն են, որոնք ծագում են վարչական ակտի՝ որպես վարչական մարմնի պատշաճ վարչարարության երաշխավորման արդյունքի, կենսագործումից:

Վարչական ակտի՝ որպես պատշաճ վարչարարության արդյունքի, հետազոտությունը պատկերացումներ է տալիս հանրային իշխանության գործունեության բարելավման վերաբերյալ: Բացահայտելով լավագույն փորձը՝ քաղաքականությունը մշակողները կարող են նպատակաուղղված միջամտություններ իրականացնել՝ վարչական ակտի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար:

Վարչական ակտը հանրային բնույթի իրավահարաբերության շրջանակներում վարչական մարմնի կողմից արտահայտված էմպիրիկ կամքի դրսևորում է, որը կազուալացնում է աբստրակտ բնույթի իրավահարաբերություններն ազդելով անձանց բնականոն կյանքի, գործունեության և իրավական կարգավիճակների վրա:

Վարչական ակտի ինստիտուտն իր էությամբ ուրույն տեղն ունի իրավական ակտերի համակարգում՝ պայմանավորված նաև այն հանգամանքով, որ վարչական ակտը հանդիսանում է այն ուղիղ գործիքը, որով պետաիրավական լծակներով օժտված մարմիններն ազդեցություն են գործում անձի բնականոն կենսագործման վրա՝ իրավունքների (իրավական կարգավիճակի) և (կամ) պարտականությունների սահմանման, փոփոխման, դադարեցման կամ հաստատման եղանակով, որի շրջանակներում անձանց իրավունքների երաշխավորման հիմնական միջոցը հենց պատշաճ վարչարարության ինստիտուտի ամրագրումն է:

Սույն հոդվածով փորձ է արվելու իրավական հետազոտության հիման վրա առաջադրել բարձրացված խնդիրներին տեսական և գործնական լուծումներ:

Մեթոդը

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական և ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կառուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական և իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների և իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Արդյունքները

Ինչպես գիտենք, օրինականության սկզբունքն իր առանցքային դերակատարումն ունի իրավունքի ցանկացած ճյուղի ձևավորման և կենսագործ-

ման հիմքում: ՀՀ-ում վարչական ակտի օրինականությունը միաժամանակ հիմնվում է թե՛ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսվող սահմանադրական կարգի հիմունքների վրա, թե՛ հատուկ ճյուղային իրավունքի, մասնավորապես՝ վարչական իրավունքի լույսի ներքո այս սկզբունքի վրա:

Սահմանադրական կարգը ժողովրդավարության սկզբունքներին համահունչ՝ հանրային իշխանության կողմից մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորումն ու պահպանումն է (Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, 2016, էջ 107):

ՀՀ Սահմանադրության լույսի ներքո սահմանվող օրինականության սկզբունքը՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունք, խորապես ուսումնասիրության առարկա է դարձել թե՛ տարբեր տեսաբանների կողմից՝ գիտական աշխատություններում, թե՛ դատական մարմինների կողմից կայացված դատական ակտերում, սակայն, խոսելով վարչական ակտի օրինականության ապահովման մասին, հարկ է արձանագրել, որ այն ուղղակի փոխկապակցված է Սահմանադրության հետ, իսկ որպես անձի հիմնարար իրավունք՝ ամրագրված պատշաճ վարչարարության իրավունքի հետ:

Օրինականության սկզբունքի ներքին տրամաբանությունը հիմնված է ոչ այնքան օրենքի գերակայության, այլ իրավունքի գերակայության վրա: Այլ կերպ ասած առանց իրավունքի գերակայության, օրենքի գերակայությունը ոչ միայն կդառնա ինքնանպատակ, այլև կհակասի իրավական պետության գաղափարին (Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, 2012, էջ 268):

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ թիվ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականի շրջանակներում, անդրադառնալով վարչական մարմինների կողմից օրինականության սկզբունքի պահպանման հարցին, արձանագրել է, որ պետական մարմինները պետք է գործեն օրենքին համապատասխան: Նրանք չպետք է կամայական միջոցներ ձեռնարկեն, նույնիսկ, երբ գործում են իրենց հայեցողությամբ: Նրանց կողմից կատարված գործունեությունները պետք է համապատասխանեն ներքին օրենսդրությանը, միջազգային իրավունքին և իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին, որոնք կարգավորում են դրանց կազմակերպումը, գործառնությունը և գործունեությունը: Նրանք պետք է իրենց լիազորություններն իրականացնեն միայն այն դեպքում, եթե սահմանված փաստերը և կիրառելի օրենսդրությունը նրանց իրավունք են տալիս դա անել, և բացառապես այն նպատակով, որի համար դրանք տրվել են (Recommendation CM/Rec(2007)7, 2007, էջ 7):

Եվրոպական միության հիմնարար իրավունքների խարտիայի 41-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի միության ինստիտուտները, մարմինները, գրասենյակները և գործակալություններն իր գործերը քննեն անաչառ, արդար և ողջամիտ ժամկետում: Այս իրավունքը ներառում է. ա) յուրաքանչյուր անձի լավելու իրավունքը՝ նախքան որևէ անհատական միջոցառում ձեռնարկելը, որը կարող է բացասաբար ազդել նրա վրա, բ) յուրաքանչյուր անձի իրավունք ունի հա-

սանելիություն ունենալ իր անձնական գործին՝ պահպանելով օրինական շահերը, մասնագիտական և գործարար գործունեության գաղտնիությունը, գ) վարչակազմի պարտականությունն է հիմնավորել իր որոշումները (Charter of Fundamental Rights of the European Union):

Պատշաճ վարչարարության իրավունքը՝ որպես հիմնարար իրավունք, սահմանադրական մակարդակում չի արտացոլվել մինչև 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները:

Արդեն 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածն ամրագրում է պատշաճ վարչարարության իրավունքը, որին 2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունում անդրադարձ է կատարված մասնակի: Մասնավորապես՝ 2005թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ յուրաքանչ-յուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք: 2015թ. փոփոխություններով Սահմանադրության 50-րդ հոդվածն ընդլայնում և հստակեցնում է սահմանադրական կարգավորումները՝ ամրագրելով, որ յուրաքանչյուր ոք ունի վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:

Վերոգրյալ իրավանորմի լույսի ներքո, անդրադառնալով պատշաճ վարչարարության էությանը, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում պատշաճ վարչարարության ինստիտուտի սահմանումից բխում են հետևյալ տարրերը.

- վարչական մարմինը գործը պետք է քննի անաչառ,
- վարչական մարմինը գործը պետք է քննի արդարացի,
- վարչական մարմինը գործը պետք է քննի ողջամիտ ժամկետում,
- երաշխավորվում է անձի իր վերաբերող բոլոր փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունք, բացառությամբ օրենքով պահպանվող գաղտնիքների,
- երաշխավորվում է լաված լինելու իրավունքը նախքան միջամտող վարչական ակտի կայացումը:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականի համաձայն՝ պետական մարմինները պետք է գործեն անկողմնակալության սկզբունքին համապատասխան: Նրանք պետք է գործեն օբյեկտիվորեն՝ հաշվի առնելով միայն գործին առնչվող հարցերը: Նրանք չպետք է կողմնակալ գործեն (էջ 7):

Ողջամիտ ժամկետում գործերը քննելու սկզբունքը կարևոր է համարվել նաև եվրոպական խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից, որն անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականում ամրագրել է, որ պետական մարմինները պետք է գործեն և կատարեն իրենց պարտականությունները ողջամիտ ժամկետում (էջ 8):

Նախարարների կոմիտեն «Անդամ երկրներում լավ կառավարման վերա-

բերյալ թիվ CM/Rec(2007)7 հանձնարարական»-ում անդրադառնալով նախքան վարչական ակտի կայացումն անձին լսելու վարչական մարմնի պարտականությանը՝ արձանագրել է, որ եթե պետական մարմինը մտադիր է ընդունել անհատական որոշում, որն ուղղակիորեն և բացասաբար կանդրադառնա մասնավոր անձանց իրավունքների վրա, այն պարագայում, երբ նրանց հնարավորություն չի ընձեռվել արտահայտելու իրենց տեսակետները, ապա այդպիսի անձինք, եթե դա ակնհայտորեն անհարկի չէ, պետք է հնարավորություն ունենան ողջամիտ ժամկետում և ազգային օրենսդրությամբ նախատեսված կարգով արտահայտեն իրենց տեսակետները, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ իրենց ընտրած անձի օգնությամբ (Recommendation CM/Rec(2007)7, էջ 10-11):

Վենետիկի հանձնաժողովը 2015 թվականի ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի 1-7-րդ և 10-րդ գլուխների վերաբերյալ տրված իր նախնական կարծիքում արձանագրել է, որ պատշաճ վարչարարության իրավունքի, տեղեկություններ ստանալու իրավունքի, մարդու իրավունքների պաշտպանին դիմելու իրավունքի վերաբերյալ հողվածները լավ կառավարման պարտադիր բաղկացուցիչներն են և այդ պատճառով ողջունելի են (Venice Commission, CDL-AD(2015)03, 2015, կետ 56):

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականի համաձայն՝ պատշաճ վարչարարությունը պետք է ապահովվի օրենսդրության մակարդակով, որը պետք է լինի պատշաճ և հետևողական, պարզ, հեշտ հասկանալի և մատչելի:

Ինչպես պատշաճ վարչարարության իրավունքը, այնպես էլ լաված լինելու իրավունքը բխում է իրավունքի գերակայության սկզբունքից՝ հանդիսանալով այդ հիմնարար սկզբունքի արդյունքը, հետևանքը և պարտադիր պահանջներից մեկը: Ինչպես իրավացիորեն նշվում է իրավաբանական գրականությունում, իրավունքի գերակայության սկզբունքը դառնում է իմաստագուրկ, եթե մարդը հնարավորություն չունի առարկել իր նկատմամբ կիրառվելիք և իր շահերին միջամտող հանրային-իշխանական գործողությունների դեմ (Herwig, 2011, էջ 204): Ավելին, լաված լինելու իրավունքը համընդգրկուն, արքիոմատիկ սկզբունք է, որը, մի շարք ձևական տարբերություններով հանդերձ, պաշտպանվում է զարգացած իրավական համակարգ ունեցող բոլոր պետություններում: Առանձնացվում են լաված լինելու իրավունքի երկու գործառնությունները. վարչական մարմնի կողմից կիրառվող միջամտող միջոցի դեմ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց արդյունավետ անհատական պաշտպանության ապահովում և վարչական գործի փաստական հանգամանքների պարզում (Հակոբյան, 2018, էջ 57):

Եվրոպական միության իրավական համակարգում սկզբնական շրջանում արդարացի լուծումների իրավունքը դիտարկվում էր որպես իրավական պաշտպանության իրավունքի բաղկացուցիչ տարր և հաճախ կիրառվում էր որպես այդ իրավունքին հոմանիշ հասկացություն: Այնուհետև առավել լայն տարածում ստացավ այն գաղափարը, որ լաված լինելու իրավունքը կարող է դա-

սակարգվել պատշաճ վարչարարության սկզբունքի ներքո, և քննարկվող իրավունքը աստիճանաբար սկսեց դիտարկվել որպես պատշաճ վարչարարության իրավունքի բաղադրիչ, ինչը վերջիվերջո հանգեցրեց այդ իրավունքի ներառմանը Եվրոպական միության հիմնական իրավունքների մասին խարտիայի՝ պատշաճ վարչարարության իրավունքը սահմանող 41-րդ հոդվածում, որը Եվրոպական միության իրավական համակարգում լաված լինելու իրավունքի պարտադիրությունն ամրագրող միասնական աղբյուրն է և այս իրավունքի կիրառման ու մեկնաբանման ելակետը: Մի կողմից լաված լինելու իրավունքի, մյուս կողմից պատշաճ վարչարարության իրավունքի և իրավական պաշտպանության իրավունքի փոխհարաբերության հարցում տեսակետների վերոգրյալ զարգացումը պայմանավորված է Եվրոպական միության իրավունքում ներկայումս ձևավորված այն մոտեցմամբ, որ վարչական վարույթի շրջանակներում արդյունավետ իրավական պաշտպանության իրավունքը համարվում է պատշաճ վարչարարության իրավունքի բաղկացուցիչ մասը, այդ իրավունքի նյութաիրավական տարրը (Bucura, 2015, էջ 156):

Քննարկում

Վերոնշյալի հաշվառմամբ ՀՀ Սահմանադրության և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի լույսի ներքո խոսելով վարչական ակտի օրինականության ապահովման մասին՝ հարկ է արձանագրել, որ վարչական ակտի օրինականության ապահովումն ինքնին հանդիսանում է անձի պատշաճ վարչարարության հիմնարար իրավունքի անբաժանելի մասը:

Վարչական մարմինը, այս հոդվածի իմաստով, ներառում է գործադիր իշխանության հանրապետական և տարածքային կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաև գործադիր իշխանության գործառույթ իրականացնող ցանկացած այլ պետական մարմիններ:

Անդրադառնալով հիշյալ կանոնակարգման մյուս տարրին՝ «անաչառությանը», հարկ է արձանագրել, որ, թեև վարչական վարույթի արդյունքում ընդունվող վարչական ակտը հանդիսանում է ներքին համոզմունքի հիման վրա արտացոլված վարչական կամքի դրսևորում, սակայն այն բացարձակ չէ և վարչական մարմինները պարտավոր են հետևել օրենքների պահպանմանը:

Ասվածի համատեքստում՝ վարչական մարմինը վարչական ակտը պետք է ընդունի առանց հայեցողական լիազորության սահմանազանցման կամ չարաշահման, գործող օրենսդրությամբ սահմանված ծավալի շրջանակներում, իրավունքի գերակայության երաշխավորմամբ, անձանց իրավունքներով և ազատություններով կաշկանդվածությամբ: Այս տարրը նույնական է «անկողմնակալության» սկզբունքի էության հետ:

Անդրադառնալով ՀՀ Սահմանադրությամբ հիշյալ կանոնակարգման մյուս տարրին՝ «արդարացիությանը»՝ հարկ է արձանագրել, որ այս ինստիտուտն ուղղակի փոխկապակցված է վարչական մարմնի վարչական ակտի օրինականության նկատմամբ նախնական վարչական վերահսկողության իրականացնելու պարտականության հետ: Այս առումով առաջ է գալիս վարույթն ի

պաշտոնն քննելու վարչական մարմնի պարտականությունը: Նման պայմաններում վարչական մարմինը պարտավոր է ապահովել փաստական հանգամանքների օբյեկտիվ, բազմակողմանի և լրիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր, ներառյալ՝ անձի համար դրական ազդեցությամբ փաստական և իրավական հիմքերը:

Անդրադառնալով «ողջամիտ ժամկետում քննության» տարրին՝ հարկ է արձանագրել, որ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության ինստիտուտն ունի երկակի ազդեցություն: Մի կողմից՝ այն երաշխավորում է վարչական ակտի ընդունմամբ ակնկալվող արդյունքին արագ հասնելը, որի արդյունքում երաշխիք է առաջ գալիս անձի համար իրավաչափ ակնկալիքին հասնելը հնարավորինս սեղմ ժամկետում, և մյուս՝ վարչական մարմնի համար սահմանում է ժամկետային, իրավական, տրամաբանական արգելք անհարկի վարչական վարույթի ժամկետների երկարաձգման տեսանկյունից, որպիսի ժամկետների խախտումը կարող է օբյեկտիվորեն անհնարին դարձնել ակնկալվող վարչական ակտի նպատակների իրագործումը:

Քննարկվող սահմանադրական նորմի 2-րդ մասը նախատեսում է անձի վարչական վարույթի ընթացքում իրեն վերաբերող բոլոր փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունքը:

Թեև հիշյալ իրավանորմն ուղղակի ամրագրում է միայն «փաստաթուղթը»՝ որպես ծանոթացման ենթակա օբյեկտ, սակայն հարկ է արձանագրել, որ տվյալ նորմի բովանդակությունը առավել խորն է: Դրա էությունն ամբողջությամբ բացահայտելու համար այն պետք է մեկնաբանել տարածական՝ տվյալ իրավունքի ճյուղի տրամաբանության ներքո, որպիսի պայմաններում ակներև է, որ նորմը նախատեսում է ոչ միայն վարույթի «փաստաթղթերին» հասանելիություն ունենալու իրավունքը, այլև վարչական վարույթի ողջ նյութերին հասանելիությունը:

Ասված ընդհանուր կանոնից գործող Սահմանադրությունը բացառություն է նախատեսում միայն օրենքով պահպանվող գաղտնիք պարունակվող տեղեկատվությունը ստանալու համար, որպիսի պայմաններում առաջ է գալիս այլ դատողություն, որ տեղեկատվության տրամադրումը կխաթարի որևէ հասարակական հարաբերություն, որն իր կարևորությամբ գերակայում է նյութերին հասանելիության իրավունքից կամ խախտում է այլոց իրավունքները: Վերոգրյալի հիմքում ընկած է այն միջազգային իրավական պնդումը, ըստ որի՝ «Անձի իրավունքները ավարտվում են այնտեղ, որտեղ սկսվում են մեկ այլ անձի իրավունքները»:

Փոխկապակցված վերոգրյալին՝ նույն հոդվածի 3-րդ մասը միաժամանակ սահմանադրական կարգավորման մակարդակի է բարձրացնում մարդու լաված լինելու հիմնարար իրավունքը՝ սահմանելով, որ պատշաճ վարչարարության իրավունքը պարտադրում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց՝ մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը, օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով, լսել նրան և հիմնավորել ընդունված ակտը:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ գործող

օրենսդրությունը, ըստ էության, պայմանավորված անձի իրավունքների պաշտպանությամբ և վարչական վարույթը եզրափակող վարչական ակտի տեսակով, սահմանել է լաված լինելու իրավունքի կարգավիճակ (ռանգ), մասնավորապես՝ ՀՀ գործող Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասը երաշխավորում է միայն միջամտող վարչական ակտի պարագայում լաված լինելու պահանջի իրավունքը, հետևապես միայն միջամտող վարչական ակտ կայացնելիս անձի լաված լինելու պահանջի իրավունքն ունի հիմնական իրավունքի կարգավիճակ: Ինչ վերաբերում է բարենպաստ ակտի պարագայում լաված լինելու իրավունքին, ապա այն չունի հիմնական իրավունքի կարգավիճակ, այլ կարգավորում է «վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով, նշյալը բխում է նաև Եվրոպական միության հիմնարար իրավունքների խարտիայի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «ա» կետից, որը նույնպես հիմնարար իրավունքի կարգավիճակ է տալիս միայն այն վարչական ակտերին, որոնք կարող են բացասաբար ազդել անձի վրա:

Նախարարների կոմիտեն անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականում նախքան վարչական ակտի կայացումն անձին լսելու վարչական մարմնի պարտականության վերաբերյալ տեղ գտած վերոգրյալ դատողության քննարկման արդյունքում ողջամտորեն հարց է առաջադրում՝ արդյո՞ք պետք է ևս մեկ անգամ լսել անձին նախքան նրա նկատմամբ միջամտող վարչական ակտ կայացնելը, այն դեպքում, երբ վարչական վարույթը հարուցվել է անձի դիմումի հիման վրա:

Անձը, ներկայացնելով դիմում և իրացնելով իր տնօրինչականության իրավունքը, կամայական կերպով որոշում է իր դիմում ներկայացնելու միջոցը՝ դիմումում շարադրելով դիրքորոշում խնդրի վերաբերյալ: Նման պայմաններում վերջինս ի սկզբանե իրացնում է իր լաված լինելու իրավունքը, հետևապես, եթե գործի քննության ընթացքում չկան նոր փաստեր ներկայացնելու իրավական անհրաժեշտություն, ապա վերջինիս լսելու համար վարչական վարույթի լուծման հրավիրելը կրում է ձևական բնույթ: Իսկ ՀՀ գործող օրենսդրությունը չի նախատեսում լուծման չանցկացնելու հնարավորություն քննարկվող դեպքերի համար:

Այսպիսով՝ վարչական ակտի նյութական իրավաչափությունն ինքնին ուղղակի կապի մեջ է անձի այս կամ այն հիմնարար իրավունքի հետ և ունենալով էական նշանակություն մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության բնագավառում, ուղղված է վարչական ակտի օրինականության ապահովմանը:

Հարկ է նկատել, որ վարչական մարմինների և վարչարարությանը վերաբերող հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետությունում կարգավորված են նաև օրենքի մակարդակով, սակայն սահմանադրական մակարդակով վարչարարության սկզբունքների ամրագրումն էլ ավելի է ընդգծում անձի իրավունքները հանրային իշխանության մարմինների և պաշտոնատար անձանց հետ հարաբերություններում:

Հիշյալ դատողությունների տրամաբանության ներքո կարևոր է արձանագրել, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ՝ սահմանադրական կարգի հիմունքներ

րի ձևաչափում սահմանված հիմնադրույթները կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն ոչ միայն վարչարարության վերաբերյալ օրենսդրության ձևավորման, այլև կոնկրետ ոլորտում վարչարարություն իրականացնելու տեսանկյունից (Դանիելյան, 2011, 51):

Անփոփելով հիշյալ հոդվածում տեղ գտած դատողությունները՝ հարկ է արձանագրել, որ եթե միջազգային կառույցներում վարչական ակտը դիտվում է որպես լավ կառավարման գործիք, ապա այն պետք է համապատասխանի և բխի օրինականության սկզբունքի գերակայությունից: Հատկանշական է նաև, որ վարչական ակտի օրինականության ապահովումը հենց պետական գործառույթ է, քանզի վարչական ակտը կայացվում է վարչական մարմինների կողմից և արտացոլում է պետական կառուցակարգերի մակարդակը՝ երաշխավորելով անձի պատշաճ վարչարարության իրավունքը, թե՛ սահմանադրական իրավունքի համատեքստում՝ որպես հիմնարար իրավունք, և թե՛ վարչական իրավունքի համատեքստում՝ որպես անձի ոչ հիմնարար իրավունք:

Եզրակացություն

Անփոփելով հոդվածի արդյունքները՝ նպատակահարմար է արձանագրել հետևյալ եզրահանգումները.

ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվող և պատշաճ վարչարարության տարր հանդիսացող «արդարացիությունը» ուղղակի փոխկապակցված է վարչական մարմնի վարչական ակտի օրինականության նկատմամբ նախնական վարչական վերահսկողության իրականացնելու պարտականության հետ, որը դրսևորվում է վարույթն ի պաշտոնե քննելու վարչական մարմնի պարտականության իրականացմամբ:

ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվող և պատշաճ վարչարարության տարր հանդիսացող «ողջամիտ ժամկետում քննության» ինստիտուտն ունի երկակի ազդեցություն: Այն, մի կողմից երաշխավորում է անձին ցանկալի արդյունքին հասնելու օբյեկտիվ տևողությունը, մյուս կողմից՝ կաշկանդում է վարչական մարմնին խուսափել անհարկի վարույթի երկարաձգումից:

ՀՀ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի 2-րդ մասում թեկուզ և սահմանված է փաստաթղթերին հասանելիության իրավունքը, սակայն այն պետք է մեկնաբանել տարածական և դրա տակ հասկանալ վարչական վարույթի ողջ նյութերին հասանելիության իրավունքը:

Այն պարագայում, երբ վարչական վարույթը եզրափակվել է բարենպաստ վարչական ակտի ընդունմամբ, նախքան վարչական ակտի կայացումն անձի լաված լինելու իրավունքի իրացման հնարավորության երաշխավորումը չունի հիմնական իրավունքի կարգավիճակ:

ՀՀ գործող օրենսդրությունը չի նախատեսում հնարավորություն վարչական մարմնի համար լուումներ չանցկացնել այն դեպքերում, երբ վարչական վարույթը հարուցվել է անձի դիմումի հիման վրա, որպիսի պայմաններում անհրաժեշտ է ՀՀ գործող օրենսդրության մեջ կատարել լրացում՝ սահմանելով, որ լուումներ կարող են չանցկացվել, եթե վարչական վարույթը հա-

րուցվել է անձի դիմումի հիման վրա, իսկ դիմումատուն չի միջնորդում իր դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթի ընթացքում հրավիրել վարչական վարույթի լուծումներ:

Վարչական ակտի օրինականության ապահովումը հենց պետական գործառույթն է, քանզի վարչական ակտը կայացվում է վարչական մարմինների կողմից և, որպես լավ կառավարման գործիք, արտացոլում է պետական կառուցակարգերի մակարդակը՝ երաշխավորելով անձի պատշաճ վարչարարության իրավունքը՝ որպես վարչական ակտի օրինականության ապահովման հիմնական գործիք:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք. Գիրք առաջին* (2016): Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ.:
- Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք* (2012): Ուսումնական ձեռնարկ/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Դանիելյանի, Երևանի պետ.համալս.-ԵՊՀ. հրատ.:
- Դանիելյան, Գ. (2011) *Վարչական վարույթ և դատավարություն*: Ուսումնական ձեռնարկ: Երևան: Տիգրան Մեծ:
- Հակոբյան, Կ. (2018): Լսված լինելու իրավունքը՝ որպես պատշաճ վարչարարության իրավունքի բաղադրատարր: *ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների նստաշրջանի նյութերի ժողովածու* 1(1)2018, էջ 54–70:
- ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունվել է 05.07.1995թ. (2005 թվականի փոփոխություններով): ՀՀՊՏ 2005.12.05/ Հատուկ թողարկում Հոդ. 1426
- ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունվել է 05.07.1995թ. (2015 թվականի փոփոխություններով): ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118
- «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք, ընդունվել է 18.02.2004 թվականին, ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317) Հոդ.413
- Venice Commission: First Opinion on the Draft Amendments to the Constitution* (Chapters 1 to 7 and 10) of the Republic of Armenia endorsed by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015) CDL-AD(2015)037-e [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)037-e)
- Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities* (2000/C 364/01) https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration*. (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies) <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>
- Herwig C. H. Hofmann, Gerard C. Rowe, Alexander H. Türk (2011). *Administrative Law and Policy of the European Union*, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199286485.001.0001>
- Bucura C. Mihaescu Evans (2015). The Right to Good Administration at the Crossroads of the Various Sources of Fundamental Rights in the EU Integrated Administrative

System. Nomos, Baden-Baden, էջ 154-160: doi.org/10.5771/9783845267982

References

- Hayastani Hanrapetutyun sahmanadrakan iravunk. Girk arrajin* [Constitutional law of the Republic of Armenia. Book one] (2016): Yer.: «Tigran Mets» hrat. (In Arm.)
- Hayastani Hanrapetutyun varchakan iravunk* [Administrative law of the Republic of Armenia] (2012): Usumnakan dzerrnark/yndhanur khmbagrutyamb, G.Daniyelyani, Yerevani pet.hamals.–YePH.hrat.: (In Arm.)
- Daniyelyan, G. (2011) *Varchakan varuyt yev datavarutyun* [Administrative Procedure and Litigation]: Usumnakan dzerrnark. Yerevan. Tigran Mets: (In Arm.)
- Hakobyan, K. (2018): *Lsvats linelu iravunky, vorpes patshach varc'ararut'yan iravunki baghadratarr* [The right to be heard as a component of the right to due administration]: YePH iravagitut'yan fakulteti aspirantneri yev hayts'vordneri nstashrjani nyut'eri zhoghovatsu 1(1)2018, ej 54–70: (In Arm.)
- HH Sahmanadrutyun* [RA Constitution], yndunvel e 05.07.1995t'. (2005 tvakani pvopvokhutyunnerov): HHPT 2005.12.05/ Hatuk t'vogharkum Hod. 1426 (In Arm.)
- HH Sahmanadrutyun* [RA Constitution], yndunvel e 05.07.1995t'. (2015 tvakani pvopvokhutyunnerov): HHPT 2015.12.21/Hatuk t'vogharkum Hod. 1118 (In Arm.)
- «*Varchararutyun himunkneri yev varchakan varuyti masin*» *HH orenk* [Law of the Republic of Armenia “On Fundamentals of Administration and Administrative Procedure”], yndunvel e 18.02.2004 tvakanin, HHPT 2004.03.31/18(317) Hod.413 (In Arm.)
- Venice Commission: First Opinion on the Draft Amendments to the Constitution* (Chapters 1 to 7 and 10) of the Republic of Armenia endorsed by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015) CDL-AD(2015)037–e [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)037-e) (In Eng.)
- Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities* (2000/C 364/01) https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (In Eng.)
- Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration*. (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies) <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c> (In Eng.)
- Herwig C. H. Hofmann, Gerard C. Rowe, Alexander H. Türk (2011). *Administrative Law and Policy of the European Union*, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199286485.001.0001> (In Eng.)
- Bucura C. Mihaescu Evans (2015). The Right to Good Administration at the Crossroads of the Various Sources of Fundamental Rights in the EU Integrated Administrative System. Nomos, Baden-Baden, էջ 154-160: doi.org/10.5771/9783845267982 (In Eng.)

Завен Смбатян

*Начальник отдела по расследованию дел об административных правонарушениях юридического управления аппарата мэрии Еревана, соискатель Европейского университета в Армении
Эл. адрес: zaven.smbatyan@yerevan.am*

ЗАКОННОСТЬ АДМИНИСТРАТИВНОГО АКТА В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУТА НАДЛЕЖАЩЕГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

В статье рассматриваются сущность и значение административного акта как результат эффективного функционирования института надлежащего администрирования, установленного Конституцией РА. Обсуждаются также мнения различных международных кругов по указанному вопросу.

Целью настоящей статьи является установление на основе юридических исследований единых суждений о законности административного акта как гарантирующего инструмента надлежащего администрирования административными органами, а также закрепление наиболее эффективных и характерных норм в действующем законодательном поле Республики Армения на основе теоретического и практического опыта.

Статья рассматривает вопрос, который, хотя и находит отражение в работах разных авторов, однако не подвергался комплексному научному обсуждению и юридическому анализу, проведенным в данной статье. Ценность и практическая значимость данной работы, а также ее новизна проявляются в разделении конституционного и административно-правового понятий института надлежащего администрирования, обсуждении рекомендаций Комитета Министров Совета Европы, формировании единого восприятия путем выявления и оценки элементов надлежащего администрирования, а также совершенствования существующих правил.

Ключевые слова: административный акт, надлежащее администрирование, законность, разумный срок, право, беспристрастность.

Zaven Smbatyan

*Head of the Department for Investigation of Cases on Administrative Violations
of the Legal Department of the Yerevan Municipality Staff,
Ph.D. student at the European University in Armenia
Email: zaven.smbatyan@yerevan.am*

LEGALITY OF AN ADMINISTRATIVE ACT IN THE CONTEXT OF THE INSTITUTION OF GOOD GOVERNANCE

The article discusses in detail the administrative act as an element enshrined in the Constitution of the Republic of Armenia and an integral part of proper administration.:

The purpose of this article is to consolidate common judgments on the legality of an administrative act as a tool to guarantee the proper administration of administrative bodies based on legal research, as well as a clear consolidation of this concept in the current legislative field of the Republic of Armenia based on theoretical and practical experience:

The article discusses an issue that has been reflected to one degree or another in the works of various authors, but has not been the subject of a separate comprehensive scientific discussion and legal analysis of the problems arising around the institute that makes up the content of the topic, which was an attempt to do in this work:

The value and practical significance of this work, as well as the novelty, are manifested in the separation of the constitutional-legal and administrative-legal perception of the institution of proper administration, as a result of the discussion of the proposal of the Committee of Ministers of the Council of Europe, the formulation of common perceptions based on the identification and evaluation of the element of proper administration and optimization of existing regulations.

Keywords: administrative act, proper administration, legality, reasonable time, law, impartiality.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. սեպտեմբերի 18-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. սեպտեմբերի 25-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. նոյեմբերի 6-ին:

Ashot Zaqaryan

*Head of the Legal division of the staff of administrative
district Avan, Yerevan city Ph.D. student at the Institute of Philosophy,
Sociology and Law NAS
Email: ashot.zaqaryan.55555@inbox.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-34

FEATURES OF THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS IN THE CONTEXT OF THE LEGAL LIMITATION OF STATE POWER

This article addresses the most important theoretical and practical issues of modern jurisprudence, the manifestation of the principle of separation of powers in the context of the legal limitation of state power. The article reveals the essence and features of the manifestation of the concept of “legal restriction”, the principle of separation of powers, as well as the system of checks and balances in modern legal literature. The purpose of the study of the topic is to present various approaches of well-known jurists and philosophers regarding the principle of separation of powers, the peculiarities of the manifestation of this principle in the presidential, semi-presidential and parliamentary republics, as well as to present the author’s analysis of them. Particular attention was paid to the issues of delegating the right of legislative initiative and the use of the veto by the President in the context of the principle of separation of powers.

The results of the study will provide an opportunity to gain a more detailed understanding of the legislative development of this principle of government in different states and forms of government, as a result of which we will be able to improve the legislation of the Republic of Armenia.

Keywords: separation of powers, checks and balances system, veto, limiting state power, government, president, parliament, delegation, parliamentary form of government.

Introduction

The principle of separation of powers is the fundamental basis of the organizational activities of a modern democratic, legal, and social state. Moreover, this principle is also one of the main types of legal limitations (restrictions) of State power and helps to eliminate the abuse of power by any branch of government or individual officials (Kazanchian & Zaqaryan, 2023).

It should be noted, that in modern legal literature, the concept of “legal limitation” is considered as a legal deterrence of an illegal act, creating conditions for satisfying the interests of the counter-subject and public interests in protection. Moreover, these are the boundaries established by law within which the subjects of legal relations must act (Mal’ko, 2003, p.85). At the same time, the principle of separation of powers cannot exist without a system of “checks and balances”, which provides each branch of government with individual powers to check the other branches and prevent any one branch from becoming too powerful (Wex legal dictionary and encyclopedia, 2023, August 24).

It should be noted, that the problem of separation of powers in the context of the legal limitation of state power remains poorly studied in modern domestic legal literature. Consequently, in this scientific article, based on a comprehensive study of the principle of separation of powers, the system of checks and balances, the features of their implementation in the republican form of government will be identified, and the author’s analysis of these phenomena will also be presented.

Methods

Based on the features of the study and the number of problems analyzed in it, both general and specific methods such as comparative legal, structural analytical, historical, formal legal, and other methods were applied in the current research.

Different approaches to the concept of separation of powers

It should be noted that the term “separation of powers” was coined by the 18th-century French jurist, social, and political philosopher Ch. L. Montesquieu in his treatise ‘Spirit of the Laws.’ This work is considered one of the great contributions to the history of jurisprudence and became the basis for the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen and the Constitution of the United States of America.

The development of the theory of separation of powers is also associated with the name of J. Locke, who revealed the essence of this concept in his work “Two Treatises of Government” Locke opposed tyranny and proposed dividing power into legislative (represented by Parliament), executive (headed by the monarch), and federal (carrying out foreign policy functions). The courts were included in the executive branch. Subsequently, the idea of the separation of powers was further developed in the works of J.-J. Rousseau, A. Hamilton, and J. Madison.

The conducted research shows that the principle of separation of powers was first reflected in the Constitutions of the states of Virginia (1776) and Massachusetts (1780). Article 3 of the Constitution of Virginia established: ‘The legislative, executive, and judicial departments shall be separate and distinct, so that none exercise the powers properly belonging to the others, nor any person exercise the power of more than one of them at the same time; provided, however, administrative agencies may be created by the General Assembly with such authority and duties as the General Assembly may prescribe’ (The Constitution of Virginia).

This principle was later reflected in the US Constitution (1787), which established the principle of separation of powers, clearly dividing the powers of the federal state into three branches: executive (president), legislative (Congress), and judicial (supreme court, federal courts, state courts). It also included a strict system of checks and balances (Mirayayeva, 2021). If one branch of government exceeds its authority over others or acts against the national interest, the other branches can block its actions.

The Founding Fathers of the US Constitution considered that the system of checks and balances is a necessary mechanism to ensure the civil and political rights and liberties of the person in accordance with the US Constitution. Thus, J. Madison believed that the main purpose of applying the principle of separation of powers is to prevent the emergence of factions or groups of people that oppose the interests of society (Partlett, 2023).”

In our opinion, the constitutional entrenchment of the principle of separation of powers, by clarifying the limits of the rights of each branch of government, as well as by determining the means of checks and balances, becomes one of the guarantees that the constitution will function clearly.

The modern approach to the principle of separation of powers also includes the need for separation of powers between central and local authorities and governing bodies. The legal and political justification of the principle of separation of powers is that the powers of the government should be distributed and balanced among different state bodies in such a way as to exclude the concentration of all powers or their dominant part in the hands of one state body or official and thereby prevent arbitrariness and abuse of power (Bati & Varghese, 2023; Lawrence, 2021). It is clear, that the independent branches of government can restrain, balance and control each other, prohibiting the violation of the Constitution and laws. In the legal literature, this mechanism is known as a **system of checks and balances**. In this case, we are not talking about the separation of absolutely independent authorities, but about the division of a single state power into three independent branches of government: legislative, executive, and judicial.

Nevertheless, discussing the delimitation of powers in the principle of separation of powers, it should be noted, that each body of state power must have its

own system of powers because duplication of functions can lead to legal contradictions (legal conflicts) and negative consequences. Thus, the need to use the principle of separation of powers in a modern democratic state is beyond doubt, but the dispute over the **allocation of the number of branches of government is still ongoing.**

In European and Latin American countries, there were attempts to expand the traditional branches of power, adding to the list such branches of power as constituent power, control power, power of the electoral party, technical branch of power, press power, and ecclesiastical power. It is obvious, that the set of public authority functions necessary for the protection of freedom is exhausted by the adoption of laws and their implementation.

Other branches of power are either not independent, being part of one of the three branches of the classical scheme of separation of powers, or they do not implement the powers of state power. For instance, the expression “fourth estate” is used to emphasize the independence and power of mass media, but in reality, media is not related to the existence of any powers of public authority. This is only a metaphorical expression that emphasizes the influence of the media, as an element of civil society, on the actions of each of the three branches of government.

Analysis of implementation of separation of powers

In the modern theory of state and law, there are numerous approaches to the concept of “the principle of separation of powers”, within which several legal scholars, deviating from the classical approach to the separation of powers, noted that in each state, it is possible to allocate as many branches of government as it is possible to create public authorities. According to the authors, the basis for the separation of new branches of government is the concept of a branch of state power, which is characterized as the implementation of state power through any bodies and their corresponding procedures, which means that a specific body of the state will have the authority to exercise a certain type of power (supervisory, prosecutorial, etc.) (Baykin, 2010; Pfersmann, 2004; Stanskikh, 2005).

Analyzing various non-classical approaches to the separation of powers, it should be noted that such approaches proceed from the need to create an effective system of public administration in socio-economic, political, legal and historical conditions, taking into account national characteristics, the level of legal awareness in society, the problem of improving relations between government officials and citizens, and other factors. However, in our opinion, in any case, one of the goals of the separation of powers should certainly be the limitation of power, which contributes to the prevention of abuse of power.

The conducted research indicates, that in the modern legal literature, the focus of legal scholars is on the issue of **the adequacy of the branches of government or the supremacy of one of them**, around which there are various approaches.

It is noteworthy, that J. Laws, V.E. Chirkin, based on the ideas expressed by The Founding Fathers of the US Constitution, emphasize that the legislative power

should have supremacy over other powers because the body that implements it Parliament is mainly formed through the direct expression of the will of the country's population (elections) and thus acts as a representative body of the people. Moreover, according to legal scholars, this branch of government has the exclusive right of legislative initiative, and it creates the legal framework within which only, other branches of government can act. (Laws, 2021, p. 20; Chirkin, 2020). Despite the fact, that the above-mentioned authors, at first glance, represent a model of a state with a parliamentary form of government, we consider this approach too narrow. In our opinion, **the authors do not consider the principle of delegating the right of legislative initiative.**

In this case, not only the parliament can have the right of legislative initiative, but also other branches of government: the executive, in some cases also the judiciary, as well as the people. Thus, the Article 109 of the Constitution of the Republic of Armenia establishes: "A Deputy, a faction of the National Assembly and the Government shall have the right to legislative initiative" (The Constitution of the Republic of Armenia).

It is known, that as a result of the constitutional reforms in the Republic of Armenian, the right of citizens to propose a draft law to the National Assembly as a civil initiative was established in the 6th part of the same article. In our opinion, this is one of the democratic achievements in our country not only in the context of individual rights and freedoms but also in the legal restriction of power.

According to T.V. Milusheva, the executive power should have priority over other branches of government, because in certain cases it can implement both law-making and law-enforcement activities. In addition, to jurist underlines, that the executive branch of the government is also endowed with the flexibility to respond quickly to problems and solve them, which makes it possible to put this branch above the legislative and judicial authorities. (Milusheva, 2011, p.225).

We partially agree with the current opinion of view for the several reasons.

First of all, in many democratic states, the executive power is endowed not only with the right of legislative initiative but also with certain advantages within the framework of the initiative, as, for example, in the Republic of Armenia. According to Article 109 of the Constitution of the Republic of Armenia, a draft law deemed to be urgent upon the decision of the Government shall be either adopted or rejected within a period of two months. Moreover, draft laws for which the Government has the exclusive right to the legislative initiative may be put to vote only with the corrections acceptable to the Government. (The Constitution of the Republic of Armenia). Nevertheless, in our opinion, the **predominance of executive power over other branches of government** will lead to the establishment of a system in which power is concentrated in the hands of the Prime Minister and the executive branch. Obviously, this will lead to the creation of a dictatorship. Moreover, considering the presidential and semi-presidential republics, we can confirm the same, since the special position of the head of state leads to excessive centralization of power and the creation of a super-presidential system.

At the same time, some scientists note that the Russian model of state power is comparable to the form of organization of the current government in Latin American and African states (Peru, Argentina, Central African Republic, Niger), where the principle of separation of powers is constitutionally proclaimed, but the president and the government occupy a privileged position, which leads to a weakening of parliamentary control (Melekhin, 2007, pp. 163-164; Milusheva, 2011, pp. 226-227).

As for the flexibility of the executive branch and the ability to respond promptly to existing problems, it is indisputable and is at the core of the idea of the executive power's activity from the very beginning.

Based on the above, it can be concluded, that ensuring the interests of individuals and the state can be achieved not by the isolated activities of the branches of government, or by the fact of influencing each other, the possession of dominant power, but only by the precise exercise of the powers of each branch of government and mutual cooperation.

We agree with the opinion of M.N. Marchenko, that it is necessary to introduce a mechanism of separation of powers, within which the formation of a political and legal system **will represent the unity of the three branches of government, but not a merger**, with clear boundaries between the functions and powers of these branches of government, and in this case the activity of the entire political system will be based on a mechanism of checks and balances (Marchenko, 2015, pp. 220-221).

Observing the peculiarities of the manifestation of the relationship between the principle of separation of powers and the limitation of state power, we consider it necessary to refer to the institution of the head of the state, the president, and the peculiarities of the latter's interaction with other branches of government in various forms of state administration.

It is known, that the president is the head of a democratic legal, social state. In presidential or semi-presidential republics, the president is endowed with the right to present draft laws, as well as to exercise a veto over laws. It should be noted, that in professional dictionaries and legal literature, veto (Latin meaning forbid) is characterized as the authority of one branch of government or department to temporarily or finally prohibit the adoption or application of a legal act adopted by another branch or department (Black's Law Dictionary, 2004, p. 4840; Fomichev, Komarov, & Komarov, 2021).

At the same time, in the legal literature, there is a difference between the **absolute and suspensive veto** power of the head of State.

In the case of an absolute (final) veto, the head of state has the right to finally reject the draft law (bill) adopted by the parliament. In the case of a **suspension (relative) veto**, the refusal of the head of the state to ratify the bill only stops the process of its entry into force, because in this case, the parliament can overridetheveto by passing the original bill by an absolute majority. Moreover, **a suspensive veto also includes the** power of the president to return the bill to

the parliament with or without consideration.

The concept of “**pocket**” **veto**, which has appeared in legal theory and practice in recent years, originates from the US constitutional practice. The essence of this concept is that the president must approve or reject a bill submitted by parliament within a certain period of time. If the bill was submitted to the president before the end of this session of the parliament, the president may keep the bill until the end of the session (without making any decision), after which it will be considered rejected. This practice is often used by US presidents when they do not want to have an obvious conflict with any of the chambers of Congress. Thus, the US President receives the bill 10 days before the end of the session of Congress and without making any decision considers the bill rejected after 10 days.

It is noteworthy that the President of India is endowed with three options of the right of veto, enshrined in Article 111 of the Constitution of India. Unlike the US President, who must either sign the bill or return it to Congress with a statement of his objections within 10 days (excluding Sundays), the President of India does not have such a time limit. The President of India cannot exercise his right of **suspensive veto** in relation to Money Bills, which are concerned with financial matters like taxation, public expenditure, etc. He/she can only right to ratify or reject them, using the absolute right of veto (The Constitution of India).

The limitation of state power through the principle of checks and balances is manifested in a unique way in a republic with a form of **parliamentary government**. Despite the fact that the presidential and semi-presidential forms of government continue to predominate in the world, however, in the last decade, the growth of states that have switched to the parliamentary form of government has been observed. Famous parliamentary republics are Italy, Germany, Austria, Switzerland, Ireland, Iceland, Greece, India, Israel, Lebanon, Lithuania, Latvia, Estonia, Georgia, Armenia and several other countries.

It should be noted, **that a republic with a parliamentary form of government** differs from **republics with a presidential and semi-presidential form of government**. First of all, it is the parliament, that forms the government, which is fully accountable to the parliament. Moreover, the president of the country is elected by the parliament, or by a special collegium established on the basis of the parliament. According to part 3 of the Article 89 of the Constitution of RA, the National Assembly shall be elected through a proportional electoral system and the Electoral Code shall guarantee the formation of a stable parliamentary majority. Moreover, Article 149 of the Constitution of RA emphasizes, that immediately after the commencement of the term of powers of the newly-elected National Assembly, the President of the Republic shall appoint as Prime Minister the candidate nominated by the parliamentary majority formed under the procedure prescribed by Article 89 of the Constitution (Constitution of the Republic of Armenia).

As for the veto right of the president, there are also certain subtleties in the

case of a parliamentary republic. In our opinion, the head of state in a parliamentary republic is officially endowed with significant powers, but in practice has almost no influence on the exercise of state power. Any action by the president, including the dissolution of parliament or the use of a veto, is carried out with the consent of the government in some countries. In some cases, normative acts presented by the President gain legal force only after they are ratified by the relevant minister, who is responsible for them. For instance, the Article 129 of the Constitution of RA states: “The President of the Republic shall sign and promulgate a law adopted by the National Assembly within a period of twenty-one days, or shall apply within the same time period to the Constitutional Court for the purpose of determining the compliance of the law with the Constitution. In case the Constitutional Court decides that the law complies with the Constitution, the President of the Republic shall sign and promulgate the law within a period of five days. In case the President of the Republic fails to fulfill the requirements prescribed by this Article, the Chairperson of the National Assembly shall sign and promulgate the law within a period of five days” (Constitution of the Republic of Armenia).

The conducted research shows that the most flexible form of government is a mixed (semi-presidential) republic, which is an average option between a presidential and a parliamentary republic. Traditionally, it is considered that the main attribute of a mixed republic is, on the one hand, the real possibility of the parliament expressing no confidence in the government, and on the other hand, the right of the president to dissolve parliament. Despite the presence of this basic criterion, the semi-presidential republic does not have a specific list of features and a single format, but they are able to mitigate the institutional shortcomings of the classical republics – presidential and parliamentary.

Considering the peculiarities of the **activity of the legislative body** in the context of the principle of separation of powers, and the legal limitation of state power, it can be stated that the legislative initiative should be based on the adoption of laws that meet the interests of society and the state, based on the principles of humanism and justice.

Bezrukov A.V. rightly pointed out, that the principle of separation of powers in a modern democratic rule-of-law state clarifies the purpose of the law, which is the establishment of general rules of conduct and the implementation of which is often entrusted to the branches of government of the states (Bezrukov, 2018, p. 60).

Meanwhile, the constitutional and legal practices of developed countries in the recent period indicate a tendency to strengthen the law-making activity of **the executive power**, which is related to the delegation of certain functions by the parliament (legislative power) to the executive power. Moreover, in modern democratic, legal states, the culture of the distribution of law-making activity between the legislative and executive authorities has mainly been formed, according to which the first should solve general issues, and the second should specify the provisions of the by-law. However, the legislative power is not satisfied

with this, and in many countries, the Parliament has the right to authorize the executive branch to carry out legislative activities for a certain period of time and on specific issues.

It should be noted that Parliament's right **to delegate** is generally enshrined in the Constitution rather than in current legislation. As we have already noted, the Article 109 of the Constitution of RA, stipulates that along with a faction of the National Assembly, a deputy, the Government also has the right to legislative initiative (Constitution of the Republic of Armenia)

The experience of Canada is noteworthy, where the legislature also delegates part of the legislative initiative to the executive branch. At the same time, since 1971, there has been a special Committee (Standing Joint Committee for the Scrutiny of Regulations) created by members of the two chambers of the Parliament. The main function of this committee is to monitor the legal validity of bills and legal acts adopted by the executive body, to check their compliance with the Constitution and laws (Zakonodatel'nyy protsess v zarubezhnykh stranakh: ucheb. posobiye[Legislative process in foreign countries: textbook], 2012).

Considering the role of the judiciary in the system of separation of powers, it should be noted, that, there is an opinion that when federal courts adjudicate separation of powers cases, they are not simple arbitrators of the separation of powers. Thus, by resolving the case, the federal courts become participants in the separation of powers (Ahdout, 2023). Moreover, the activity of **the Constitutional Court** can also be considered as a deterrent, since this court has the right to block all unconstitutional acts. The legislator in his actions is limited to other means established in the Constitution and in other normative acts.

The main activity of the Constitutional Court is reduced to constitutional control – checking for compliance with the Constitution of various acts at the federal and regional levels. He also determines the competence of the authorities, participates in the impeachment of the President, and the referendum, interprets the Constitution and some countries (Russia, Paraguay, Ecuador, Brazil, Venezuela, Bolivia, etc.) have the right of legislative initiative. (Zmievsky, 2021)

Conclusion

Based on the conducted research, we have come to the following conclusions:

The implementation of the principle of separation of powers and the checks and balances system does not violate the integrity and unity of state power.

The principle of separation of powers into legislative, executive and judicial, as one of the elements of the system of limiting state power, means that each of the branches acts independently, without interfering with the powers of the other.

The implementation of the principle of separation of powers is possible and effective only when accompanied by a system of “checks and balances”. It prevents attempts to usurp the powers of one government by another and ensures the normal functioning of State bodies. Checks and balances system allows each branch of a government to amend, override, or veto acts of another branch in

order to prevent any one branch of a government from exerting too much power or power beyond its authority.

The legal limitation of state power of the parliament is manifested by the prohibition of the adoption of discriminatory laws against the legislative body that violates the rights of individuals, groups, or minorities in the given state. Moreover, the legislative power is also limited by a highly coordinated legislative process, with clear stages of adoption of the draft law, which is combined with the use of legal techniques.

Conducted research shows, that the restriction of state power through the mechanism of checks and balances in a parliamentary republic is more pronounced, since, in fact, the parliament, on the one hand, restrains the government and is in the hands of the president.

References

- Ahdout, P. (2023). Separation-of-Powers Avoidance. *Yale Law Journal*, Vol. 132(Issue 8), pp. 2360–2413. (In Eng.)
- Bati, A., & Varghese, N. S. (2023). Separation of powers. *International Journal of New Technologies and Innovation Research*, Vol.10(Issue 5), pp. 656–664. (In Eng.)
- Baykin, I. M. (2010). Sovremennyy vzglyad na problemu teorii razdeleniya vlastey SH.L. Montesk'ye [Amodern view on the problem of the theory of separation of powers Sh.L. Montesquieu]. *Sovremennoye pravo*, № 7, 11–17. (In Russ.)
- Bezrukov, A. V. (2015). *Parlamentskoye pravo i parlamentskiye protsedury v Rossii. Ucheb. posobiye. [Parliamentary law and parliamentary procedures in Russia. Textbook allowance]*. M.: Justitsinform. (In Russ.).
- Black's Law Dictionary. (2004). Ed. Garnier B. A., 8th ed, Dallas. Thomson Reuters. (In Eng.)
- Chirkin, V. A. (2020). Osobennosti pravovogo printsipa «Razdeleniya vlastey» [Features of the legal principle of “Separation of powers”]. *Yuridicheskaya tekhnika [Legal technology]*, No. 14, pp. 348–351. (In Russ.).
- Fomichev, A. V., Komarov, M. V., & Komarov, Y. S. (2021). Osobennosti vzaimodeystviya parlamenta s glavoy gosudarstva i pravitel'stva v ramkakh prezidentskoy (SSHA) i smeshannoy (Frantsiya, Rossii) modeley respublikanskoy formy pravleniya. [Peculiarities of interaction between parliament and the head of state and government within the framework of the presidential (USA) and mixed (France, Russia) models of the republican form of government]. *The Scientific Heritage.*, № 62, pp. 39–44. (In Russ.).
- Kazanchian, L., & Zaqaryan, A. (2023). Some features of the manifestation of legal limitation of state power. *BULWARK OF LAW*, №1, pp. 143–152. (In Eng.)
- Lawrence, M. B. (2021). Subordination and Separation of Powers. *Yale Law Journal*, Vol.131(Issue 1), pp. 82–152. (In Eng.)
- Laws, J. (2021). *The Constitutional Balance*. Oxford: Hart Publishing. (In Eng.)
- Mal'ko, A. V. (2003). *Stimuly i ogranicheniya v prave. [Incentives and restrictions in law]*. M.: Yurist, (In Russ.).
- Marchenko, M. N. (2015). *Problemy obshchey teorii gosudarstva i prava. Uchebnik v 2 t.*

- [*Problems of the general theory of state and law. Textbook: in 2 volumes*]. 2nd, ed. M.: Prospekt (In Russ.).
- Melekhin, A. V. (2007). *Teoriya gosudarstva i prava. Uchebnik. [Theory of State and Law. Textbook]*. M.: Market DS. (In Russ.).
- Milusheva, T. V. (2011). *Predely deyatel'nosti gosudarstvennoy vlasti v Rossii: voprosy teorii i praktiki [The limits of the activities of state power in Russia: issues of theory and practice]*. Saratov. (In Russ.): Saratov State Law Academy.
- Miryayeva, Z. A. (2021). Razdeleniye vlastey v Soyedinennykh Shtatakh Ameriki [Separation of powers in the United States of America]. *Elektronnyy nauchnyy zhurnal «Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo» [Electronic scientific journal «Science. Society. State»]*, Vol. 9, № 1 (33), pp. 38–44. (In Russ.).
- Partlett, W. (2023). Separation of Powers. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law (3rd ed)*, pp. 1–8. (In Eng.)
- Pfersmann, O. (2004). Ponyatiye razdeleniya vlastey i problema “vlasti vo vlasti” [The concept of separation of powers and the problem of “power in power”]. *The concept of Konstitutsionnoye pravo: vostochnoyevropeyskoye obozreniye [Constitutional Law: Eastern European Review]*, 2(47), pp. 44–49 (In Russ.).
- Stanskikh, S. N. (2005). K kakoy vetvi vlasti prinadlezhit prokuratura: opyt Konstitutsionnogo Suda Pridnestrovsakoy Moldavskoy Respubliki [Which branch of government does the prosecutor's office belong to: the experience of the Constitutional Court of the Pridnestrovian Republic]. *Konstitutsionnoye i munitsipal'noye pravo [Constitutional and municipal law]*, 8, pp. 39–45. (In Russ.).
- The Constitution of India. (adapted on 26.11.1949, last amend. 15.09.2021). <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> (accessed on 10.09.2023). (In Eng.).
- The Constitution of the Republic of Armenia. (adopted on 05 July 1995, with amendments approved on 06 December 2015). URL: <https://www.president.am/ru/constitution-2015/> (accessed 10.09.2023). (In Eng.).
- The Constitution of Virginia. (adapted on June 26, 1776). URL: <https://law.lis.virginia.gov/constitution/article3/section1/> (accessed 10.09.2023). (In Eng.).
- Wex legal dictionary and encyclopedia. (2023, August 24). Separation of powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex> (accessed 10.09.2023). (In Eng.).
- Zakonodatel'nyy protsess v zarubezhnykh stranakh: ucheb. posobiye [Legislative process in foreign countries: textbook]*. (2012). Pod red. YU.I. Leybo. M.: MGIMO Universitet (In Russ.).
- Zmievsy, D. V. (2021). Pravo zakonodatel'noy initsiativy v sisteme polnomochiy konstitutsionnogo suda Rossiyskoy Federatsii [The right of legislative initiative in the system of powers of the constitutional court of the Russian Federation]. *Oeconomia et Jus.*, №4, 46–52. (In Russ.).

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ahdout, P. (2023). Separation-of-Powers Avoidance. *Yale Law Journal*, Vol. 132(Issue 8), 2360–2413.
- Bati, A., & Varghese, N. S. (2023). Separation of powers. *International Journal of New Tech-*

- nologies and Innovation Research, Vol.10(Issue 5), 656–664.*
- Байкин, И.М. (2010). Современный взгляд на проблему теории разделения властей Ш.Л. Монтескье. Современное право. М.: Новый Индекс. № 7. С. 11–17.
- Безруков, А. В. (2018). *Парламентское право и парламентские процедуры в России*. Учеб. пособие. М.: Юстицинформ.
- Black's Law Dictionary. (2004). Ed. Garner B. A., 8th ed, Dallas. Thomson Reuters. (In Eng.)
- Чирякин, В. А. (2020). Особенности правового принципа «Разделения властей» *Юридическая техника*. 2020. №14. Р.348–351.
- Constitution of Virginia. (б.д.). *Co(adapted on June 26,1776) URL: <https://law.lis.virginia.gov/constitution/article3/section1/>(accessed 10.09.2023).* (In Eng.).
- Фомичев, А. В., Комаров, М. В., Комарова, Ю. С. (2021). Особенности взаимодействия парламента с главой государства и правительства в рамках президентской (США) и смешанной (Франция, России) моделей республиканской формы правления. *The Scientific Heritage*. № 62. С. 39.–44.
- Kazanchian, L., & Zaqaryan, A. (2023). Some features of the manifestation of legal limitation of state power. *BULWARK OF LAW, №1*, 143–152(In Eng.)
- Lawrence, M. B. (2021). Subordination and Separation of Powers. *Yale Law Journal, Vol.131(Issue 1)*, 82–152.
- Laws, J. (2021). *The Constitutional Balance*. Oxford: Hart Publishing
- Малко, А.В. (2003). Стимулы и ограничения в праве. Монография М.: Юрист. 2003.
- Марченко, М. Н. (2015). Проблемы общей теории государства и права. Учебник: в 2 т. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Проспект.
- Мелехин, А. В. (2007). Теория государства и права. Учебник. М.: Маркет ДС.
- Милушева, Т.В. (2011). Пределы деятельности государственной власти в России: вопросы теории и практики. Саратов.
- Миряева, Ж. А. (2021). Разделение властей в Соединенных Штатах Америки// Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». Т. 9, № 1 (33). С.38–44.
- Partlett, W. (2023). Separation of Powers. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law (3rd ed)*.1–8.
- Пферсмман, О. (2004). Понятие разделения властей и проблема «власти во власти» Конституционное право: восточноевропейское обозрение. № 2 (47). С. 44–49.
- Станских, С.Н. (2005). К какой ветви власти принадлежит прокуратура: опыт Конституционного Суда Приднестровской Молдавской Республики // *Конституционное и муниципальное право*. № 8. С. 39–45.
- The Constitution of India. (adapted on 26.11.1949, last amend. 15.09.2021). <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> (accessed on 10.09.2023).(In Eng.).
- The Constitution of the Republic of Armenia. (adopted on 05 July 1995, with amendments approved on 06 December 2015). URL: <https://www.president.am/ru/constitution-2015/>(accessed 10.09.2023). (In Eng.).
- Wex legal dictionary and encyclopedia. (2023, August 24). *Separation of powers*. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex> (accessed 10.09.2023). (In Eng.).
- Законодательный процесс в зарубежных странах: учеб. пособие (2012). Под ред. Ю.И.

Лейбо. М. МГИМО Университет, 2012.

Змиевский, Д. В. (2021). Право законодательной инициативы в системе полномочий конституционного суда Российской Федерации. *Oeconomia et Jus*. №4. С.46–52.

Աշոտ Ջազարյան

*Երևանի Ավան վարչական շրջանի ղեկավարի աշխատակազմի
իրավաբանական բաժնի պետ,
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի
հայցորդ*

Էլ. հասցե՝ ashot.zaqaryan.55555@inbox.ru

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱՆՋԱՏՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է արդի իրավագիտության կարևորագույն տեսական և գործնական հիմնախնդիրներին՝ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի դրսևորմանը պետական իշխանության իրավական սահմանափակման համատեքստում: Հոդվածում բացահայտվում է արդի իրավաբանական գրականությունում առկա «իրավական սահմանափակում» հայեցակարգի, իշխանությունների բաժանման սկզբունքի, ինչպես նաև զսպումների և հակակշիռների համակարգի էությունն ու դրսևորման առանձնահատկությունները:

Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հիմք ընդունելով կատարված հետազոտություն առանձնահատկությունները և ստացված արդյունքները, ներկայացնել իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի վերաբերյալ հայտնի իրավագետների, փիլիսոփաների տարաբնույթ մոտեցումները, տվյալ սկզբունքի դրսևորման առանձնահատկությունները նախազահական, կիսասանախազահական և խորհրդարանական հանրապետություններում, ինչպես նաև ներյակացնել դրանց վերաբերյալ հեղինակային վերլուծությունները: Առանձնակի ուշադրության են արժանացնել իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի համատեքստում օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքի պատվիրակման և նախազահի կողմից վետոյի կիրառման հիմնախնդիրները:

Ուսումնասիրության արդյունքները հնարավորություն կընձեռնեն առավել մանրամասն պատկերացում կազմել տարբեր պետություններում և պետական կառավարման ձևերում իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի օրենսդրական ամրագման վերաբերյալ, ինչի արդյունքում կկարողանանք կատարելագործել ՀՀ օրենսդրությունը:

Հիմնաբառեր. իշխանությունների տարանջատում, զսպումների և հակակշիռների համակարգ, վետո, պետական իշխանության սահմանափակում, կառավարություն, նախազահ, խորհրդարան, պատվիրակում, կառավարման խորհրդարանական ձև:

Ашот Закарян*Руководитель юридического отдела Аппарата
административного района Аван г. Ереван**Соискатель Института философии, социология и право НАН РА**Эл. адрес: ashot.zaqaryan.55555@inbox.ru*

ОСОБЕННОСТИ ПРИНЦИПА РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОГО ОГРАНИЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Статья затрагивает ключевые теоретические и практические вопросы современной юриспруденции, фокусируясь на проявлении принципа разделения властей в контексте правового ограничения государственной власти.

В статье раскрывается сущность и особенности проявления концепции «правовое ограничение», принципа разделения властей, а также системы сдержек и противовесов, существующих в современной юридической литературе. Цель исследования заключается в представлении различных точек зрения известных правоведов и философов относительно принципа разделения властей, особенностей его проявления в президентских, полупрезидентских и парламентских республиках, а также в представлении авторского анализа относительно данных явлений. Особое внимание было уделено проблемам делегирования права законодательной инициативы и применения права вето президентом в контексте принципа разделения властей.

Результаты исследования предоставят возможность получить более детальное представление о законодательном закреплении принципа разделения властей в разных государствах и формах государственного правления. Это позволит усовершенствовать законодательство Республики Армения.

Ключевые слова: разделение властей, система сдержек и противовесов, вето, ограничение государственной власти, правительство, президент, парламент, делегирование, парламентская форма правления.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. սեպտեմբերի 20-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հոկտեմբերի 4-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. հոկտեմբերի 16-ին:

Ռաֆիկ Ավետիսյան

*ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի գիտաշխատող,
Քաղաքական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ ravetisyan94@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-48

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ՆԱՏՕ-ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Սույն հոդվածում քննարկվում են Վրաստանի արտաքին քաղաքականության մարտահրավերները, մասնավորապես՝ Ռուսաստան-Վրաստան հարաբերությունների զարգացման խնդիրները և ՆԱՏՕ-Վրաստան համագործակցության հեռանկարները: Վերջին տարիների աշխարհաքաղաքական փոփոխությունները սպառնալիքներ են ստեղծում Վրաստանի անվտանգության համար, որոնք Վրաստանը փորձում է հաղթահարել արտաքին քաղաքականության հավասարակշռման միջոցով: Հետազոտության նպատակը՝ ՆԱՏՕ-Ռուսաստան աշխարհաքաղաքական մրցակցության պայմաններում Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հավասարակշռման գնահատումն է: Քննարկվում են Վրաստանի ներքաղաքական ձգնաժամի և արտաքին քաղաքականության փոխկապակցվածությունը, ռուս-վրացական հարաբերությունների զարգացման խնդիրները, ՆԱՏՕ-Վրաստան համագործակցության հեռանկարները: Հետազոտությունն իրականացվել է Արցախյան պատերազմի և ռուս-ուկրաինական պատերազմի հաշվառմամբ: Ըստ գնահատումների՝ վերջինիս հանգուցալուծմամբ և Արևելյան Եվրոպայում Ռուսաստան-Արևմուտք քաղաքական հարաբերությունների հետագա ընթացքով է պայմանավորված լինելու ռուս-վրացական հարաբերությունների և Վրաստանի եվրոատլանտյան ձգտումների ապագան:

Հիմնաբառեր. Ռուսաստան-Վրաստան հարաբերություններ, ՆԱՏՕ-Վրաստան համագործակցություն, արտաքին քաղաքականություն, ներքաղաքական ճգնաժամ, տարածաշրջանային անվտանգություն, ռուս-ուկրաինական պատերազմ:

Ներածություն

Վրաստանում «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո առաջացած ներքաղաքական գործընթացները լուրջ ազդեցություն են ունեցել Վրաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունների փոփոխման հետ կապված: 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի հետևանքով Վրաստանը որդեգրեց եվրոատլանտյան ինտեգրման ուղին և նվազագույնի հասցրեց Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը, ինչը փոխվեց միայն 2012 թ. իշխանափոխության արդյունքով: Ռուսաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունների տարածաշրջանային լարումները նոր մարտահրավերներ առաջացրեցին Վրաստանի անվտանգության համար:

2020 թ. Արցախյան պատերազմից հետո ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրողությունները փոփոխության ենթարկեցին ոչ միայն Հայաստանի և Ադրբեյջանի անվտանգային միջավայրը, այլև կանխորոշեցին տարածաշրջանի անվտանգային նոր ճարտարապետությունը, որը որոշակի ազդեցություն կունենա Վրաստանի անվտանգային համակարգի վրա: Հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում ստեղծված իրողությունները Հարավային Կովկասում նշանակալի ամրապնդեցին Վրաստանի հիմնական հակառակորդ պետության՝ Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը: Վրաստանի համար Արցախյան պատերազմը կտրեց այն կարծրատիպը, թե Արևմուտքը չի թողնի, որ ուժի կիրառմամբ լուծվեն տարածաշրջանում առկա հակամարտությունները, չի հանդուրժի տարածաշրջանի է՛լ ավելի ռազմականացումը: Հարևան պետություններում սպառնալիքի աղբյուր չընկալվող, արևմտյան կողմնորոշում ունեցող և իր անվտանգային համակարգը արևմտյան մոդելով արդիականացնող Վրաստանը տարածաշրջանում Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի դիրքերի ամրապնդման և ԵՄ-ի, ԱՄՆ-ի աշխարհաքաղաքական դիրքերի թուլացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծման պատճառով կանգնեց անվտանգային լուրջ խնդիրների առջև: Ռուս-ուկրաինական պատերազմը ևս նոր անվտանգային խնդիրներ առաջացրեց Վրաստանի արտաքին քաղաքականության ուղեգծում: Ռուսաստան-ՆԱՏՕ լարված հարաբերություններում Վրաստանը սկսեց նոր որակի հարաբերություններ կառուցել Ռուսաստանի և Արևմուտքի հետ: Այդ պայմաններում անհրաժեշտություն է առաջանում ուսումնասիրելու Վրաստանի արտաքին քաղաքականության հավասարակշռման խնդիրները, Ռուսաստան-Վրաստան և ՆԱՏՕ-Վրաստան հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները:

Տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը

Հետազոտության տեսական հիմքում ընկած են տարածաշրջանային անվտանգային հիմնախնդիրներին վերաբերող ռեալիզմի ուժերի հավասարակշ-

ռության և լիբերալիզմի տնտեսական փոխկախվածության տեսական հասկացությունները, որոնք թույլ են տալիս վերլուծելու Վրաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունները, ռուս-վրացական հարաբերությունների գարգացման խնդիրները, Վրաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության հեռանկարները, ինչպես նաև ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով առաջացած Վրաստանի անվտանգության հիմնախնդիրները: Այդ նպատակով օգտագործվել են տարբեր աշխատություններ, իրավական փաստաթղթեր, պաշտոնական հրապարակումներ և այլն:

Օգտագործվել են վերլուծության պատմանկարագրական, համեմատական, դիալեկտիկական, արժեքաբանական, գործառնական-կիրառական, իրադարձությունների վերլուծության, վերլուծական-կանխատեսական մեթոդները:

Վրաստանի ներքաղաքական ճգնաժամի ազդեցությունը արտաքին քաղաքական ուղեգծի ձևավորման գործընթացի վրա

Վրաստանում մինչև 2003 թ. «Վարդերի հեղափոխությունը» հաստատվել էր որոշակի քաղաքական կայունություն, սակայն 2003 թ. նոյեմբերին քսանօրյա բողոքի ցույցերից հետո է. Շևարդնաձեն հրաժարական տվեց և ընտրությունների միջոցով ազատական գաղափարախոսություններով իշխանության հասավ «Ազգային շարժում-դեմոկրատներ» կոալիցիան: «Վարդերի հեղափոխությունը» գլխավորում էին Մ. Սահակաշվիլին, Ն. Բուրջանաձեն և Զ. Ժվանիան: Նախագահական ընտրություններում Մ. Սահակաշվիլին ընտրվեց նախագահ: Ն. Բուրջանաձեն հետագայում անցավ ընդդիմության շարքերը, իսկ Զ. Ժվանիան անհայտ հանգամանքներում մահացավ, իսկ որպես իշխող քաղաքական ուժ մնաց Մ. Սահակաշվիլու գլխավորած «Միացյալ ազգային շարժումը»:

2003 թ. «Վարդերի հեղափոխությունը» վճռական եղավ Վրաստանի արտաքին քաղաքականության ուղեգծի փոփոխման համար: 2003 թ. Սկսած, Վրաստանի իշխող քաղաքական ուժը վարում էր հակառուսական քաղաքականություն և փորձում էր սերտացնել հարաբերությունները ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ: Ռուս-վրացական հարաբերությունների լարվածությունը հասավ իր գագաթնակետին 2008 թ. օգոստոսին տեղի ունեցած ռազմական բախումներից հետո: 5-օրյա պատերազմից հետո Ռուսաստանը ճանաչեց Հարավային Օսիայի և Աբխազիայի անկախությունը, որի հետևանքով նույնիսկ խզվեցին կողմերի միջև առկա դիվանագիտական հարաբերությունները: 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմից հետո սկիզբ դրվեց Ռուսաստանի հարավկովկասյան ազդեցության թուլացմանը, որն աստիճանաբար խթանեց տարածաշրջանում Արևմուտքի, Թուրքիայի, Ադրբեյջանի տնտեսական և քաղաքական ազդեցության մեծացմանը:

Վրաստանում հաջորդ իշխանափոխությունը եղավ 2012 թ. հոկտեմբերի 1-ին անցկացված խորհրդարանական ընտրություններում, երբ Բ. Իվանիշվիլիի գլխավորած ընդդիմադիր «Վրացական երազանք» կոալիցիան կա-

րողացավ հասնել հաջողության: Իշխող ուժը հայտարարեց Վրաստանի արտաքին քաղաքականության ուղեգծի որոշակի փոփոխության մասին՝ փորձելով հրաժարվել հակառուսականությունից և պահպանել Արևմուտքի հետ համագործակցությունը: 2012 թ. սկսած Վրաստանի ներքաղաքական գործընթացների ընդդիմություն-իշխանություն հարաբերություններում սկսեց առաջնային քննարկման առարկա դառնալ Ռուսաստանի և Արևմուտքի միջև ընտրություն կատարելու խնդիրները:

Վրաստանի ներքաղաքական ճգնաժամի խնդիրները հիմնականում պայմանավորված են սահմանադրության փոփոխություններով, քանի որ 2003 թ. սկսած իշխանությունները իրենց արտաքին քաղաքական նպատակների իրագործման համար փորձում էին պետությունում հաստատել իշխանությունը երաշխավորող սահմանադրական նորմեր: «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո Վրաստանի սահմանադրությունը երկու անգամ ենթարկվել է փոփոխության: Եթե 2004 թ. փոփոխություններն առավելագույնս բավարարեցին նախագահի հավակնությունները, և նրան օրենսդրական նախաձեռնություններ իրականացնելու, խորհրդարանը լուծարելու, վարչապետ ու կառավարության անդամներ նշանակելու, նրանց պաշտոնից ազատելու անսահման իշխանություն տվեցին, ապա 2010 թ. փոփոխությունների համաձայն՝ ավելի մեծ իշխանություն տրվեց վարչապետին: Խորհրդարանը սկսեց գերակա դեր ստանձնել կառավարության ձևավորման գործում, և վրացական կառավարման ձևը բավականաչափ նմանվեց կառավարման խառը ձևին՝ փորձելով հասնել օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի միջև հավասարակշռության:

2012 թ. ընտրություններից առաջ «Վրացական երազանքը» հայտարարել էր, որ իշխանության գալուց հետո նախաձեռնելու է սահմանադրական փոփոխություններ, որոնցով պետությունը կդառնա խորհրդարանական հանրապետություն: Սահմանադրության նոր տարբերակով նախատեսում էին նախագահական լիազորությունների կրճատում, կառավարության ու խորհրդարանի լիազորությունների մեծացում, ինչպես նաև դատական համակարգի բարեփոխումներ: 2017 թ. հոկտեմբերի 13-ին Վրաստանի խորհրդարանը երրորդ ընթերցմամբ ընդունեց նոր սահմանադրությունը: Խորհրդարանի 150 անդամներից 115-ը «Վրացական երազանք» կուսակցությունից էին և ևս երկու պատգամավոր, որոնք խորհրդարան էին մտել ոչ որպես «Վրացական երազանքի» անդամներ, բոլոր հարցերում աջակցում էին իշխող ուժին: Սահմանադրությունը փոփոխելու համար 113 պատգամավորի համաձայնությունն էր պետք, այդպիսով այդ խնդրի լուծումը իշխող կուսակցության համար դժվար չէր լինի:

2018 թ. նոյեմբերին Վրաստանում կայացած նախագահական ընտրություններից հետո հաղթանակ գրանցած Ս. Զուրաբիշվիլի երդմնակալությունից հետո ամբողջությամբ իրավական ուժ ստացավ Վրաստանի նոր սահմանադրությունը, որի համաձայն՝ կառավարման համակարգը կիսանախագահականից վերափոխվեց խորհրդարանականի: Նոր սահմանադրության համաձայն՝ Վրաստանի նախագահը մնում է պետության ղեկավարի պաշ-

տոնում, բայց ամբողջ իշխանությունը գործնականում կենտրոնացված է լինում Վրաստանի կառավարության ձեռքում, որին վերահսկում է խորհրդարանը: Վրաստանի նախագահը դառնում է նոմինալ գործիչ, որն այլևս չի ընտրվելու ժողովրդական ընտրությունների միջոցով, այլ նրան կընտրի 300 հոգանոց ընտրական կոլեգիան, որի կազմում ընդգրկված են լինելու խորհրդարանի 150 պատգամավոր և տեղական ինքնակառավարման մարմինների 150 ներկայացուցիչ: Նախորդ սահմանադրության համաձայն՝ նախագահի լիազորություններում մնացել են միայն վետոյի իրավունքը, քաղաքացիություն շնորհելու, պետական պարգևներ հանձնելու, զինվորական և դիվանագիտական կոչումներ շնորհելու, հանրաքվե նշանակելու իրավունքները: Մնացյալ բոլոր որոշումների համար անհրաժեշտ է վարչապետի համաձայնությունը: Ինչ վերաբերում է վարչապետի ինստիտուտին, ապա նրա լիազորություններն ընդլայնվել են, և արդեն վարչապետն է ստորագրում բոլոր կարևոր պայմանագրերն ու որոշումները:

2020 թ. անցկացված խորհրդարանական ընտրություններից հետո համամասնական կարգով 48% ձայն հավաքեց իշխող «Վրացական երազանքը», ստանալով 60 մանդատ, իսկ ընդդիմությունը՝ «Ուժը միասնության մեջ է» (Միացյալ ազգային շարժում, Վրաստանի Հանրապետական կուսակցություն, Պետություն ժողովրդի համար, Եվրոպական դեմոկրատներ, Առաջընթաց և ազատություն) դաշինքը հավաքեց 27%՝ ստանալով 36 մանդատ: Մեծամասնական ընտրակարգով իշխանությունը ստացավ ևս 13 մանդատ, իսկ մեծամասնական ընտրակարգի երկրորդ փուլում, որին ընդդիմությունը հրաժարվեց մասնակցել, իշխանությունը ստացավ ևս 17 մանդատ: 2020 թ. խորհրդարանական ընտրությունների անցողիկ 1% շեմը հաղթահարեցին ևս 7 ուժ, դրանք են՝ Ազատության շարժում-Եվրոպական Վրաստան, ԼԵԼՕ, Ռազմավարություն աղմաշենեբելի, Վրաստանի հայրենասերների դաշինք, Գիրչի, Քաղաքացիներ, Վրաստանի լեյբորիստական կուսակցություն (Election administration of Georgia, 2020):

Դասվելով երիտասարդ ժողովրդավարություն ունեցող պետությունների շարքին և փոփոխելով կառավարման համակարգը՝ Վրաստանը փորձում է դառնալ է՝ լ ավելի ժողովրդավարական և հենց դրան էին ուղղված սահմանադրական վերջին փոփոխությունները: Սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է, որ սահմանադրական փոփոխությունները հանգեցնում են ժողովրդավարության մակարդակի բարձրացման: Վրաստանի կառավարման համակարգի փոփոխությունների վրա վճռորոշ ազդեցություն են թողել եվրոպական մոդելի պետություն դառնալու և ԵՄ-ին անդամակցելու ռազմավարական նպատակը, ըստ որի ենթադրվում է ժողովրդավարական կառավարմամբ զարգացած բազմակուսակցական համակարգ: Վրաստանը համարվում է թույլ ժողովրդավարություն ունեցող պետություն, և անկախ նախագահի ինստիտուտի առկայությունը կարող է չափազանց կարևոր դերակատարություն ունենալ, քանի որ միայն ուժեղ լիազորություններով օժտված նախագահն է ունակ հավասարակշռություն պահպանելու իշխանության ճյուղերի միջև: Միաժամանակ, նախագահին վետոյով օժտելը կարող է հանգեցնել

ներքաղաքական ձգնաժամի: Ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից ի վեր իշխող ուժը և նախագահը սկսել են արտաքին քաղաքական հարցերում սկզբունքային տարբեր դիրքորոշումներ արտահայտել, ինչը էականորեն ազդում է Վրաստանի քաղաքական անվտանգության վրա:

Ռուս-վրացական քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների զարգացման խնդիրները

Վրաստանի և Ռուսաստանի փոխհարաբերությունների քննարկումը միշտ էլ շատ արդիական է եղել, հատկապես 2008 թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո: Ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից հետո այդ պետություններն անցնում են փոխհարաբերությունների զարգացման նոր փուլ: Վրաստանի իշխանությունները, հաշվի առնելով Ռուսաստանի կարևորությունը տարածաշրջանում, հատկապես առևտրաշրջանառության առումով, փորձում են նվազագույնը չվատացնել հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ: Ավելին, Ռուսաստանի նկատմամբ Արևմուտքի պատժամիջոցները, Վրաստանի համար տարանցիկ փոխադրումների իրականացման նոր հնարավորություններ են ստեղծում: Դրա ապացույցներից է այն, որ Ռուսաստանը և Վրաստանը սկսեցին վերականգնել միմյանց միջև օդային և ծովային փոխադրումները:

Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ուղեգծում Վրաստանի հետ համագործակցությունը սկսում է է՛լ ավելի կարևորվել: Ռուսաստանի հարավ-կովկասյան ռազմավարությունում տարածաշրջանային անվտանգության վերահսկումը առաջին հերթին կարևորվում է սեփական անվտանգության ապահովման տեսանկյունից, ուստի՝ Ռուսաստանին վրացական կողմի հետ լավ հարաբերությունները առաջին հերթին անհրաժեշտ են իր հարավային սահմանների անվտանգության ապահովման համար (Тренин, 2021, էջ 423): Վրաստանի համար Ռուսաստանի հետ փոխհարաբերությունների պահպանումը և զարգացումը հետապնդում է, նախևառաջ, տնտեսական շահեր, Ռուսաստանի հետ առևտրաշրջանառությունը նշանակալի ազդեցություն ունի Վրաստանի տնտեսության վրա: Բացի այդ, Վրաստանը հաշվի է առնում Ռուսաստանում բնակվող վրացիների գործոնը, որը մեծ ներուժ է համարվում երկու կողմերի փոխշահավետ հարաբերությունների զարգացման համար: Այնուամենայնիվ, 2012 թ. հոկտեմբերի 1-ին Վրաստանում իշխանության փոփոխմամբ որոշակի հույսեր արթնացան, որ ռուս-վրացական հարաբերությունները կվերականգնվեն, սակայն Վրաստանի նորընտիր իշխանությունները, որոշ չափով մեղմելով Ռուսաստանի նկատմամբ հռետորաբանությունը, պետության արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունը՝ արևմտյանը, թողեցին անփոփոխ. 2023 թ. դեկտեմբերին Վրաստանը ստացավ ԵՄ անդամակցության թեկնածուի կարգավիճակ:

Ի հակադրություն քաղաքական հակասությունների, ռուս-վրացական տնտեսական հարաբերություններն աննկատ զարգանում են, քանի որ օրեցօր մեծանում են երկկողմ առևտրաշրջանառության ծավալները: Ռուսաստ-

տանը Վրաստանի արտաքին առևտրային առաջատար գործընկերներից: Ռուսաստանի դաշնային մաքսային ծառայության տվյալներով՝ Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև առևտրաշրջանառությունը 2018 թ. կազմել է 1,355 միլիարդ դոլար (2017 թ. համեմատ աճը՝ 25 տոկոս), այդ թվում՝ Ռուսաստանից արտահանումը՝ 957 միլիոն դոլար, ներմուծումը՝ 398 միլիոն դոլար (Торговля между Россией и Грузией в 2018г.): 2018 թ. Ռուսաստանից Վրաստան արտահանման կառուցվածքում գերակշռել են պարենային և գյուղատնտեսական ապրանքները, տարբեր տեսակի սարքավորումները և տրանսպորտային միջոցները, քիմիական արդյունաբերության արտադրանքը: Վրաստանից դեպի Ռուսաստան ներմուծման կառուցվածքում գերակշռում են պարենային, գյուղատնտեսական ապրանքները և մետաղական արտադրանքը: Ռուս-վրացական առևտրաշրջանառության ակտիվացում է նկատվում ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից հետո: Եթե 2021 թ. առաջին կիսամյակում Ռուսաստանից դեպի Վրաստան արտահանվել է մոտ 180 հազար տոննա նավթահումքային ռետորսներ, մոտ 20 հազար տոննա ցորեն և ալյուր, մոտ 50 հազար տոննա ածուխ, ապա այդ ցուցանիշը 2022 թ. առաջին կիսամյակում կազմել է համապատասխանաբար 500 հազար, 150 հազար, 80 հազար տոննա: Արդյունքում 2022 թ. ռուս-վրացական ապրանքաշրջանառությունն աճել է գրեթե 60%-ով (Официальный сайт Минэкономразвития России, 2023):

Վրաստանի ազգային-վիճակագրական ծառայության տվյալներով՝ 2022 թ. Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև առևտրաշրջանառությունը 2021 թ. համեմատ աճել է 52,3 տոկոսով և կազմել մոտ 2,5 միլիարդ դոլար, մինչդեռ Վրաստանից դեպի Ռուսաստան արտահանումն աճել է գրեթե 7 տոկոսով: 2022 թ. Վրաստանից Ռուսաստան արտահանվել է ավելի քան 92 հազար տոննա հանքային և քաղցրահամ ջուր, ավելի քան 73 հազար տոննա գինի, 57,4 հազար տոննա համաձուլվածք, մոտ 12,3 հազար տոննա ակոհոլային տարբեր խմիչքներ և այլն: Վրաստանի համար Ռուսաստանը հացահատիկի և ալյուրի ամենամեծ մատակարարն է: 2022 թ. Ռուսաստանից դեպի Վրաստան ներմուծվել է 179,7 հազար տոննա ցորենի ալյուր, ինչպես նաև ավելի քան 174 հազար տոննա ցորեն և մեալին (ցորենի և տարեկանի խառնուրդ): Վրաստանը Ռուսաստանից ներմուծել է նաև 657,4 հազար տոննա նավթ և նավթամթերք, 416,8 հազար տոննա բնական գազ, ինչպես նաև 114,4 հազար տոննա կոքսային վառելիքային (National Statistic Office of Georgia 2022, էջ 13-15):

Այնուամենայնիվ, ռուս-վրացական հարաբերություններում նոր լարվածության առաջացումը և արևմտյան պատժամիջոցներին Վրաստանի աջակցելը ձեռնտու չեն և՛ Ռուսաստանին, և՛ Վրաստանին, քանի որ երկուսն էլ հարաբերությունների որոշակի սրումից հետո միայն տուժում են, հատկապես՝ տնտեսական առումով: Ռուս-վրացական հարաբերությունները դեռևս հետևողական ֆիլիտային փուլում են և ռուս-ուկրաինական պատերազմի հետևանքով առաջացած առևտրաշրջանառության ակտիվացումը որոշակի հետևանքներ կարող է ունենալ հարաբերությունների հետագա զարգացման վրա:

Բայցևայնպես, հաշվի առնելով ռուս-վրացական հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները, կարելի է նշել, որ դրանք տևական ժամանակ չեն հասնի մինչ 2008 թ. եղած լիարժեք համագործակցության մակարդակին: Հարաբերությունների զարգացում կարող է դրսևորվել միայն երկարաժամկետ հեռանկարում՝ պայմանավորված միջազգային և տարածաշրջանային քաղաքական գործընթացների զարգացմամբ:

Վրաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության ծրագրերը և այդ դաշինքին անդամակցության հեռանկարները

Վրաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության զարգացման գործում վճռական եղավ 2003 թ. «Վարդերի հեղափոխությամբ» պետության արտաքին քաղաքական ուղեգծի փոփոխումը: Վրաստանի արտաքին քաղաքականության մեջ եվրոատլանտյան ինտեգրման առաջնայնությունը հաստատվեց 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմից հետո, երբ պաշտոնական մակարդակով Վրաստանում հայտարարվեց արտաքին քաղաքական ուղեգծի փոփոխման անհրաժեշտության մասին: Այդ իրողությունների պայմանավորմամբ՝ Վրաստան-ՆԱՏՕ համագործակցությունը նոր մակարդակի բարձրացվեց, և ՆԱՏՕ-ն սկսեց Վրաստանի զինված ուժերի արդիականացման գործընթացում առաջնային դերակատարություն ունենալ: 2008 թ. օգոստոսյան ռուս-վրացական պատերազմից հետո Վրաստանը ՆԱՏՕ-ի հետ անցկացրել է ավելի քան 45 տարբեր զորավարժություններ: Պատերազմի ավարտից հետո իշխանությունները հետամուտ են եղել զինված ուժերը ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանեցնելու:

2008 թ. ի վեր «ՆԱՏՕ-Վրաստան» հանձնաժողովը սկսեց զբաղվել կողմերի միջև քաղաքական երկխոսության հաստատմամբ, որը հիմք դրեց Վրաստանի ռազմական բարեփոխումներին ՆԱՏՕ-ի աջակցության քաղաքականությամբ: Վերջնական անդամակցության նախապատրաստական աշխատանքները կատարվում են հաջորդական տարեկան ազգային ծրագրերի մշակմամբ և իրագործմամբ: 2010 թ. Վրաստանում ստեղծվել է ՆԱՏՕ-ի կապի գրասենյակ՝ պետության բարեփոխումների ջանքերին աջակցելու նպատակով: 2018 թ. հուլիսին ՆԱՏՕ-Վրաստան համագործակցության խորացման և անդամակցության առնչությամբ ընդունվել է հռչակագիր, իսկ 2020 թ. դեկտեմբերին ընդունվել է ՆԱՏՕ-Վրաստան համագործակցության բարեփոխումների իրագործման արդիականացված փաթեթը:

2011 թ. ի վեր երկու տարին մեկ անգամ անցկացվում են «Agile Spirit» («Արագաշարժ ոգի») զորավարժությունները՝ իբրև ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի հետ Վրաստանի համագործակցության կարևոր ծրագրերից մեկը: Ջորավարժությունների նպատակը Վրաստանի զինված ուժերի համապատասխանեցումն է ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին, ինչպես նաև վրացի զինվորականների վերապատրաստումը՝ միջազգային խաղաղապահական առաքելություններին մասնակցելու համար (U.S. Army Europe and Africa, 2023): 2021 թ. անցկացված 10-րդ բազմազգ զորավարժություններին մասնակցում էին ՆԱՏՕ-ի 15 դաշ-

նակից և գործընկեր պետությունների 2500 զինծառայող: Վրաստանի պաշտպանության ուժերի և ԱՄՆ-ի բանակի Եվրոպայի և Աֆրիկայի հրամանատարության գլխավորությամբ զորավարություններն անցկացվեցին բրիգադի մակարդակով: Այն ընդգրկում էր սինուլյացված հրամանատարաշտաբային զորավարություն, գումարտակի մակարդակով համակցված զինատեսակների ուղիղ կրակի վարժանքներ:

2015 թ. սկսած Վրաստանը ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղ իրագործում է «Noble Partner» («Բարձր մակարդակի գործընկեր») ծրագիրը: Առաջին զորավարությանը մասնակցում էին 400 վրացի և 200 ամերիկյան զինվորականներ: Այդ ժամանակվանից սկսած զորավարություններն անցկացվում են ամեն տարի կամ երկու տարին մեկ անգամ: 2018 թ. «Բարձր մակարդակի գործընկեր» զորավարությանը մասնակցել են 13 պետությունից ավելի քան 3000 զինծառայող, այդ թվում՝ ՀՀ ՋՈՒ-ից 4 սպա: Զորավարությունների անցկացման նպատակը՝ ռազմական համագործակցության, փոխգործունակության ուժեղացումն էր, մասնակից պետությունների ռազմական պատրաստվածության աստիճանի բարձրացումը (U.S. Army Europe and Africa, 2023): Նպատակներից մեկն էլ մասնակից պետությունների կարողության բարելավումն էր բազմազգ ռազմական գործողությունները համատեղ և ինտեգրված կերպով ծրագրելու և իրագործելու համար: Հիմնական նպատակներից էր նաև Վրաստանի զինված ուժերի կարողությունների բարձրացմանը նպաստելը: Զորավարությունները ներառում էին տարբեր գործողություններ՝ հրամանատարաշտաբային վարժանքներ, ուղիղ կրակի վարժանքներ, մարտավարական զորավարություններ և փոխգործության վարժանքներ: Այս ամենը հնարավորություն է տալիս սցենարային զորավարությունների միջոցով բարձրացնելու համատեղ ռազմական գործողությունների իրագործման արդյունավետությունը: Զորավարությունները, սովորաբար, անցկացվում են Վրաստանի Վազիանի ռազմաբազայում, որտեղ առկա են ուսումնական համապատասխան պայմաններ:

«Agile Spirit» և «Noble Partner» զորավարություններից բացի, Վրաստանում տեղի են ունեցել նաև «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» զորավարությունները: Իմերեթի շրջանի Սաչխերի լեռնային ուսումնավարժական ավանում անցկացվում են լեռնագնացության դասընթացներ, որոնց, սովորաբար, մասնակցում են ոչ միայն Վրաստանի, այլև Հայաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի, Հունգարիայի, Լիտվայի, Բելառուսի ՋՈՒ ներկայացուցիչ զինծառայողներ:

Վրաստանում բազմիցս քննարկվել է ռազմածովային նավատորմի ստեղծման գաղափարը, սակայն վրացական իշխանությունները մտադիր չեն ստեղծել այն, քանի որ ոչ միայն մեծ ծախսեր է պահանջվում, այլև դրանով կմեծանա Ռուսաստանի հետ աշխարհաքաղաքական բախման սպառնալիքը: Վրաստանում ծովային սահմանը վերահսկում է Վրաստանի ներքին գործերի նախարարությունը, բայց դա ավելի շուտ պարեկային վերահսկողություն է: Վերջին շրջանում ՆԱՏՕ-ի բարձրաստիճան պաշտոնյաները հայտարարություններ են անում Սև Ծովում ՆԱՏՕ-ի ներկայության ամրապնդ-

ման անհրաժեշտության մասին, բայց այդ հարցում դեռևս հստակ համաձայնություն ձեռք չի բերվել վրացական իշխանությունների հետ:

ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու չափանիշները և դաշինքին միանալու գործընթացը ուրվագծված են ՆԱՏՕ-ի հիմնարար փաստաթղթերում: Ամենակարևոր փաստաթղթերից մեկը, որ նախանշում է ՆԱՏՕ-ի բաց դռների քաղաքականությունը և անդամակցության չափանիշները՝ անդամակցության գործողությունների ծրագրի ուղեցույցն է (NATO, Membership Action Plan (MAP), 1999): Գործողությունների ծրագրի իրագործումը հայտ ներկայացրած պետությունների հնարավորություն է ընձեռում նախապատրաստվելու անդամակցությանը և կատարելու անհրաժեշտ բարեփոխումներ՝ դաշինքին հնարավոր անդամակցության համար: ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու մյուս, ներառյալ քաղաքական, անվտանգության և ժողովրդավարական չափանիշները, հաճախ նշվում են ՆԱՏՕ-ի տարբեր գագաթնաժողովների հռչակագրերում, կոմյունիկեներում և ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների պաշտոնական հայտարարություններում: Ի վերջո, նույնիսկ համապատասխան բարեփոխումների դեպքում, ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու պարտադիր պայման է այդ գործընթացի՝ բոլոր անդամ-պետությունների խորհրդարանների վավերացումը:

Ձգտելով միանալ ՆԱՏՕ-ին, Վրաստանը, այնուամենայնիվ, կարող է կանգնել մի շարք դժվարությունների առջև, քանի որ ունի չլուծված տարածքային խնդիրներ, չսահմանազատված սահմաններ: Այս պայմաններում ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունները մոտ ապագայում չեն համաձայնի Վրաստանի անդամակցությանը: Հաշվի առնելով ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ձգտումները՝ Վրաստանը հետզհետե փորձում է իր պաշտպանության ուժերի և ռազմաբազաների կազմակերպական մակարդակները մոտեցնել ՆԱՏՕ-ի գործող չափանիշներին: 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմից հետո առաջին քայլերից մեկը եղավ այն, որ Վրաստանը հրաժարվեց ռուսական «AK-74» ինքնաձիգներից և ձեռք բերեց ամերիկյան «M4»-երը: Այդ ժամանակից ի վեր, Վրաստանի ռազմատեխնիկական գնումները մեծամասամբ կատարվում են արևմտյան պետություններից:

2020 թ. Արցախյան պատերազմից անմիջապես հետո, Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ազդեցության մեծացմամբ՝ Վրաստանի քաղաքական շրջանակները էլ ավելի կարևորեցին Վրաստանում ամերիկյան ռազմական ուժերի տեղակայման հնարավորությունների և ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի ինտեգրման հեռանկարների հարցերին: Վրաստանում սկսեցին ակտիվորեն քննարկել նաև ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հնարավորությունների հարցը, նույնիսկ տարբեր փորձագիտական կարծիքներ հնչեցին առանց ՆԱՏՕ-ի հավաքական պաշտպանության մասին 5-րդ հոդվածի՝ Աբխազիային և Հարավային Օսիային վերաբերելու առնչությամբ բանակցություններ վարելու անհրաժեշտության մասին: 2020 թ. Արցախյան պատերազմից հետո Արևմուտքը համապատասխան չի արձագանքում Վրաստանի քաղաքական ձգտումներին, ուստի՝ առաջիկա տարիներին Վրաստանում ամերիկյան ուժերի տեղակայումը և ՆԱՏՕ-ին անդամակցելը վրացական իշխանություններն սկսում են համարել անիրատեսական: Ռուս-ուկրաինական պատերազմը ևս փաս-

տեց, որ ՆԱՏՕ-ի արևելյան ընդլայնումը լուրջ աշխարհաքաղաքական խնդիրներ է առաջացնում կազմակերպությունում: Ավելին, օգտվելով այդ հանգամանքից, Ռուսաստանը փորձում է վերանայել ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ցանկություն ունեցող, բայց այս փուլում ՆԱՏՕ-ի համար նպատակահարմար չհամարվող պետությունների հետ վարվող քաղաքականությունը:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով Վրաստանի արտաքին քաղաքականության մարտահրավերները Ռուսաստան-ՆԱՏՕ հակամարտության պայմաններում, կարող ենք նշել, որ ռուս-ուկրաինական պատերազմի հանգուցալուծմամբ և Արևելյան Եվրոպայում Ռուսաստան-Արևմուտք քաղաքական հարաբերությունների հետագա ընթացքով է պայմանավորվելու ռուս-վրացական հարաբերությունների և Վրաստանի եվրոատլանտյան ձգտումների ապագան: Ուկրաինական ճգնաժամի պայմաններում Վրաստանի համար առանցքային է դառնում Ռուսաստանի հետ առձակատման բացառման քաղաքականության իրականացումը, որի դրսևորումներից է այն, որ Վրաստանը հրաժարվում է ամբողջությամբ միանալ Ռուսաստանի նկատմամբ Արևմուտքի պատժամիջոցների քաղաքականությանը: Ավելին՝ Վրաստանը ռուս-ուկրաինական պատերազմի մեկնարկից հետո զգալի տնտեսական ձեռքբերումներ է ունեցել որպես Արևմուտքի և Ռուսաստանի միջև ընկած տարանցիկ պետություն: Այդ խնդիրների գնահատմամբ՝ Վրաստանի գործող իշխանությունը սկսել է պրագմատիկ գնահատել տարածաշրջանային անվտանգության հիմնախնդիրները, մասնավորապես՝ Ռուսաստանից եկող սպառնալիքների չեզոքացման ռեսուրսների բացակայությունը, և ՆԱՏՕ-ի տարածաշրջանային ներգրավվածության հեռանկարների անորոշությունը: Նմանատիպ աշխարհաքաղաքական իրողությունները սպառնալիքներ են ստեղծում ոչ միայն Վրաստանի արտաքին քաղաքականության, այլև ներքաղաքական կայունության ապահովման գործընթացներում: Ուստի՝ գործող իշխանությունը Վրաստանի եվրոատլանտյան ինտեգրման խորացումը դիտում է որպես ընդդիմության դերի մեծացմանը նպաստող անուղղակի գործողություն, և այդ համատեքստում փորձում է հնարավորինս հավասարակշռել արևմտյան պետություններից ունեցած անվտանգային կախվածությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Тренин, Д. (2021). *Новый баланс сил Россия: в поисках внешнеполитического равновесия*, Альпина Паблишер, М.

Торговля между Россией и Грузией в 2018г., *Внешняя торговля России* <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2020-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-gruziey-v-2018-g/> (մուտք՝ 05.09.2023)

Election administration of Georgia, 2020 Parliamentary Elections, Report On October 31, <https://cesko.ge/en/archevnebi/2020/october-31-2020-parliamentary-elections-of-georgia/saqartvelos-parlamentis-2020-tslis-31-oqtombris-archevnebis-an>

garishi- (մուսն՝ 14.09.2023)

- National Statistic Office of Georgia: *External Merchandise Trade of Georgia* (2022). <https://www.geostat.ge/en/single-archive/3392> (մուսն՝ 11.09.2023)
- NATO: *Membership Action Plan (MAP)*, Issued on 24 Apr. 1999, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27444.htm (15.09.2023)
- Piriz, J. (2021). *NATO Says 'Clear No' to Article 5 Excluding Occupied Regions*, Civil Georgia, <https://civil.ge/archives/460422> (08.09.2023)
- U.S. Army Europe and Africa, *About Noble Partner* (2023). <https://www.europeafrica.army.mil/What-We-Do/Exercises/Noble-Partner/> (մուսն՝ 12.09.2023)

References

- Trenin, D. (2021). *Novyy balans sil Rossiya: v poiskakh vneshnepoliticheskogo ravnovesi*, Alpina Publisher, M. (In Rus.)
- Torgovlya mezhdu Rossiiyey i Gruziiyey v 2018 g. [Trade between Russia and Georgia in 2018], *Vneshnyaya torgovlya Rossii* <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2020-02/torgovlya-mezhdu-rossiye-i-gruziye-v-2018-g/> (accessed 05.09.2023) (In Rus.)
- Election administration of Georgia, *2020 Parliamentary Elections*, Report On October 31, <https://cesko.ge/en/archevnebi/2020/october-31-2020-parliamentary-elections-of-georgia/saqartvelos-parlamentis-2020-tslis-31-oqtombris-archevnebis-angarishi-> (accessed 14.09.2023) (In Eng.)
- National Statistic Office of Georgia, *External Merchandise Trade of Georgia* (2022). <https://www.geostat.ge/en/single-archive/3392> (accessed 11.09.2023) (In Eng.)
- NATO, *Membership Action Plan (MAP)*, Issued on 24 Apr. 1999, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27444.htm (accessed 15.09.2023) (In Eng.)
- Piriz, J. (2021). *NATO Says 'Clear No' to Article 5 Excluding Occupied Regions*, Civil Georgia, <https://civil.ge/archives/460422> (accessed 08.09.2023) (In Eng.)
- U.S. Army Europe and Africa, *About Noble Partner* (2023). <https://www.europeafrica.army.mil/What-We-Do/Exercises/Noble-Partner/> (accessed 12.09.2023) (In Eng.)

Рафик Аветисян

*Научный сотрудник Института арменоведения ЕГУ,
кандидат политических наук
Эл. адрес: ravetisyan94@gmail.com*

ВЫЗОВЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГРУЗИИ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА НАТО–РОССИЯ

В данной статье рассматриваются вызовы внешней политики Грузии, особенно проблемы развития российско-грузинских отношений и перспективы сотрудничества НАТО–Грузия. Геополитические изменения последних лет создают угрозы безопасности Грузии, поэтому Грузия пытается преодолеть вызовы региональной безопасности, балансируя свою внешнюю политику.

Цель исследования – оценить проблемы балансирования внешней политики Грузии в условиях геополитической конкуренции НАТО и России. Для достижения цели исследования проанализирована взаимосвязь внутривнутриполитического кризиса Грузии с ее внешней политикой, проблемы развития российско-грузинских отношений, перспективы сотрудничества НАТО–Грузия. Исследование проведено с учетом реалий Нагорно–Карабахской войны и российско–украинской войны. И, по оценкам, будущее российско–грузинских отношений и евроатлантические устремления Грузии будут зависеть от разрешения украинского кризиса и дальнейших процессов политических отношений России и Запада в Восточной Европе.

Ключевые слова: Российско–грузинские отношения, сотрудничество НАТО–Грузия, внешняя политика, внутривнутриполитический кризис, региональная безопасность, российско–украинская война.

Rafik Avetisyan

Researcher at the Institute for Armenian Studies of Yerevan State University,

PhD in Political Science

Email: ravetisyan94@gmail.com

GEORGIA’S FOREIGN POLICY CHALLENGES IN THE CONTEXT OF THE NATO–RUSSIA GEOPOLITICAL CONFLICT

This article discusses the challenges of Georgia’s foreign policy, in particular, the problems of the development of Russia–Georgia relations and the prospects of NATO–Georgia cooperation. The geopolitical changes of recent years create threats to Georgia’s security, so Georgia is trying to overcome regional security challenges by balancing its foreign policy. The purpose of the research is to evaluate the problems of balancing Georgia’s foreign policy in the conditions of NATO–Russia geopolitical competition. In order to achieve the goal of the research, we have analyzed the following issues: the interdependence of Georgia’s internal political crisis and foreign policy, the development issues of Russian–Georgian relations, the prospects of NATO–Georgia cooperation. The research was carried out by taking into account the realities of the Nagorno Kharabakh and the Russian–Ukrainian war. And according to estimates, the future of Russian–Georgian relations and Georgia’s Euro–Atlantic aspirations will be determined by the resolution of the Ukrainian crisis and the further course of Russia–West political relations in Eastern Europe.

Key words: Russia–Georgia relations, NATO–Georgia cooperation, foreign policy, internal political crisis, regional security, Russian–Ukrainian war.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հոկտեմբերի 5–ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հոկտեմբերի 25–ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. դեկտեմբերի 8–ին:

Անահիտ Սերոբյան

*Երևանի պետական համալսարանի քաղաքագիտության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ anahitserobyan99@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-61

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հոդվածում քննարկվում են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության սահմանած՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության ժամանակակից հայեցակարգային մոտեցումներին վերաբերող հարցեր: Անդրադարձ է կատարվում այդ քաղաքականության հիմնադիրներից մեկի՝ Ահմետ Դավիթօղլու «Ռազմավարական խորություն» մենագրության մեջ արտացոլված հայեցակարգային մոտեցումներին, որոնք առնչվում են Թուրքիայի դերին՝ փոփոխվող աշխարհակարգի պայմաններում: Թեմայի ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է՝ վեր հանել տարածաշրջանային աճող անկայունությունը, անվտանգության խնդիրները, որոշ հարևանների հետ հարաբերությունների վատթարացումը, որդեգրած դոկտրինը, ներքաղաքական գործոնները, որոնք նպաստել են ավելի հաստատակամ և պրագմատիկ արտաքին քաղաքականության իրականացմանը: Ուսումնասիրությամբ փորձ է արվել ըմբռնել նոր իրողությունների խորապատկերին Թուրքիայի կողմից ձեռնարկվող քայլերի, այդ համատեքստում՝ Հարավային Կովկասում Թուրքիայի կիրառած, «կոշտ ուժի» և «փափուկ ուժի» զուգակցման քաղաքականության տրամաբանությունը և արդյունավետությունը՝ տարածաշրջանային մարտահրավերների հաղթահարման, իր ազգային շահերի պաշտպանության, հարևան երկրների հետ հարաբերությունների կայունացման տեսանկյունից:

Հիմնաբառեր: Թուրքիայի արտաքին քաղաքականություն, «Արդարություն և զարգացում» կուսակցություն, Ահմետ Դավիթօղլու, ռազմավարական խորություն, Հարավային Կովկաս, նեոօսմանիզմ, նեոպանթուրքիզմ:

Ներածություն

Միջազգային հարաբերությունների ժամանակակից համակարգի վերափոխման և առանցքային դերակատարների դերի փոփոխման համատեքստում պետությունների մեծ մասի ներքին և արտաքին քաղաքական ռազմավարությունները քարացած չեն մնում և ժամանակին համընթաց փոփոխվում են, և Թուրքիայի Հանրապետությունը, որը ստանձնել է Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանային ենթահամակարգում ուժի գլխավոր կենտրոններից մեկի դերը, բացառություն չի կազմում:

Թուրքիայի Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունը տարբերվում է այլ պետությունների արտաքին քաղաքականության համեմատ, քանի որ շատ ավելի գաղափարականցված է: Ֆորմալ առումով դրանք միավորված չեն մեկ գաղափարախոսության մեջ, սակայն դրանք կայուն գաղափարաքաղաքական անկյունաքար են, որոնք լիովին կարելի է անվանել արտաքին քաղաքական գաղափարախոսություն: Հանրապետության գոյության ողջ ընթացքում այն չի փոխվել, սակայն «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալուց հետո խաղաղույթները սկսեցին դրվել նոր գաղափարական տրամաբանության վրա: Արդյունքում կարելի է խոսել Թուրքիայի նոր պահպանողական արտաքին քաղաքականության ձևավորման մասին՝ ավելի մեծ շեշտադրմամբ ազգային և վերազգային (սեռօսմանիզմ, պանթուրքիզմ) շահերի և արժեքների վրա:

Մեթոդ

Հոդվածում կիրառվել են ժամանակագրական, պատմական և համեմատական մեթոդները: Ժամանակագրական մեթոդը օգտագործվել է դեպքերը դիտարկելու համար՝ հաշվի առնելով դրանց ժամանակագրական և տրամաբանական հաջորդականությունը: Պատմական մեթոդը թույլ է տալիս մեզ հետևել Թուրքիայի վարած քաղաքականության էվոլյուցիային, իսկ համեմատական մեթոդը մեզ թույլ տվեց համեմատել քաղաքական իրադարձությունները:

Արդյունքներ և քննարկում

Տարիների ընթացքում քենալիզմի սկզբունքները ենթարկվել է արմատական փոփոխությունների՝ աստիճանաբար նահանջելով դեպի անցյալ և իր տեղը զիջելով համաշխարհային քաղաքական ասպարեզում զարգացման նոր ուղենիշներին: Այդ այլընտրանքներից մեկն էլ Թուրքիայի նախկին արտգործնախարար և վարչապետ Ահմեդ Դավութօղլուի կողմից առաջարկված արտաքին քաղաքական դոկտրինն էր՝ «Զրո խնդիրներ հարևանների հետ» (Moskalenko, 2020, էջ 116): Դոկտրինան ընդունվել է 2008 թվականին և երկար ժամանակ որոշիչ գործոն է եղել Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ: Այն հիմնված էր խաղաղության և արդարության սկզբունքի վրա և արտացոլում էր թուրքական իդեալիզմի էությունը: Առանցքային գաղափարը խաղաղ արտաքին քաղաքականություն վարելն էր, որը համապա-

տասխանում էր Աթաթուրքի աշխարհակարգի հիմնական սկզբունքին՝ «խաղաղություն երկրում՝ խաղաղություն ողջ աշխարհում»: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել Մերձավոր Արևելքի այն պետություններին, որոնց հետ Թուրքիան բազմամակարդակ հարաբերություններ է հաստատել տարբեր ոլորտներում: Չնայած այն հանգամանքին, որ շոշափվել են նաև սոցիալ-մշակութային ասպեկտները, հիմնական նպատակը փոխշահավետ տնտեսական զարգացումն էր՝ պայմանավորված պետությունների միջև հակասությունները նվազեցնելու անհրաժեշտությամբ:

Ենթադրվում էր, որ նոր աշխարհակարգի պայմաններում Թուրքիան պետք է ակտիվ և բազմավեկտոր քաղաքականություն իրականացնի Օսմանյան կայսրության նախկին տարածքների նկատմամբ և այնտեղ ստեղծի ազդեցության գոտի: Ա.Դավութօղլուն, սկզբում մատնանշելով Եվրոպայի և Ասիայի միջև Թուրքիայի կապող դերը, հետագայում զարգացրեց իր գաղափարները և պնդեց, որ երկիրն «ունի ծայրամասից կենտրոնական պետության վերածվելու ներուժ» (Davutoğlu, Davutoglu 2004), այնուհետև՝ համաշխարհային խաղացողի: Որպես այս մոտեցման փաստարկ՝ նա զարգացրեց այն միտքը, որ Թուրքիան՝ որպես եվրոպական, բալկանյան, միջերկրածովյան, ասիական, մերձավորարևելյան, կովկասյան, սևծովյան պետություն, ունի «ռազմավարական խորություն» թե՛ աշխարհագրական, թե՛ պատմական հարթություններում: Հետևաբար՝ նա իրավունք ունի այս շրջաններում հանդես գալ որպես առաջատար և հաստատել իր վերահսկողությունը: Ըստ Ա.Դավութօղլուի, ապագայում համաշխարհային քաղաքականության կենտրոնը լինելու է Թուրքիան՝ վերահսկողությամբ Բալկաններով, Կովկասով և Մերձավոր Արևելքով (Cornell, 2012):

Բացի Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության նեոօսմանյան տեսլականից, Ա.Դավութօղլուն զարգացրել է նաև համախլամական գաղափարներ: Նա կարծում էր, որ Թուրքիան անխուսափելիորեն պետք է վերահաստատի իր դերը որպես հզոր պետություն, որը, որպես «մոդել» հանդես գալով չափավոր իսլամիստական կուսակցության կառավարման և աճող ժողովրդավարացման համադրությամբ, կկառավարի մահմեդական աշխարհը և պրագմատիկորեն կհամագործակցի Արևմուտքի հետ (Matusiak, 2015, էջ 18):

Ա.Դավութօղլուի գաղափարները ներկայացվել են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության նախընտրական ծրագրերում, որոնք հանդիսանում են ներկայիս փուլում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմնական հայեցակարգերի, ուղղությունների և խնդիրների ուսումնասիրման հիմնական աղբյուրները:

ԱԶԿ-ի 2007 թվականի նախընտրական ծրագիրն արդեն ավելի հստակ արտացոլում էր նրա առաջնորդների նեոօսմանական գաղափարները: Կուսակցությունը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմնական նպատակը հռչակեց երկրի՝ որպես միջազգային ազդեցիկ դերակատարի ձևավորումը: Ծրագիրը ցույց էր տալիս, որ անհրաժեշտ է տեղափոխել հետադիմական/պաշտպանական քաղաքականությունը դեպի հարձակողական արտաքին քաղաքականությունը: Ծրագիրն արտացոլում էր Թուրքիայի ար-

տաքին քաղաքականության տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը, որոնք ներառում էին Ահմեդ Դավութօղլուի կողմից ընդգծված երեք «մեթոդաբանական սկզբունքներ»:

Սկզբունքներից առաջինը ենթադրում էր, որ Թուրքիան պետք է որոշակի մոտեցումներ ունենա տարածաշրջանային տարբեր խնդիրների լուծման հարցում և հրաժարվի հետադիմական քաղաքականությունից: Երկրորդ սկզբունքն այն էր, որ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի «տարբեր տարածաշրջանների հետևողականության և զարգացման վրա, որոնք պետք է ունենան ընդհանուր տրամաբանություն և չհակասեն միմյանց: Երրորդ սկզբունքը վերաբերում էր նոր դիսկուրսի և դիվանագիտական ոճի որդեգրմանը, որը պետք է հանգեցներ տարածաշրջանում Թուրքիայի «փափուկ ուժի» առաջնումանը:

2007 թվականի նախընտրական ծրագրում բացահայտվեցին նաև «գործնական սկզբունքներ»՝ ուղղված երկրի արտաքին քաղաքականության իրականացմանը: Այս սկզբունքներն ավելի հստակ ձևակերպվել են Ա.Դավութօղլուի հոդվածում: Հեղինակը առանձնացրել է 5 սկզբունք՝ ներառյալ անվտանգության և ժողովրդավարության հավասարակշռությունը, «գրո խնդիրներ հարևանների հետ», ակտիվ դիվանագիտություն, բազմակերպոր քաղաքականություն և Davutogluի թմիկ դիվանագիտություն (Davutoğlu, 2008, էջ 77):

Այսպիսով, երկրի արտաքին քաղաքականության գործնական սկզբունքներից առաջինի իմաստն այն էր, որ ցանկացած քաղաքական ռեժիմի լեգիտիմությունը պայմանավորված է քաղաքացիների անվտանգությունն ու ազատությունն ապահովելու կարողությամբ: Եթե երկրում չկա անվտանգության և ժողովրդավարության հավասարակշռություն, ապա իր շուրջը ազդեցության գոտի ստեղծելու հնարավորություն չի լինի: Ա.Դավութօղլուն նշել է, որ գերիշխող ժողովրդավարության հիման վրա ազատություն ապահովելու որոշումը ինքնաբերաբար կհանգեցնի հարևանների հետ զրոյական խնդիրների մակարդակի (Yeşiltas, 2014, էջ 11):

Երկրորդ սկզբունքը՝ «գրո խնդիր հարևանների հետ», որը Ա.Դավութօղլուն ձևավորեց դեռ 2004 թվականին, դարձավ առաջինի տրամաբանական շարունակությունը: Այս սկզբունքը ենթադրում էր քաղաքական երկխոսության, տնտեսական փոխկախվածության և մշակութային ներդաշնակության աճ: Այս մոտեցման արդիականությունը պայմանավորված էր նրանով, որ Թուրքիան ուներ բազմաթիվ պատմաքաղաքական խնդիրներ իր հարևանների հետ, որոնց հաղթահարման մեջ Ա.Դավութօղլուն տեսավ երկրի տարածաշրջանային քաղաքականության իրականացման հաջողությունը: Ա.Դավութօղլուն շեշտը դրել է տնտեսական հարաբերությունների զարգացման վրա, քանի որ կարծում է, որ միայն սերտ կապերը կօգնեն հաղթահարել քաղաքական տարաձայնությունները: Այս մոտեցումը ԱԶԿ-ը կարևորեց, քանի որ «տնտեսական փոխկախվածությունն ամենակարևոր միջոցն է Թուրքիայի համար՝ իր հարևանության մեջ խորության հասնելու համար», և երկկողմ հարաբերություններում գերակա նշանակություն պետք է տրվի տնտե-

սությանը, ոչ թե քաղաքականությանը կամ ռազմական բաղադրիչին: Այս սկզբունքի իրականացման առաջին տարիները ցույց են տվել իրենց արդյունավետությունը: Դա հաստատեցին փոխայցելությունները, Սիրիայի հետ բարդ հարաբերությունների բարելավումը, Հայաստանի հետ սահմանի բացման և դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման բանակցությունների մեկնարկը, Վրաստանի, ինչպես նաև Ադրբեջանի հետ Թուրքիայի համագործակցությունը որակապես տեղափոխվեց նոր մակարդակ: Թուրքիան սկսեց իր հարևանների հետ համաձայնագրեր ստորագրել առանց վիզայի ռեժիմի հաստատման մասին, ինչը խթան դարձավ երկկողմ հարաբերությունների զարգացման համար: Այսպիսով, ԱԶԿ-ի կառավարման առաջին տասնամյակում Թուրքիային հաջողվեց բարելավել երկկողմ տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները հարևան երկրների և հարևան տարածաշրջանների հետ՝ ստեղծելով իր ազդեցության գոտի:

Հարևան երկրների հետ Թուրքիայի հարաբերությունների բարելավումն ապահովել է երկրի արտաքին քաղաքականության երրորդ գործնական սկզբունքի իրականացումը, որը նախատեսում է նախաձեռնողական դիվանագիտություն, որի նպատակն էր քայլեր ձեռնարկել մինչև ճգնաժամերի առաջացումը և սրումը: Ա.Դավությանը պնդում էր, որ քաղաքական և տնտեսական կայունության ամրապնդումը թույլ կտա Թուրքիային միջնորդական դեր խաղալ հարևան տարածաշրջաններում և լծակներ տրամադրել: Թուրքիայի տարածաշրջանային ազդեցությունը տարածվում էր Բալկանների, Մերձավոր Արևելքի և Կովկասի վրա: 2011 թվականին Ա.Դավությանը Թուրքիայի դեսպանների տարեկան հանդիպման ժամանակ հռչակեց «իմաստուն երկրի» հայեցակարգը, որը կարող է իրականացվել հենց այս սկզբունքի շնորհիվ:

Չորրորդ սկզբունքը՝ հավատարմությունը բազմաչափ արտաքին քաղաքականությանը, այն էր, որ Թուրքիայի հարաբերությունները համաշխարհային այլ դերակատարների հետ պետք է լինեն փոխլրացնող, ոչ թե մրցակցային: Նման քաղաքականությամբ Թուրքիան ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունները դիտարկել է ռազմավարական գործընկերությանը համահունչ: Սա նշանակում էր, որ Ռուսաստանի հետ լավ հարաբերությունները այլընտրանք չէին ԵՄ-ի հետ հարաբերություններին, սակայն ԱՄՆ-ի հետ գործընկերությունը մրցակից գործընկերություն էր Ռուսաստանի հետ: Հատկանշական է, որ ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունները հասցվել են ծրագրի արտաքին քաղաքական բաժնի ավարտին՝ դրանով իսկ ցույց տալով կուսակցության ղեկավարության նպատակները՝ երկիրը վերածել Արևմուտքի հետ գործընկերոջ՝ անկախ խաղացողի: Այսպիսով, ԱԶԿ-ի ղեկավարությունը երկրի ներսում իր դիրքերն ամրապնդելուց հետո, գործընկերային հարաբերություններ պահպանելով Արևմուտքի հետ, սկսեց արտահայտել ԱՄՆ-ից և ՆԱՏՕ-ից անկախ արտաքին քաղաքականություն վարելու երկրի ցանկությունը:

Հինգերորդ սկզբունքը՝ միթմիկ դիվանագիտությունը, պետք է Թուրքիային ավելի ակտիվ դեր ապահովեր միջազգային հարաբերություններում: Այս սկզբունքը ենթադրում էր ակտիվ մասնակցություն բոլոր միջազգային կազ-

մակերպություններում և գլոբալ ու միջազգային նշանակության բոլոր հարցերում: Թուրքիան դարձավ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ոչ մշտական անդամ և նախագահեց Աֆղանստանի, Հյուսիսային Կորեայի և ահաբեկչության դեմ պայքարի երեք հիմնական հանձնաժողովները: Թուրքիան ստանձնեց ֆորումի նախագահությունը՝ հանուն բալկանյան պետությունների և նրանց ամենամոտ հարևանների միջև երկխոսության (2009 և 2010 թթ.): Թուրքիան նաև դարձավ G-20-ի անդամ, դիտորդի կարգավիճակ ստացավ Աֆրիկյան միությունում, ձեռք բերեց ռազմավարական երկխոսության մեխանիզմ Պարսից ծոցի համագործակցության խորհրդի հետ և դարձավ Արաբական լիգայի աշխատանքների ակտիվ մասնակից:

Չնայած 2000-ականներին «գրո խնդիր հարևանների հետ» քաղաքականությունն ընդհանուր առմամբ հաջող էր, 2011 թվականից տարածաշրջանային նոր գործընթացների զարգացման արդյունքում այն դադարել է ծառայել իր նպատակին (Weitz, 2015, էջ 85): Այն համոզմունքը, որ սերտ տնտեսական հարաբերությունները կարող են լուծել քաղաքական տարաձայնությունները, կասկածի տակ է դրվել: Թուրքիայի ղեկավարության հույսերը, որ երկրները չեն կենտրոնանա բացասական տարրերի վրա՝ տնտեսական հարաբերությունների բարելավումից դրական օգուտներ ստանալու համար, չարդարացան: Միննույն ժամանակ, Թուրքիան անտեսեց իր հարևանների վարչակարգերի և ժողովուրդների տարբերությունը, և պատահական չէ, որ քաղաքական տեսության և պրակտիկայում պնդում են, որ բանակցությունների ռազմավարությունը մեծապես կախված է մյուսի աշխարհայացքի ըմբռնումից (Hudson, 2014, էջ 39):

Թուրքիայում տնտեսական աճի տեմպերի հետագա դանդաղումը և մերձավորարևելյան գործընթացում ներգրավվածությունը հանգեցրին արտաքին քաղաքականության հարացույցի փոփոխության: Աշխարհի առաջատարներից մեկը դառնալն անհնարին դարձավ: Եթե 2011-ի նախընտրական ծրագրում արտաքին քաղաքականության բաժինը կոչվում էր «առաջատար երկիր», ապա 2015-ի նախընտրական ծրագրում այն կոչվում էր «առաջատար երկիր՝ տեսլականով» (AK Parti, 2015): Չնայած թուրք-արևմտյան հարաբերությունների վատթարացմանը՝ ծրագրում ԵՄ-ն նշվում էր որպես երկրի ռազմավարական առաջնահերթություն: Միաժամանակ նշվել է, որ Եվրամիության հետ հարաբերությունները ոչ թե այլընտրանք են այլ երկրների հետ հարաբերություններին, այլ լրացնում են դրանք: Եթե 2011 թվականի ծրագրում որպես նպատակ նշվում էր ԵՄ անդամակցությունը, ապա 2015 թվականի ծրագրում ընդգծվում էր ԵՄ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացման կարևորությունը: Ա.Գավոթոլուն իր աշխատություններում նշել է, որ «Թուրքիայի անդամակցությունը ԵՄ-ին ցանկալի է, բայց դա չի համարվում Թուրքիայի միակողմանի կողմնորոշում» (Grigoriadis, 2010, էջ 9):

ԱԶԿ-ը նաև ճշգրտեց իր արտաքին քաղաքական մոտեցումը Հարավային Կովկասի նկատմամբ: Շեշուրը դրվեց «Թուրքիա-Ադրբեջան-Վրաստան» մեխանիզմի իրականացման վրա: ԱԶԿ-ի 2018-ի նախընտրական ծրագիրը չփոխվեց, փաստաթուղթը կենտրոնանում էր «եղբայրական» Ադրբեջանի

հետ հարաբերությունների ամրապնդման և «Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան» եռակողմ համագործակցության հետագա զարգացման վրա: Հայաստանի հետ հարաբերությունները չի դիտարկվել, և դա թույլ է տալիս պնդել, որ Թուրքիան ուշադրություն չի դարձնում Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման գործընթացին, նույնիսկ երկարաժամկետ հեռանկարում, շարունակում է հակադրել իր հարաբերությունները Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ Ռուսաստան-Հայաստան ռազմավարական առանցքին: Միաժամանակ, ի տարբերություն նախորդ ծրագրերի, ընթացիկ ծրագրում ընդգծվում է Թուրքիայի դեկավարության ցանկությունը՝ զարգացնելու Ռուսաստանի հետ հետագա համագործակցությունը ոչ միայն տնտեսական հարաբերությունների, այլ նաև անվտանգության հարցերում:

«Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը արտաքին քաղաքականության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձրել էներգետիկայի ոլորտին: Երկիրն իրականացնում էր տարածաշրջանային նշանակության էներգետիկ նախագծեր՝ փորձելով դառնալ էներգետիկ հանգույց Կասպից ծովի տարածաշրջանի և Եվրոպայի միջև: Ահմեդ Դավութօղլուի կարծիքով՝ Թուրքիայի ռազմավարական դիրքը, նրա տեղը աշխարհի նավթային հոսքերը տարանցող պետությունների շարքում թույլ չտվեցին տարածաշրջանային քաղաքականություն ձևավորել «առանց Թուրքիայի» (Kaňa, 2013): Այսինքն՝ Թուրքիայի աշխարհագրական դիրքը ստեղծել է բոլոր պայմանները երկիրը, թեկուզ, էներգետիկ միջանցքի վերածելու համար:

Թուրքիայի էներգետիկ քաղաքականության հիմնական նպատակները շարադրված են 10-րդ Ազգային զարգացման ծրագրում (2014–2018 թթ.), որը հաստատվել է Թուրքիայի Ազգային Մեջլիսի 2013 թ. որոշմամբ: Հիմնական նպատակների թվում են հետևյալը. կախվածություն ներմուծումից՝ աղբյուրների և մատակարարման ուղիների դիվերսիֆիկացում, նավթի և գազատարների նախագծերի իրականացում, որոնք բարելավում են էներգաարդյունավետությունը և զարգացնում վերականգնվող էներգիայի աղբյուրները, բարձրացնելով մրցունակությունը էլեկտրաէներգիայի և բնական գազի շուկաներում: Ընդգծվել է, որ Թուրքիան պետք է դառնա էներգիա արտադրող երկրների և սպառողների միջև էներգետիկ հանգույց՝ իր աշխարհառաջնավարական դիրքի արդյունավետ օգտագործման միջոցով (Kalkıma, 2013, էջ 104–105):

Էներգետիկ ոլորտում միջնաժամկետ քաղաքականության գործողությունները ներկայացված են Թուրքիայի էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարության 2015–2019 թվականների ռազմավարական ծրագրում: Պլանը բաղկացած է 8 մասից, պարունակում է 16 նպատակ և 62 առաջադրանք: Ռազմավարական ծրագրի հիմնական առաջնահերթությունը էներգիայի մատակարարման անվտանգությունն է, քանի որ երկիրը ձգտում է բավարարել ածխաջրածնային ռեսուրսների աճող ներքին պահանջարկը: Էներգամատակարարման անվտանգությունը կարգավորվում է 3 քաղաքրիչով՝ հուսալի էներգետիկ ենթակառուցվածքի ապահովում, էներգետիկ ռեսուրսների օպտիմալ դիվերսիֆիկացում, պահանջարկի արդյունավետ

կառավարում: Ենթակառուցվածքը կապում է պահանջարկը և առաջարկը, և այդ բաղադրիչների բացակայությունը նշանակում է, որ մատակարարման անվտանգությունը չի կարող արդյունավետորեն ապահովվել: Էներգառեսուրսների դիվերսիֆիկացում նշանակում է վերացնել կախվածությունը մատակարարող երկրներից՝ մղելով Թուրքիային համագործակցել էներգառեսուրսներով հարուստ տարբեր երկրների հետ:

Այսօր, որպես Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության նոր կուրսի ձևավորման մաս, հաճախ նկատվում է նաև թյուրքական ժողովուրդներին միավորելու միտում: Այս ամենը կապված է գաղափարական հայացքներով, որոնք այսօր կիսում է պետության ղեկավարությունը: Խոսքը նեոպանթուրքիզմի գաղափարախոսության մասին է, որը ներկայիս փուլում Թուրքիայի Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունը բնութագրող կենտրոնական գաղափարական ուղղություններից է:

Նեոպանթուրքիզմը գաղափարական բարդ երևույթ է՝ բաղկացած մի քանի գաղափարախոսություններից: Պատմականորեն պանթուրքիզմը սերտորեն կապված է «պանթուրանիզմի» հետ, Թուրանը թյուրքական ժողովուրդների առասպելական պատմական համայնք է իրենց բնակության ողջ տարածքում՝ Բայկալից մինչև Բալկաններ: Հայեցակարգը ենթադրում է թուրքերի աջակցություն այս տարածքում մուսուլմաններին, ինչպես նաև օժանդակություն ենթակառուցվածքների կառուցման գործում: Ընդ որում, պանթուրքիզմը, ի տարբերություն պանթուրանիզմի, ավելի որոշակի ու գործնական հասկացություն է և ավելի շատ հենվում է ապագայի գաղափարների վրա, քան անցյալի հիմքերի վրա:

Ժամանակակից քաղաքականության տեսանկյունից, թվում է, թե վերոնշյալ ուղղությունները չափազանց հեռու են նման տեսակետների իրականացումից և պետության իրական քաղաքականության մեջ ինտեգրվելուց: Այնուամենայնիվ, ժամանակակից քաղաքական իրողությունների դիտարկումը հուշում է, որ այս բոլոր հասկացությունները ենթարկվել են միայն որոշ փոփոխությունների, բայց դեռևս բավականին արդիական են և իսկապես կիրառելի են գործնականում:

Ուսումնասիրությունը պարզեց, որ այսօր այդ գաղափարախոսությունները փոխարինվում են վերը նշված նեոպանթուրքիզմով, որն, ըստ էության, հիմնված է արդի վերաիմաստավորման ենթակա նույն գաղափարական դոգմաների վրա: Նեոպանթուրքիզմը մասամբ արտացոլված է Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքականության մեջ, որը նա վարում է Կենտրոնական Ասիայի տարածքում և Ռուսաստանի Դաշնության թյուրքալեզու շրջաններում: Ժառանգելով պանթուրքիզմի սկզբունքները՝ դրա նոր տարբերակումը նաև ձգտում է հասնել թվարկված շրջաններում բնակվող թյուրքական ժողովուրդների էթնոմշակութային միավորմանը: Միակ տարբերությունն այն է, որ զարգացման ներկա փուլում Թուրքիան կարողանում է նման գաղափարներ իրականացնել նորարարական մեթոդների օգնությամբ՝ տնտեսական, մարդասիրական, ինչպես նաև «փափուկ ուժի» գործիքների միջոցով:

Խոսելով նաև նեոսոմանիզմի մասին, պետք է շեշտենք, որ թյուրքական

հասկացության մեջ նեոսմանիզմին բնորոշ է պետության կայսերական անցյալին հավատարիմ մնալը, ինչպես նաև գոյություն ունեցող հանրապետական Թուրքիայի միջոցով իրականում գոյություն չունեցող Օսմանյան կայսրության մեծությունը վերակենդանացնելու ցանկությունը: Նեոսմանիզմի գաղափարախոսության շրջանակներում հիմնական խնդիրներն են՝ Թուրքիայի վերադարձը զարգացման նախկին «կայսերական» մակարդակին. դրա հիմնական գործիքներն են ազդեցության ամրապնդումը՝ առաջին հերթին աշխարհի թյուրքական պետությունների վրա, ինչպես նաև սեփական սահմանների ընդլայնումը՝ վերադարձնելով Օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո կորցրած տարածքները, հաջորդը՝ թյուրքական ժողովուրդների աստիճանական միավորումը սեփական գաղափարական կառույցներին ինտեգրվելու միջոցով՝ ազգային նոր ինքնության ձևավորման հետ մեկտեղ:

Թուրքիան պետական մակարդակով չի շտապում պաշտոնապես հայտարարել, որ արտաքին քաղաքականությունը նման գաղափարներ է հետապնդում, ինչը, սակայն, առանց դրա էլ չափազանց պարզ է: Նեոսմանիզմը դարձել է պետության չսաված արտաքին քաղաքական դոկտրինը Թուրքիայի Հանրապետության զարգացման ներկա փուլում:

Այսօր Ռ. Թ. Էրդողանը ապրում է կայսերական հավակնություններով և իր գաղափարների իրականացման նոր ռազմավարություններ է մշակում այս հայեցակարգի շրջանակներում:

Վերջին տարիներին պետության արտաքին քաղաքականության մեջ հաստատապես հաստատվել է «Եվրասիականության» ֆենոմենը, որը ենթադրում է Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի, ինչպես նաև Ռուսաստանի և Չինաստանի պետությունների և ժողովուրդների քաղաքական և տնտեսական փոխգործակցությունը: Ինչ վերաբերում է երկրների առաջին երեք բլոկներին, ապա Թուրքիան վարում է ինտեգրացիոն քաղաքականություն՝ ներգրավելով այդ պետություններին իր գաղափարական պարադիգմով: Ազդեցության գոյություն ունեցող տարբեր ձևաչափերը՝ պետական և ոչ պետական կազմակերպությունների, մշակութային կենտրոնների, կրթական ծրագրերի, ինչպես նաև ընդհանուր ազգության, արյան և կրոնի կոչերի միջոցով, ուղղակիորեն հաստատում են Թուրքիայի՝ պանթուրքիզմի գաղափարները կյանքի կոչելու քաղաքականությունը:

Աննկատ պետք է թողնել Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանը և աֆրիկյան մայրցամաքի երկրները, որտեղ Թուրքիան նույնպես փորձում է որոշակի կապեր կառուցել՝ դրանով իսկ ընդլայնելով իր ազդեցության գոտին նեոսմանիզմի հայեցակարգի շրջանակներում:

Հարցն այն է, թե որքանով է արդյունավետ այս ընթացքը հենց Թուրքիայի համար, քանի որ վերջին շրջանում նման պահվածքը բերում է միայն աշխարհաքաղաքական և իմիջային կորուստների: Նեոսմանիզմի հայեցակարգի իրագործման միակ տեսանկյուն արդյունքը մի շարք երկրների հետ հարաբերությունների փոփոխությունն է և Թուրքիայի Հանրապետության աստիճանական օտարացումը առանձին համաշխարհային ուժային կենտրոններից:

Այսպիսով, «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության ներքո Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը զգալի փոփոխություններ է կրել, պետք է խոսել արտաքին քաղաքականության պահպանողական բաղադրիչի ամրապնդման մասին, այսինքն՝ ազգային շահերի վրա ավելի մեծ շեշտադրման մասին: Արժեքի և շահերի հարաբերակցության մեջ պետք է նշել արժեքային գործոնի և արևելյան մոտեցումների (առաջնորդի դերը և այլն) կարևորության աճը որոշումների կայացման գործում: Մասնավորապես, Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը նշանավորվում է ազգային և վերագգային (սեռօսմանիզմ, պանթուրքիզմ) շահերի և արժեքների շեշտադրմամբ: Նեոօսմանիզմը ենթադրում է նվիրվածություն պետության կայսերական անցյալին, ինչպես նաև ցանկություն՝ վերակենդանացնելու Օսմանյան կայսրության մեծությունը:

Ուսումնասիրելով Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները՝ կարող ենք անել հետևյալ ենթադրությունը՝ եթե 1990-ական թթ. Թուրքիան հետխորհրդային տարածքում հանդես էր գալիս որպես արևմտյան շահերի հովանավոր, ապա 2002 թվականից սկսեց ավելի ակտիվ քաղաքականություն վարել՝ աստիճանաբար հրաժարվելով ԱՄՆ-ի «կրտսեր գործընկերոջ» կարգավիճակից:

ԱԶԿ-ի օրոք Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության տեսական և գործնական ասպեկտների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ տեսական հիմքը բաղկացած է նեոօսմանական տեսականի և պանիսլամական գաղափարների սինթեզից, որոնք ուղղված են երկիրը տարածաշրջանային առաջնորդի և գլոբալ խաղացողի վերածելուն:

Եզրակացություն

«Զրո խնդիր հարևանների հետ» սկզբունքը, որն ընկած էր երկրի արտաքին քաղաքականության հիմքում ԱԶԿ-ի կառավարման առաջին տասնամյակում՝ սկսած 2010-ական թթ. սկսեց լուրջ խնդիրների առաջ կանգնել՝ աստիճանաբար կորցնելով իր արդյունավետությունը: Դրա մասին են վկայում Թուրքիայի բարդ հարաբերությունները հարևանների մեծ մասի հետ, ինչպես նաև տարածաշրջանային բարդ խնդիրների կարգավորման հարցում նրա միջնորդական դերի անկումը:

Այս քաղաքականության հետագա իրականացման ընթացքում որոշակի խնդիրների առաջացումը պայմանավորված է նրանով, որ թուրքական իշխանությունները սխալմամբ հույս ունեին տնտեսական հարաբերությունները զարգացնելով հաղթահարել քաղաքական խնդիրները: Սա արդյունավետ է գործում միայն այն դեպքում, երբ ռազմավարական մակարդակում փոխըմբռնումը կարող է ծառայել որպես երկարաժամկետ հարաբերությունների երաշխավոր:

Այսպիսով, Ա.Դավութօղլուի դիրքորոշումների և ԱԶԿ-ի նախընտրական ծրագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հարավային Կովկասը հանդիսանում է երկրի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթ ուղղություններից մեկը: Թուրքիան տարածաշրջանն ընկալում է Լեռնային Ղա-

բաբաղի հակամարտության պրիզմայով, ինչի պատճառով էլ Հայաստանի հետ հարաբերությունները շարունակում են բարդ մնալ: Միննույն ժամանակ, զարգացնելով և խորացնելով իր հարաբերությունները Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ, Թուրքիան փորձում է տարածաշրջանում ազդեցության գոտի ստեղծել՝ հակադրելով Ռուսաստան–Հայաստան ռազմավարական առանցքին Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ ռազմավարական հարաբերությունների զարգացմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Cornell, S. (2012). What drives Turkish Foreign Policy // *Middle East Quarterly*. Vol. 18. – URL: <https://www.meforum.org/articles/2011/what-drives-turkish-foreign-policy#>.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 // *Insight Turkey*. Vol. 10. No 1. էջ 77.
- Grigoriadis, I. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Thurkish foreign Policy // *ELIAMEP. Working paper* 8. էջ 9.
- Hudson, V. (2014). Foreign Policy Analysis: classic and contemporary theory. ROMANANDIITTFIELD, էջ 39.
- Matusiak, M. (2015). The Great Leap. Turkey under Erdogan. *OSW Point of View*. Warsaw. No. 51. P.18.93. էջ 109.
- Weitz, R. (2015). Turkey's New Regional Security Role: Implications for the United States // *Encyclopedia of Turkey*. ed. By Rivera D. New York: Nova. էջ 85.
- Yeşiltaş, M. (2014). Balcı A. A Dictionary of Turkish Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map // *SAM*. No. 7. էջ 11.
- AK Parti 7 (2015). *Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. – URL: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>
- Davutoğlu, A. (2004). Türkiye merkez ülke olmalı // *Radikal*. 26 Şubat.
- Onuncu Kalkınma planı 2014–2018* (2013). // T.C. Kalkınma Bakanlığı. Ankara.S. էջեր 104–105. URL: <http://kcp.tarim.gov.tr/sp/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%282014–2018%29.pdf>.

References

- Cornell S. (2012). What drives Turkish Foreign Policy // *Middle East Quarterly* Vol. 18. – URL: <https://www.meforum.org/articles/2011/what-drives-turkish-foreign-policy#>. (In Eng.)
- Davutoğlu A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007 // *Insight Turkey*. Vol. 10. No 1. Ej 77. (In Eng.)
- Grigoriadis I. (2010). The Davutoğlu Doctrine and Thurkish foreign Policy // *ELIAMEP. Working paper* 8. Ej 9. (In Eng.)
- Hudson V. (2014). Foreign Policy Analysis: classic and contemporary theory. ROMANANDIITTFIELD, Ej 39. (In Eng.)
- Matusiak, M. (2015). The Great Leap. Turkey under Erdogan. *OSW Point of View*. Warsaw. No. 51. P.18.93. Ej 109. (In Eng.)

- Weitz R. (2015). Turkey's New Regional Security Role: Implications for the United States // Encyclopedia of Turkey. ed. By Rivera D. New York: Nova. Eջ 85. (In Eng.)
- Yeşiltaş M. (2014). Balcı A. A Dictionary of Turkish Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map // SAM. No. 7. Eջ 11. (In Eng.)
- AK Parti 7 (2015), Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi [June General Election Election Declaration]. – URL: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647> (In Tur.)
- Davutođlu A. (2004) Türkiye merkez ülke olmalı [Türkiye should be the central country]// Radikal. 26 Şubat. (In Tur.)
- Onuncu Kalkınma planı 2014–2018* [Tenth Development plan 2014–2018] (2013). // T.C. Kalkınma Bakanlığı. Ankara. Ejer 104–105. URL: <http://kkp.tarim.gov.tr/sp/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%282014–2018%29.pdf>. (In Tur.)

Анаит Серобян

Соискатель кафедры политологии Ереванского государственного университета

Эл. адрес: anahitserobyan99@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Эта статья посвящена изучению внешней политики Турции. В частности, рассматриваются региональные приоритеты, а также изучается доктрина «Ноль проблем с соседями». Основная цель изучения темы – выявить растущую региональную нестабильность, проблемы безопасности, ухудшение отношений с некоторыми соседями, принятую доктрину, внутривнутриполитические факторы, которые способствовали реализации более решительной и прагматичной внешней политики: результаты исследования позволят понять ориентацию внешней политики Турции на Южном Кавказе, политику «мягкой силы», а также позволят понять, какие шаги предпринимает Турция в сложной ситуации, стремясь защитить свои интересы, одновременно преодолевая региональные вызовы и сохраняя стабильность в соседних странах.

Ключевые слова: внешняя политика Турции, партия «Справедливость и развитие», Ахмет Давитоглу, стратегическая глубина, Южный Кавказ, неоосманизм, неопантюркизм.

Anahit Serobyán*Ph.D. student of Political Science Department at Yerevan State University,**Email: anahitserobyán99@gmail.com*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF TURKISH FOREIGN POLICY AT THE PRESENT STAGE

This article is devoted to the study of Turkey's foreign policy. In particular, reference is made to the regional priorities, as well as to the study of the well-known doctrine "Zero problem with neighbors", the adopted doctrine, internal political factors that contributed to the implementation of a more firm and pragmatic foreign policy. The results of the study will help to understand the orientation of Turkey's foreign policy in the South Caucasus, the policy of "soft power", and will also help to understand what steps Turkey is taking in a difficult situation, seeking to protect its interests, while overcoming regional challenges and maintaining stability in neighboring countries.

Key words: Turkish foreign policy, "Justice and development" party, Ahmet Davitoglu, strategic depth, South Caucasus, neo-Ottomanism, neo-pan-Turkism.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հոկտեմբերի 2-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հոկտեմբերի 16-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. նոյեմբերի 17-ին:

Լիլյա Ավետիսյան
Հայաստանի պետական ​​​​տնտեսագիտական ​​​​համալսարանի
Մարքեթինգի ամբիոնի և Եվրասիա միջազգային համալսարանի
Կառավարման և ՏՏ ամբիոնի դոցենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու,
Էլ. հասցե՝ L.a.avetisyan.l@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-74

ՀՐՈՒՇԱԿԵՂԵՆԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՆՈՐ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԵՏՀԱՄԱՃԱՐԱԿԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվել են մարքեթինգի արդի միտումները, վերլուծվել է հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայի զարգացման դինամիկան ըստ ապրանքատեսակների, տարիքային խմբերի, գնային կատեգորիայի, բաշխման կապուղիների, տարածաշրջանների, ինչպես նաև վերհանվել են մարքեթինգի առանձնահատկությունները հրուշակեղենի շուկայի զարգացման ժամանակակից պայմաններում, ՀՀ հրուշակեղենի շուկայում գործող առաջատար ընկերություններից մեկի՝ «Գրանդ Քենդի»-ի մարքեթինգային գործունեության համակողմանի վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են առկա հիմնախնդիրները և առաջարկվել դրանց հաղթահարման հնարավոր ուղիները:

Հիմնաբառեր. հրուշակեղենի շուկա, սոցիալական մեդիա մարքեթինգ, ինֆլյուենսեր մարքեթինգ, առցանց գովազդ, քաղցրավենիք, էլեկտրոնային առևտուր:

Ներածություն

Հրուշակեղենի համաշխարհային շուկան մշտապես զարգանում է: Մարդկանց փոփոխվող նախաստիքությունները տարեցտարի նոր մարտահրավեր-

ներ են նետում հրուշակեղեն արտադրող ընկերություններին՝ ստեղծելու նոր, ինքնատիպ, անսովոր համային համադրություններ: Հրուշակեղենի գործածությունը կրկնակի մեծացավ այն ժամանակ, երբ տարածվեց միմյանց շոկոլադ նվիրելու մշակույթը: Բրենդները, կիրառելով մարքեթինգային գործիքներ, շարունակաբար ստեղծում են տարբերվող, յուրահատուկ, գրավիչ մեթոդներ ապրանքի ներկայացման և դրա միջոցով սպառողների ուշադրությունը գրավելու համար, քանի որ հրուշակեղենը հիմնականում ձեռք է բերվում իմպուլսիվ գնումների արդյունքում:

ՀՀ հրուշակեղենի շուկան հագեցած է ինչպես տեղական, այնպես էլ արտասահմանյան արտադրանքով: Ինչ վերաբերվում է տվյալ ոլորտում մարքեթինգային գործունեությանը, հարկ է նշել, որ հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայում մարքեթինգի նոր միտումները մասամբ են կիրառվում Հայաստանում: ՀՀ հրուշակեղենի ոլորտում գործող ընկերությունների շրջանում թերացումներ կան նաև սոցիալական ցանցերում մարքեթինգային գործունեության իրականացման հետ կապված: Վերոնշյալը պայմանավորում է ընտրված թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է բացահայտել մարքեթինգի զարգացման արդի միտումները հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայում և դրանց դրսևորումները Հայաստանում՝ «Գրանդ Քենդի» ՍՊԸ-ի օրինակով:

Հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ ներկայացված առաջարկությունները, հիմնական դրույթներն ու արդյունքները կարող են օգտագործվել ՀՀ հրուշակեղենի ոլորտում գործող ընկերությունների, այդ թվում՝ «Գրանդ Քենդի» ՍՊԸ-ի մարքեթինգային գործունեության զարգացման և բարելավման գործընթացում:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են խառը՝ և՛ քանակական, և՛ որակական մեթոդներ: Որակական մեթոդներից կիրառվել են գրականության և փաստաթղթերի վերլուծությունը, փորձագիտական հարցումը, իսկ քանակական մեթոդներից՝ իրականացվել է հարցում սպառողների շրջանում, որին մասնակցել են 150 ռեսպոնդենտներ: Մասնակիցները ընտրվել են պատահականության սկզբունքով: Հարցման նպատակն էր պարզել ՀՀ հրուշակեղենի շուկայի այն հիմնական խաղացողներին, որոնց ապրանքներին նախապատվություն են տալիս սպառողները, ինչպես նաև բացահայտել «Գրանդ Քենդի» ընկերության արտադրանքի և գործունեության վերաբերյալ սպառողների կարծիքները, վերաբերմունքը, առաջարկությունները: Հարցաթերթը կազմվել է «Գուգլ Ֆորմ» (Google Form) ծրագրի միջոցով և լրացվել է առցանց եղանակով:

Մարքեթինգի առանձնահատկությունները հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայի զարգացման համատեքստում

Զեռնարկատերերը և շուկայագետները հետհամաձայնակային «նոր նոր-

մալ» միջավայրին հարմարվելու համար ստիպված են վերագնահատել գրեթե ամեն ինչ՝ բյուջեի հատկացումները, մարքեթինգային համալիրը, աճի և զարգացման ռազմավարությունները: Մարքեթինգային ստրատեգ Յուսի Հեբերը ներկայացնում է մարքեթինգի հետևյալ միտումները.

- Թվայնացման առավել արագ զարգացում:

Համաձայնակի սկզբից ի վեր մեր ընտանիքների հետ շփվելու, մեր գործերն անելու, բժիշկների հետ զրուցելու, ճանապարհորդելու, ազատ ժամանակ անցկացնելու և մեր «ամենօրյա» գրեթե բոլոր առաջադրանքները կատարելու մեջ լուրջ փոփոխություններ են եղել: Այդ փոփոխություններն արագացրել են թվային վերափոխումը ապշեցուցիչ մասշտաբներով և արագությամբ բոլոր ոլորտներում: Նույնիսկ COVID-19-ից հետո թվայինը որոշիչ դեր ունի բիզնեսների զարգացման գործում: Քանի որ հաճախորդները շարունակում են առավել հաճախակի շփում ունենալ թվայինի հետ, ընկերությունները պետք է արագ վերանայեն և արագացնեն թվային լուծումների զարգացումը:

- Առևտրի միգրացիան դեպի թվային միջավայր:

Ըստ McKinsey-ի¹, սպառողները հինգ տարվա թվային ադապտացիայի միջոցով անցել են ընդամենը ութ շաբաթվա ընթացքում: Ամբողջ աշխարհում մարդիկ դիմում են թվային և նվազեցված կոնտակտային եղանակներին ապրանքներին և ծառայություններին հասանելիություն ունենալու համար: Այս թվային միտումը, հատկապես վերաբերում է «Z» սերնդին, միլլենիալներին և ընդհանրապես ավելի բարձր եկամուտ ունեցող սպառողներին: Սոցիալական առևտուրը նույնպես աճում է, և մարդկանց 34 տոկոսը ասում է, որ գնումներ է կատարել Instagram-ից՝ հիմնվելով ինֆլուենսերների առաջարկությունների և գովազդների վրա: Այս անցումը ամենայն հավանականությամբ երկար կպահպանվի հատկապես այն պատճառով, որ էլեկտրոնային առևտուրը հաճախ ավելի արդյունավետ է, ավելի էժան հաճախորդների համար, քան խանութներից ֆիզիկապես գնումներ կատարելը: Մարքեթոլոգների համար դա ազդակ է վերանայելու սպառողների հետ կապ հաստատելու միջոցներն ու եղանակները: Ակնհայտ է, որ ավելի մեծ շեշտադրում է կատարվում էլեկտրոնային առևտրի և թվային ուղիների կիրառման վրա:

- Տունը՝ որպես կառավարման և հրահանգման կենտրոն:

Համաձայնակը տունը վերածել էր բազմաֆունկցիոնալ կենտրոնի՝ վայրի, որտեղ մարդիկ ապրում են, աշխատում, սովորում, գնումներ կատարում և խաղում: Շատ ընկերություններ և աշխատակիցներ փորձում են պահպանել հեռահար աշխատելառձը, քանի որ արդեն զգացել են որոշ առավելություններ: Հետաքրքիր է, որ բացի մթերքներից և տնային պարագաներից, տնային ժամանցը միակ կատեգորիան է, որտեղ ծախսերը կայուն են ինչպես ձգնաժամից առաջ, այնպես էլ ձգնաժամի ընթացքում և հետո: Մարքեթո-

1 Բիզնես կառավարման խորհրդատվական ընկերություն

լոգների համար դա կարող է նշանակել, որ նրանք պետք է վերանախագծեն գնորդի «ձանապարհորդությունը»: Տանը գնորդները ավելի հարմարավետ միջավայրում են. նրանք ցանկանում են տեսնել ընտրանքներ իրենց ներկայացված արտադրանքներում և ժամանակ ծախսել դրանց ուսումնասիրման համար: Նրանք չեն շտապում, ուստի նրանք կարող են ապրանքները «ավելացնել զամբյուղի մեջ», իսկ հետո վերադառնալ ավելին տեսնելու համար: Նրանք կարող են գնումներ կատարել տարբեր ժամերի՝ հարմարեցնելով հեռավար աշխատանքին: Նրանք կարող են ամբողջ ընտանիքի համար գնումներ կատարել մի քանի ապրանքային կատեգորիաներով:

- Նպատակը կարևոր է:

Ներկայիս պայմաններում, երբ շատերը կանգնած են ֆինանսական դժվարությունների առջև, բրենդները պետք է մտածեն, թե ինչ կարող են անել բարեգործության և սոցիալական պատասխանատվության տեսանկյունից: Գովազդի և սոցիալական հարթակներում գործունեությանը «նպատակային» հաղորդագրություն ավելացնելը կարող է դրական և նույնիսկ երկարատև տպավորություն թողնել սպառողների և հաճախորդների վրա: Եվ սա հատկապես կարևոր է, երբ թիրախավորում եք միլլենյալներին, ովքեր սովորաբար բրենդների նկատմամբ ավելի բարձր ստանդարտներ ունեն (Heber, 2021, էջ 7, 8, 9)

- SPARXOO-ն² ներկայացնում է այլ կարևոր փոփոխություններ մարքեթինգի ոլորտում:

Եթե «բոլորը լսում են միայն այն, ինչ հասկանում են» ասացվածքը ճիշտ է, ապա պարտադիր է, որ շուկայագետները օգնեն պոտենցիալ սպառողներին արագ հասկանալ իրենց արտադրանքը կամ ծառայությունները: Հաշվի առնելով դա՝ լավ է իմանալ, որ վիդեո շուկայավարողների 95 %-ը նկատել է արտադրանքի կամ ծառայության ըմբռնման բարելավվում սպառողների կողմից՝ տեսանյութի օգտագործման միջոցով: Վիդեո հոլովակների ճիշտ օգտագործման միջոցով կրճատվել են սպառողների աջակցման և սպասարկման կենտրոնների զանգերը, իսկ նոր սպառողների ներգրավումը և տպավորիչ կոնտենտի ստեղծումը պատճառներից մի քանիսն են, թե ինչու վիդեո մարքեթինգն ավելի կարևոր կդառնա հետագայում:

Երբ պոտենցիալ հաճախորդները հնարավորություն ունեն դիտելու ուսուցանող և տեղեկատվական տեսանյութեր ապրանքի կամ ծառայության վերաբերյալ, ապա 73 %-ը ամենայն հավանականությամբ գնումներ կատարելու որոշում կկայացնի: Տեսանյութերի ներգրավումը կարևոր է, եթե ցանկանում եք աչքի ընկնել անընդհատ աճող մարքեթինգային ուսուցողական ոլորտում: Կրթական, զվարճալի և գրավիչ վիդեո բովանդակություն ստեղծելու բազմաթիվ եղանակներ կան, բայց պետք է սկսել օգտատիրոջ, սպառողի ինքնությունից: Սա կօգնի որոշել, թե որ ռազմավարությունները լա-

2 Թվային մարքեթինգային գործակալություն, տեղակայված Ֆլորիդայի Թամպա քաղաքում, որը մասնագիտացած է թվային մարքեթինգի, SEO-ի, վճարովի մեդիայի, սոցիալական մեդիայի կառավարման և այլ գործունեության մեջ:

վագույնս կաշխատեն ընտրված թիրախային լսարանի համար: Վիդեոմարքեթինգի նորարարություններից մի քանիսը ներառում են 360° դիտման հնարավորություն, ինչը սպառողներին թույլ է տալիս ավելի վառ պատկերացում կազմել կազմակերպության ներկայացրած ապրանքի կամ ծառայության վերաբերյալ:

COVID-19 համաճարակի սկզբից ի վեր ամբողջ աշխարհում համացանցում անցկացրած միջին ժամանակը կտրուկ աճել է: 2020 թվականի սեպտեմբերի դրությամբ այն կրկնապատկվել է միջինում 3 ժամ 17 րոպեից մինչև 6 ժամ 59 րոպե (DoubleVerify): Այս տվյալները տեսնելուց հետո հարց է առաջանում. «Ի՞նչ են մարդիկ այդքան ժամ դիտում համացանցում»: ԱՄՆ-ում Ինտերնետ-գովազդի բյուրոն (Internet Advertising Bureau (IAB)) պարզել է, որ համացանցում անցկացրած ժամանակի կտրուկ աճը (30%-40%) պայմանավորված է տեսանյութերով, մասնավորապես առցանց տեսանյութով (YouTube, TikTok և այլն), հեռուստատեսային հեռարձակմամբ և առցանց գովազդով, առցանց ֆիլմերով: Մարդիկ օրական 6-7 ժամ անցկացնում են կոնտենտ դիտելով, և նրանց մի մասին հատկապես գրավում է սոցիալական մեդիան և երկարաժամկետ կոնտենտ ունեցող ծրագրեր, ինչպիսիք են հեռուստահաղորդումները և բազմասերիանոց սերիալները, ուստի ինչպես կարող ենք դա կիրառել բիզնեսում.

1. Սպառողների ուշադրության ծավալը ժամանակի հետ աստիճանաբար նվազում է, ուստի, անհրաժեշտ է ստեղծել հետաքրքրաշարժ բովանդակություն և պարզել, թե ինչպես հարմարեցնել բովանդակությունը լսարանի ուշադրությունը գրավելու համար:
2. Հաշվի առնելով մարքեթինգի զարգացման արդի միտումները՝ անհրաժեշտ է վերագնահատել մարքեթինգային գործունեության համար նախատեսված բյուջեն:
3. Անհատականացնել տեսանյութը կամ տեսանյութի որոշ մասերը՝ թիրախավորված լսարանի հետ ուղղակիորեն խոսելու համար: (SPARXOO, 2021, էջ 4,12):

Ոչ շատ ժամանակ առաջ ինֆլյուենսեր արտահայտությանը ակնածանքով էին վերաբերվում, իսկ երևույթը սովորաբար սահմանափակում էին՝ սոցցանցերում գեղեցիկ նկարներ տեղադրելով: Հիմա, սակայն, ինֆլյուենսերները կոտրել են այդ կարծրատիպերը և համարվում են շուկայի ուժեղ և վստահելի խաղացողներ: Ուստի արհամարհել նրանց, կնշանակի կորցնել բազմաթիվ հնարավորություններ և մեխանիկորեն մեկուսանալ ավելի երիտասարդ սպառողներից: Համաձայն McCarthy Group-ի³ կողմից կատարված հետազոտությունների՝ միլենիալների 84 %-ը հավանություն չի տալիս և չի վստահում ավանդական մարքեթինգին, մինչդեռ 57 %-ն ասել է, որ հաճույք և բավականություն է ստանում հովանավորչական կոնտենտ դիտելուց՝ «վստահելի անձանց», այսինքն ինֆլյուենսերների կողմից:

Ինֆլյուենսերը իրականում, պարզապես մարդ է, ով սոցիալական հար-

3 McCarthy Group, Inc.-ը մասնավոր ներդրումային և առևտրային բանկային ընկերություն է: Ընկերությունն իր դուստր ձեռնարկությունների միջոցով տրամադրում է ներդրումային, բանկային ակտիվների կառավարման և անշարժ գույքի խորհրդատվական ծառայություններ:

թականերում ունի մեծ լսարան, այսպես կոչված հետևորդներ, և որի խոսքը լսելի և ընդունելի է այդ լսարանի համար: Մարքեթոլոգները, տեսնելով դա, համագործակցում են ինֆլյուենսերների հետ իրենց ապրանքը կամ ծառայությունը մեղիա հարթականերում գովազդելու նպատակով (հիմնականում Instagram-ում և YouTube-ում): «Ազդելու» մարքեթինգը շուկայում արդեն առանցքային դեր ունի: Հարցումները ցույց են տվել, որ մարդկանց 74 %-ը այն օգտագործում են գնման որոշում կայացնելու համար, իսկ մարքեթոլոգների 75 %-ը գումար են հատկացնում նման եղանակով գովազդների իրականացման համար:

Մարքեթինգի այս տեսակը (Influencer Marketing) ապահովում է բարձր ROI (Return of investment. ներդրման վերադարձ), իսկ վերջին տվյալները ցույց են տալիս, որ յուրաքանչյուր դոլարի դիմաց, որոնք բիզնեսները ծախսում են ինֆլյուենսեր մարքեթինգի վրա, միջինում ստանում են 7,65 դոլար (Roberts, 2020, p. 14):

Մենդի ընտրության հարցում սպառողների նախասիրությունները տարբերվում են, կախված տարբեր գործոններից՝ սոցիոտնտեսական, առողջական, գնային, վարքաբանական, սոցիոդեմոգրաֆիական և այլն:

Մենդի շուկան ամենամրցակցայիններից է, ուստի մարքեթինգային համալիրի տարրերի կիրառման հետ մեկտեղ առանցքային նշանակություն ունի ապրանքի փաթեթավորումը: Այն կարող է սպառողի մոտ ասոցացվել պրոդուկտի առողջարար կամ ոչ առողջարար լինելու հետ (Martinho, 2020, էջ 7):

Հրուշակեղենի շուկան տնտեսության աճող ոլորտներից մեկն է: Հրուշակեղենը վերաբերում է սննդի այն տեսակներին, որոնք հարուստ են շաքարով և ածխաջրերով: Այն ներառում է ապրանքների լայն տեսականի, ինչպիսիք են շոկոլադը, թխվածքաբլիթները, սալիկները, ծամոնները, անանուխը և այլն: Որպես կանոն, հրուշակեղենային արտադրանքը քիչ սննդանյութեր է պարունակում և ունի բարձր կալորիականություն:

Հրուշակեղենի շուկան կարելի է բաժանել երկու լայն կատեգորիաների՝ շաքարավազի հիմքով հրուշակեղենի և խմորային հիմքով հրուշակեղենի: Շաքարավազի հիմքով հրուշակեղենը իր մեջ ներառում է կոնֆետներ, շոկոլադներ և մաստակ: Խմորային հիմքով հրուշակեղենը ներառում է խմորեղեն, տորթեր, բլիթներ և թխվածքաբլիթներ:

Սպառողների սովորությունները, ճաշակները և նախասիրությունները մշտապես զարգանում են: Սա հանգեցրել է հրուշակեղենի ոլորտում նորարարությունների, որոնք խթանում են շուկայի աճը: Արտադրողները ընդլայնում են իրենց արտադրանքի տեսականին՝ ներառելով ֆունկցիոնալ բաղադրիչներ, օրգանական բուսական լցոնումները, արևադարձային մրգեր ու ընկույզի վրա հիմնված և էկոտիկ համեր արտադրանքի ձևավորման և արտադրության մեջ՝ սպառողների փոփոխվող պահանջները բավարարելու համար: Ավելին, հրուշակեղենային ապրանքների նվիրելու միտումը, ինչպիսիք են թխվածքաբլիթները, շոկոլադները, վերջին տարիներին զգալիորեն նպաստել են հրուշակեղենի շուկայի աճին:

Հրուշակեղենի համաշխարհային շուկան 2019 թվականին գնահատվել է 210,3 միլիարդ դոլար, և կանխատեսվում է, որ մինչև 2027 թվականը կհասնի 270,5 միլիարդ դոլարի՝ գրանցելով 3,6% համակցված տարեկան աճ (Compound annual growth rate (CAGR)): (Bhavana, Roshan, 2020):

Հրուշակեղենի շուկայի վերլուծության շրջանակներում շուկան բաժանված է ըստ ապրանքատեսակի, տարիքային խմբի, գնային կատեգորիայի, բաշխման կապուղիների, տարածաշրջանի:

Կախված ապրանքի տեսակից՝ շուկան բաժանվում է հետևյալ մեծ հատվածների. պինդ կոնֆետներ, անանուխ, մաստակներ և դոնդոլ, շոկոլադ, կարամել և իրիս, դեղագործական հրուշակեղեն, թխվածքներ: Ըստ տարիքային խմբերի՝ շուկան բաժանված է երեխաների, մեծահասակների, ծերաբուժության (առնչվում է ծերերին, հատկապես նրանց՝ ուլքեր ունեն առողջությանը վերաբերող խնդիրներ): Կախված գնային կատեգորիայից՝ շուկան բաժանվում է հետևյալ հատվածների. էկոնոմ դասի, միջին գնային, թանկարժեք: Ըստ բաշխման ուղիների տարբերում ենք. սուպերմարկետներ կամ հիպերմարկետներ, մթերային խանութներ, դեղատներ, հասարակական սննդի հաստատություններ, մաքսային դաշտից դուրս խանութներ (Duty-free), էլեկտրոնային առևտուր և այլն: Ըստ տարածաշրջանի՝ առանձնացնում ենք. Հյուսիսային Ամերիկա, Եվրոպա, Ասիա-խաղաղօվկիանոսյան, LAMEA (Լատինական Ամերիկա, Մերձավոր արևելք և Աֆրիկա):

Ըստ ապրանքատեսակների՝ 2019 թվականին գերիշխող էր շոկոլադի կատեգորիան՝ 35,2% շուկայական մասնաբաժնով: Բոլոր տարիքային խմբերի սպառողները օգտագործում են շոկոլադե հրուշակեղեն՝ իրենց համային պահանջումները բավարարելու համար: Տնտեսական աճը, հատկապես զարգացող տնտեսություններում, մեծ խթան է դարձել շոկոլադի հատվածի շուկայի համար: Բացի այդ, շոկոլադը մի քանի երկրներում մեկ շնչի հաշվով (կգ) ամենաշատ սպառվող հրուշակեղենն է:

Շոկոլադե արտադրանքների հատվածը հսկայական և դինամիկ զարգացող շուկա է, որի համաշխարհային մանրածախ վաճառքների ծավալը 2023 թվականի ավարտին կգերազանցի 107 միլիարդ եվրոն / 128 млрд. դոլարը, իսկ CAGR կկազմի 1,9% առաջիկա երեք տարիներին (Euromonitor, 2023):

Այնուամենայնիվ, կանխատեսվող ժամանակահատվածում (մինչև 2027թ.) ակնկալվում է, որ դեղորայքային հրուշակեղենի հատվածը կաճի ավելի արագ տեմպերով: Հիվանդությունների և առանց դեղատոմսի դեղերի կամ սննդային հավելումների տարածվածության աճը պահանջում է ակտիվ բաղադրիչներ, ինչպիսիք են հակաօքսիդները, վիտամինները և բուսական էքստրակտները: Այս ապրանքները մեծապես խթանում են դեղագործական հրուշակեղենի հատվածի աճը: Բացի այդ, ակնկալվում է, որ առաջիկա 10 տարիների ընթացքում ծերաբուժական բնակչության արագ աճը կարագացնի դեղագործական հրուշակեղենի շուկայի աճը: Դեղորայքային հրուշակեղենի սեգմենտը կգրանցի ամենաարագ աճի տեմպը՝ կանխատեսվող ժամանակահատվածում գրանցելով 4.1% տարեկան աճ (Bhavana, Roshan, 2020):

Աշխարհում հրուշակեղենի սպառողների մեծ մասը գտնվում է մեծահա-

սակների տարիքային տիրույթում (16-ից 60 տարեկան): Բացի այդ, բրենդները իրենց գործունեությունը ուղղվում են այս տարիքային խմբին, կիրառելով այնպիսի հնարներ, ինչպիսիք են անսովոր գույները, սառնաշաքարները, կծու և թթու տարբերակները, սառեցման էֆեկտները, ինչպես նաև ավելի անհատականացված փաթեթավորումը: Այնուամենայնիվ, ակնկալվում է, որ տարեցների հատվածը կաճի ավելի բարձր CAGR-ով կանխատեսվող ժամանակահատվածում (մինչև 2027թ.): Հաջորդ տասնամյակում բնակչության մեծ մասը, հատկապես զարգացած տնտեսություններում, կլինի 60 և ավելի տարեկան: Բացի այդ, կանխատեսվում է, որ հրուշակեղենի պահանջարկը կտարբերվի ներկայիս օրինաչափությունից: Ակնկալվում է, որ այս փոփոխությունը մեծ հնարավորություններ կստեղծի հրուշակեղենի շուկայում՝ ուղղված ծերաբուժական հատվածին: Կանխատեսվող ժամանակահատվածում ամենաարագ աճի տեմպերը կարձանագրվեն ծերաբուժական սեգմենտում՝ գրանցելով 4,5% տարեկան աճի ցուցանիշ:

Գնային կատեգորիայի առումով էկոնոմ դասը ունի զգալի շուկայական մասնաբաժին: Այս դասի հրուշակեղենային արտադրանքն ուղղված է մեծ մասամբ զանգվածային սպառմանը: Այն իր մեջ ներառում է ամենացածր, ամենամատչելի գներով ապրանքներ և, ընդհանուր առմամբ հասանելի է բոլոր երկրների սպառողներին: Այնուամենայնիվ, ակնկալվում է, որ կանխատեսվող ժամանակահատվածում միջին գնային շուկայական հատվածը կաճի ավելի բարձր CAGR-ով (3.7%): Կանխատեսվում է, որ տնօրինվող եկամտի և այնպիսի գործոնների դերի աճը, ինչպիսիք են արտադրանքի նորարարությունը, սպառողների ճաշակը/կենսակերպը և մարքեթինգային/գովազդային գործունեությունը, կխթանեն միջին դասի հրուշակեղենի շուկայի աճը:

Բաշխման կապուղիների առումով մեծ շուկայական մասնաբաժնով առանձնանում է սուպերմարկետ/հիպերմարկետ կատեգորիան (մոտ 38%): Հրուշակեղենի շուկայի սուպերմարկետների/հիպերմարկետների հատվածի աճը պայմանավորված է հասուն և զարգացող շուկաներ սուպերմարկետների/հիպերմարկետների ներթափանցման աճով: Այնուամենայնիվ, կանխատեսվող ժամանակահատվածում ակնկալվում է, որ էլեկտրոնային առևտրի հատվածը կաճի ավելի բարձր CAGR-ով (5.7%): Հրուշակեղենի վաճառքի առցանց պորտալների ստեղծումը, հատկապես ինտերնետից օգտվող բնակչություն մեծ զանգված ունեցող զարգացող երկրներում, խթանում է շուկայի աճը: Ինտերնետ հարթակը մի շարք զեղչեր է առաջարկում հրուշակեղենի առցանց գնման դեպքում՝ ավելի շատ հաճախորդներ ներգրավելու համար: Առաջատար տեխնոլոգիաների զարգացումը խթանում է առցանց բիզնեսի աճն ամբողջ աշխարհում:

Տարածաշրջանային առումով դոմինանտ է Եվրոպան, որին հետևում են Հյուսիսային Ամերիկան և Ասիա-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանը: ԱՄՆ-ն ներկայացնում է հրուշակեղենի խոշորագույն շուկա աշխարհում, որին հետևում են Չինաստանը և Մեծ Բրիտանիան: Հնդկաստանը հանդիսանում է առանցքային շուկա Ասիա-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում

և ամենաարագ աճող հրուշակեղենի շուկան աշխարհում (Global Confectioneries Industry Research Report, 2022):

Առանց շաքարի հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայի ծավալը կազմեց 2,1 միլիարդ դոլար 2022 թվականին: Կանխատեսվում է, որ 2028 թվականին շուկան կհասնի 2,8 միլիարդ դոլարի՝ արձանագրելով 4,5% աճի տեմպեր (CAGR) 2023–2028 թվականների ընթացքում: Առողջ ապրելակերպի տարածումը, դիետիկ սահմանափակումների ուժեղացումը, պետական կարգավորման ներդրումը, տեխնոլոգիաների անընդհատ զարգացումը, ագրեսիվ մարքեթինգային և գովազդային գործունեությունը, տնօրինվող եկամտի աճը և մանրածախ առևտրի օնլայն և օֆլայն կապուլիների ընդլայնումը հանդիսանում են այն հիմնական գործոնները, որոնք խթանում են շուկան (Sugar-Free Confectionery Market Report 2023–2028):

Երբ խոսքը վերաբերում է քաղցրավենիքին, շատ մարդիկ հավատարիմ են իրենց մանկության սիրելի համերին, բայց նաև հետաքրքրվում են նոր և համարձակ համերով: Հրուշակեղենի շուկայում այժմ գովազդվում են համեր, որոնք տարբեր խոհանոցների և մշակույթների ասոցիացիաներ են առաջացնում, ինչպիսիք են կանաչ թեյի կամ սակեյի համով կոնֆետները, ինչպես նաև յուրահատուկ համային համադրություններ, ինչպիսիք են կիվիի և նեխուրի համով մաստակներ կամ վասաբիի և կոճապղպեղի համով մարշմելլոններ: Այս տիպի պրոդուկտները արկածային փորձառություն են ստեղծում՝ առաջացնելով անսովոր համային զգացողություններ:

Հրուշակագործները ունեն խնդիր ոչ միայն մտածելու նոր համերի մասին, այլև պահպանել արտադրանքի առողջ բաղադրությունը և թափանցիկությունը: Քաղցրավենիքը հաճույք է, ուստի դրա օգտագործումը պետք է չափավոր լինի: Արտադրողները պետք է օգնեն սպառողներին, որ ոչ միայն հաճույք ստանան քաղցրավենիքի օգտագործումից, այլև վերահսկեն շաքարի օգտագործումը՝ արտադրանքի հստակ և թափանցիկ մակնշմամբ (Cargill, 2020, էջ 2, 3, 4):

Այսպիսով, սպառողները շարունակում են օգտվել իրենց սիրելի քաղցրավենիքներից, սակայն նաև փնտրում են նոր և տարբերվող համեր իրենց պահանջմունքները բավարարելու համար:

«Գրանդ Քենդի» ՍՊԸ-ի մարքեթինգային գործունեության վերլուծությունը

«Գրանդ Քենդի» ընկերությունը Հայաստանի Հանրապետության սննդի արդյունաբերության ամենախոշոր ձեռնարկություններից մեկն է: Այն հիմնադրվել է 2000 թվականին: Գործարկելով նոր արտադրամասեր, տարեցտարի ավելացնելով աշխատատեղերը, արտադրության ու վաճառքի ծավալները՝ «Գրանդ Քենդի» ընկերության արտադրանքն այսօր զբաղեցնում է Հայաստանի Հանրապետության հրուշակեղենի շուկայի զգալի մասը: Արդյունավետ կազմակերպված արտադրության շնորհիվ կարճ ժամանակահատվածում «Գրանդ Քենդի» ընկերությունն իր հաստատուն տեղն է զբաղեցրել

շուկայում՝ սպառողներին ներկայացնելով արդեն իսկ հայտնի ավանդական, ինչպես նաև տեղական շուկայի համար յուրահատուկ նոր արտադրատեսակներ: «Գրանդ Քենդի» ընկերության ողջ անձնակազմն առաջնորդվում է մեկ կարգախոսով՝ «Մենք արտադրում ենք ուրախություն» («Գրանդ Քենդի» ընկերություն, 2023):

Ընկերության մարքեթինգային գործունեությունը ուսումնասիրելու համար իրականացվել է մարքեթինգ-միքսի՝ 4P-երի համալիրի վերլուծություն:

Ապրանք (Product): «Գրանդ Քենդի» ընկերությունն արտադրում է ավելի քան 400 անուն ապրանքատեսակ: Ներկայումս կազմակերպությունը իրականացնում է հրուշակեղենի, պաղպաղակի, սուրճի, սառը սուրճի և թեյի արտադրություն:

Հրուշակեղենի տեսականին իր մեջ ներառում է կարամել, դրաժե, շոկոլադ, շոկոլադե ընտրանի, շոկոլադե սալիկներ, JOYCO, բիսկվիթ, վաֆլի, մրգանուշ, ռահաթ-լոխում, թխվածքներ:

Կարամելի տեսականին բաղկացած է 42 անուն արտադրանքից, որի մեջ ընդգրկված են սառնաշաքարային, մրգային, կաթնային, ընկույզի, պոմադային միջուկով և շոկոլադապատ տեսակներ, ինչպես նաև անուշահամ իրիս:

Դրաժեի տեսականին ընդգրկում է 25 անուն արտադրանք, որոնք բաժանվում են 2 տեսակի՝ շոկոլադապատ և շաքարային ջնարակով պատված: Տեսականու մեջ, որպես առաջնային հումք, օգտագործվում են բարձրորակ նուշ, գետնանուշ, պնդուկ, ընկույզ, արևածաղկի սերմեր, չամիչ, կոկոսի քերուկ, քունջութի սերմեր, որոնք պատված են բնական կակաո-հատիկավորից պատրաստված ջնարակով: Առանձնահատուկ են շոկոլադե ջնարակով պատված մրգերի չրերը:

Շոկոլադի ապրանքատեսականին բաղկացած է 58 անուն պոմադային, պրալինե, վաֆլե և կրեմային շոկոլադե կոնֆետներից՝ ջնարակապատ շոկոլադով: Ապրանքացանկի մեջ իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում նրբահամ տրյուֆելները և 4 տեսակի շոկոլադե կրեմները՝ ավանդական և վանիլային համերով, ինչպես նաև գետնանուշի և պնդուկի հավելումներով:

Շոկոլադե ընտրանու տեսականին ներառում է 120-500 գր քաշով 37 անուն կոնֆետների ամենաբազմազան միջուկներով պատրաստված ընտրանի՝ կակաո մթերքներից, կոկոսի քերուկից և ընկուզեղենից: Տեսականին պարունակում է շոկոլադե սալիկներ, պոմադային, պրալինե, կրեմային կոնֆետներ, բազմատեսակ շոկոլադե կոնֆետներ, ինչպես նաև ձեռքով պատրաստվող 3 տեսակի բացառիկ կոնֆետներ:

Շոկոլադե սալիկների տեսականին ներառում է 35 անուն ապրանք՝ պատրաստված բարձրորակ կակաո-հումքով և բնական զանազան հավելումներով:

2014 թվականին «Գրանդ Քենդի» ընկերությունն սկսեց «JOYCO» շոկոլադե կոնֆետների արտադրությունը՝ օգտագործելով չրեր և տարատեսակ ընկուզեղեն՝ պատված բարձրորակ շոկոլադով, ինչպես նաև ելակի չիր պնդուկով, արմավի չիր պիստակով, սալորաչիր նուշով, թզի չիր ընկույզով, բալի

չիր պնդուկով, դեղձի չիր նուշով և ծիրանաչիր ընկույզով: «JOYCO» ապրանքանիշով սպառողը կարող է ձեռք բերել 79 տեսակի շոկոլադե կոնֆետներ, կարամել, դրաժե, վաֆլի, մրգանուշ, ռահատ-լոխում, սուրճ և յուրօրինակ դիզայն ունեցող կոնֆետատուփերով:

Բիսկվիթների տեսականին ներառում է 30 անուն թխվածքաբլիթներ, որոնք պատրաստված են բարձրակարգ ցորենի ալյուրից՝ մրգային, շոկոլադե և կաթնային հավելումներով: Շոկոլադապատ տեսականին շոկոլադի սիրահարների առանձնահատուկ ընտրության հնարավորություն է ընձեռնում: Տեսականու մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն նաև աղի ձողիկները, կրեմային միջուկով երկշերտ թխվածքաբլիթները, մանկական շաքիթ թխվածքաբլիթները, որոնք առավել հազեցած են կաթնային մթերքներով:

Վաֆլիների բաժնում ներառված են շոկոլադե, ընկուզային, կաթնային, մրգային կրեմի փափուկ շերտերով 20 անուն վաֆլիներ, որոնք նաև շոկոլադապատ են:

Մրգանուշի տեսականին իր մեջ ներառում է 4 անուն գունեղ և քաղցրահամ արտադրանք՝ պատրաստված բարձրորակ հումքերից: Առանձնահատուկ են նաև դառը և կաթնային շոկոլադով ջնարակապատ մրգանուշները:

«Ռահաթ-լոխում» արևելյան քաղցրավենիքը ներկայացված է 9 անուն նրբահամ տեսականիով, որ արտադրվում է միայն բարձրորակ բնական հումքից: Տեսականին ներառում է վանիլային, ընկույզի հավելումներով և վարդի յուղով տեսակները: Առանձնահատուկ է նաև կաթնային շոկոլադով ջնարակապատ տեսականին: Բոլոր տեսակները վաճառվում են թե՛ առանձին փաթեթավորմամբ, թե՛ հավաքածուի տեսքով:

Թխվածքների տեսականին ընդգրկում է մրգային, մեղրային, ընկույզի և շոկոլադե հավելումներով 24 անուն ավանդական տորթեր, 27 անուն քաշային և 30 տեսակ հատային խմորեղեն: Հատուկ հանդիսությունների համար սպառողին են առաջարկվում նաև 20 հատ և 40 կտոր խմորեղեն պարունակող «Ֆուրշեթ» խմորեղենի հավաքածուները:

Պաղպաղակի տեսականին պատրաստվում է անարատ կաթնային հումքից և ներառում է 78 անուն ապրանքատեսակ: Սերուցքային, շոկոլադե, մրգային և այլ բնական հավելումներով պաղպաղակներն արտադրվում են թե՛ քաշային, թե՛ հատային տարբերակներով: Ցուրահատուկ տեղ են գրավում ջնարակապատ և ոչ ջնարակապատ էսկիմոները, բրիկետները, պլիէթիլենային տոպրակներով, պլաստիկ տարաներով ներկայացված տեսականին, ինչպես նաև վաֆլե բաժակով պաղպաղակները: Ի դեպ, վաֆլե բաժակներն ևս արտադրվում են ընկերության գործարանում:

Սուրճի տեսականին ներառում է «արաբիկա» և «տորուստա» տեսակի ամենատարբեր բույրերով և համերով 33 անուն սուրճ, որ վաճառվում է և՛ քաշային (աղացած և հատիկավոր) տարբերակով, և՛ 100-գրամանոց փաթեթավորմամբ: Սուրճը ներկրվում է աշխարհի 12 երկրներից:

Ընկերությունը նաև սառը սուրճ և 3 տեսակի սառը թեյ է արտադրում՝ դասական սև, կիտրոնով ու դեղձի համով:

«Գրանդ Քենդի» ընկերությունում ներդրված է ISO 9001 միջազգային

ստանդարտին համապատասխան Որակի կառավարման համակարգ, ինչպես նաև արտադրական բոլոր փուլերի համար նախատեսված միջազգային ISO 22000 Սննդի անվտանգության կառավարման ստանդարտի պահանջներին համապատասխան ռիսկերի կառավարման վերլուծության համակարգ: Միաժամանակ «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը ներառված է հեղինակավոր GFSI համակարգով սերտիֆիկացված ընկերությունների ցանկում և սերտիֆիկացված է FSSC 22000 միջազգային ստանդարտի պահանջներով: «Գրանդ Քենդի» ընկերության արտադրանքի առավելությունն ու բարձր որակի գրավականը բացառապես բնական հումքն է, ինչպես օրինակ՝ կակաո մթերքը և կաթնամթերքը, ընկուզեղենը և թարմ մրգերից պատրաստված կիսաֆարրիկատները: Չնայած այս հումքատեսակների բարձր գնին՝ ընկերությունը բացառում է փոխարինող նյութերի և արտադրության մեջ արհեստական հավելումների օգտագործումը:

Գին (Price): Ընկերությունը իրականացնում է միջին գների ռազմավարություն, այդպիսով իր արտադրանքը հասանելի դարձնելով բոլոր սոցիալական խմբերի համար:

Բաշխում (Place): Հրուշակեղենի առաքումն իրականացվում է 270 բեռնատար ավտոմեքենաներով սեփական մանրա-մեծածախ ցանցով, ՀՀ 8 շրջաններում տեղակայված բազաներով, 29 ֆիրմային խանութներով՝ այսպիսով՝ սպասարկելով ցանցային, մեծածախ և մանրածախ սննդի առևտրով զբաղվող 8450 կետ: Այսօր «Գրանդ Քենդի»-ն անմիջականորեն մատակարարում է Հայաստանի առևտրի կետերից 99.9 տոկոսին:

2000 թվականին սկսվել է «Գրանդ Քենդի» ընկերության ֆիրմային խանութների ցանցի ստեղծումը. դրանցից առաջինը «Պոնչիկանցն» է: Այսօր ՀՀ տարածքում գործում են 29 ֆիրմային խանութներ, որոնցից 21-ը, ներառյալ 10 խանութ-սրճարանները, Երևանում են գտնվում:

Առաջնորդում (Promotion): Ընկերությունը կիրառում է մարքեթինգային հաղորդակցությունների հիմնական գործիքները՝ գովազդ, հասարակայնության հետ կապեր (PR), իրացման խթանում, ուղղակի մարքեթինգ:

Ընկերությունը իրականացնում է գովազդային գործունեություն ինչպես հեռուստատեսությամբ, այնպես էլ համացանցում: Սոցիալական ցանցերից ընկերությունը հիմնականում ակտիվություն է ցուցաբերում ֆեյսբուքյան հարթակում:

2010 թվականի սեպտեմբերի 10-ին «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը նոր համաշխարհային ռեկորդ է սահմանել՝ «Աշխարհի ամենամեծ շոկոլադե սալիկ» անվանակարգում, որը գրանցվել է Գինեսի ռեկորդների գրքում: Սա Հայաստանի առաջին արդյունաբերական ռեկորդն է:

Վերջերս ընկերությունը իրականացրեց մրցույթ՝ «Գնահատենք հայ մարդու աշխատանքը» խորագրով: Մի քանի ամիս տևած մրցույթի շրջանակներում հաղթած քաղաքացիները ընկերության կողմից ստացան դրամական մրցանակներ:

Ընկերության մարքեթինգային գործունեության վերլուծության համար, ինչպես նաև ՀՀ հրուշակեղենի շուկայի հետազոտության նպատակով իրա-

կանացվել է առցանց հարցում, որին մասնակցել է 150 ռեսպոնդենտ, որոնցից իգական սեռի են 112-ը (74,7%), արական սեռի՝ 38-ը (25,3%): Հարցվողների գերակշիռ մասը կազմում են 21-30 տարեկան իգական (38%) և արական (51%) սեռի ներկայացուցիչները: Մեծ մաս է կազմում նաև 31-40 տարիքային սեգմենտը (իգական՝ 26%, արական՝ 23%):

Պարզվեց, որ հարցվողների 58,7 %-ը հրուշակեղեն օգտագործում է ամեն օր, 25%-ը՝ շաբաթը մի քանի անգամ, ինչը վկայում է այն մասին, որ ՀՀ քաղաքացիների որոշ զանգվածի համար հրուշակեղենը և քաղցրավենիքն առօրյայի անբաժան մասն են կազմում:

Հարցվողների 78 %-ը նախապատվություն է տալիս հայկական արտադրանքին, հիմնականում պատճառաբանելով, որ հայկականը համեղ է, որակով և ոչնչով չի զիջում արտասահմանյան արտադրանքին: Հաջորդ տարածված պատճառը՝ հայրենական արտադրողին աջակցելն է: Արտասահմանյան արտադրանք ձեռք բերելու հիմնական պատճառն է նախընտրած բրենդ ունենալը: Իսկ հարցվողներից որոշները ստիպված են ընտրել արտասահմանյան արտադրանք՝ առողջական խնդիրներից ելնելով, և նշում են, որ եթե հայաստանյան ընկերությունները առաջարկեն համապատասխան բաղադրությամբ հրուշակեղեն, ապա միանշանակ կօգտվեն հայկական արտադրանքից:

Հարցվողների մեծամասնությունը (91%) ՀՀ-ում հրուշակեղեն արտադրող ընկերություններից ավելի հաճախ ձեռք է բերում «Գրանդ Քենդի»-ի արտադրանքը, որոշ մասը նաև գնում է «Դարոյնք» (19,3%) և «Ջեյթուն Սվիթ» (22,7%) ընկերությունների արտադրանքը:

Հարցման արդյունքում պարզվեց, որ ռեսպոնդենտների գերակշիռ մասը «Գրանդ Քենդի»-ի արտադրատեսակներից առավել հաճախ սպառում է հրուշակեղեն («Ֆավորիտ» արտադրատեսակներն են շոկոլադը և թխվածքները) և պաղպաղակ (հատկապես նախընտրում են «Սենդվիչ», «Ֆիեստա», «Իդեալ», «Ջամբո», «Ջերբա»):

Հարցվողների շրջանում 40 %-ի մոտ գնման որոշում կայացնելու վրա ազդեցություն ունի ապրանքի փաթեթավորումը, 43 %-ը պատասխանել է, որ մասամբ է ազդում, իսկ 17%-ի համար ապրանքի փաթեթավորումը նշանակություն չունի:

Հարցվողների մեծամասնությունը (91,3%) գտնում է, որ «Գրանդ Քենդի» ընկերության որակը համապատասխանում է սահմանված գնին:

«Գրանդ Քենդի»-ի արտադրանքը հարցվողներից 43 %-ը ձեռք են բերում ընկերության ֆիրմային խանութներից, 40 %-ը օգտվում է սուպերմարկետներից և հիպերմարկետներից, իսկ այլ խանութներից՝ 17 %-ը:

Հարցումից պարզ դարձավ, որ «Գրանդ Քենդի» ընկերության նոր արտադրանքի մասին հարցվողների 64 %-ը տեղեկանում է՝ խանութներում տեսնելով, 45 %-ը՝ հեռուստատեսային գովազդը միջոցով, 19,3 %-ը՝ մտերիմներից և ծանոթներից, 12,7 %-ը՝ ինտերնետային գովազդի միջոցով:

Հարցման արդյունքում բացահայտվեց նաև, որ «Գրանդ Քենդի»-ի կողմից սոցիալական հարթակներում (Facebook-ում և Instagram) գովազդը և

հրապարակումները հարցվողների 46 %-ի մոտ տեսանելի չեն, հազվադեպ են տեսնում հարցվողների 45 %-ը, և միայն 9 %-ն է բավականին հաճախ տեսնում:

Փորձագիտական հարցման արդյունքում ավելի ամբողջական պատկերացում կազմեցինք ՀՀ հրուշակեղենի շուկայի և «Գրանդ Քենդի» ընկերության գործունեության վերաբերյալ: ՀՀ հրուշակեղենի շուկայում հիմնական արտադրողներն են «Գրանդ Քենդի» ՍՊԸ, «Դարոյնք» ՍՊԸ, «Երևանի շոկոլադի գործարան» ՓԲԸ, «Ջեյթուն Սվիթ» ՍՊԸ, «Էլիտ Շանթ» ՍՊԸ և այլ ընկերություններ, որոնց միջև ծավալվում է առողջ մրցակցություն: Ներմուծվող արտադրանքին համարժեք հայկականը ստեղծելը ոլորտի զարգացման հիմնական ուղղություններից մեկն է: ՀՀ հրուշակեղենի շուկայի առաջատար ընկերություններից «Գրանդ Քենդի»-ն տարեկան թողարկում է մոտ 10 անուն նոր արտադրանք: Ընկերության արտադրանքը հաջող մուտք է գործել չինական, ճապոնական, ամերիկյան և եվրոպական շուկաներ, սակայն աշխատանքներ են տարվում ԵՄ տարածքում ընդլայնվելու շուրջ: «Գրանդ Քենդի» ընկերության արտահանման զգալը մասը բաժին է ընկնում Ռուսաստանի Դաշնությանը: Ընկերությունը արտադրանքը արտահանում է «JOYCO» ապրանքանիշով կեղծումներից խուսափելու համար: ՀՀ հրուշակեղենի շուկայում մարքեթինգային հաղորդակցությունների կիրառման առումով ամենաշատ հեռուստատեսային և ինտերնետային գովազդներ իրականացնող ընկերությունը «Գրանդ Քենդի»-ն է:

Եզրակացություն

Հրուշակեղենի արտադրությունը անվերջ զարգացող ոլորտ է: Տարիների հետ մարդկանց համային ցանկությունները փոփոխվում են, ուստի հրուշակեղեն արտադրող ընկերությունները մշտապես պետք է հանդես գան նորարարություններով, տարբերվող և յուրօրինակ համային համադրություններով՝ սպառողների հետաքրքրությունները բավարարելու համար: Կիրառելով մարքեթինգային գործիքներ՝ արտադրող ընկերությունները կարող են ավելի ամուր կապ առաջացնել սպառողի և ապրանքի միջև: Հրուշակեղենի ոլորտում շատ կարևոր գործառույթ է իրականացնում մարքեթինգը, քանի որ հրուշակեղենը հիմնականում ձեռք է բերվում իմպուլսիվ որոշումների արդյունքում, ուստի պետք է կարողանալ ստեղծել տպավորիչ և չկրկնվող փաթեթավորում, ինչպես նաև իրականացնել թիրախային շուկային համապատասխան առաջնորդման քաղաքականություն:

Հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայի միտումները ուսումնասիրելով՝ պարզ դարձավ, որ հրուշակեղենի արտադրության զարգացման հիմնական ուղղությունը մոտակա ժամանակներում կդառնա դեղորայքային հրուշակեղենի արտադրությունը: Եթե հրուշակեղենի համաշխարհային շուկան հատվածավորենք, ապա կտեսնենք, որ հրուշակեղենի սպառումը մեծ է մեծահասակների սեգմենտում, և ակնկալվում է, որ հաջորդ տասնամյակում հրուշակեղենի հիմնական սպառողները կպատկանեն 60 և ավելի տարիքային խմբին, ինչն էլ իր հերթին նպաստավոր պայմաններ կստեղծի ծերաբուժա-

կան հատվածին ուղղված հրուշակեղենի արտադրության զարգացման համար: Կանխատեսվում է, որ հրուշակեղենի սպառման քանակով Եվրոպան իր դիրքերը կզիջի Ասիա-Խաղաղօվկիանոսյան շրջանին: Ինչ վերաբերում է հրուշակեղենի շուկայում բաշխման կապուղիներին, ապա կանխատեսվում է, որ հաջորդ տասնամյակում մեծ զարգացում կապրի բիզնեսի առցանց կազմակերպումը, որը նպաստավոր հիմքեր կստեղծի էլեկտրոնային առևտրի զարգացման համար:

XXI դարում, տեխնոլոգիաների զարգացման հետ համընթաց համացանցի օգտատերերը մեծ արագությամբ շատանում են, մարդիկ սկսում են ավելի երկար ժամանակ անցկացնել սոցիալական հարթակներում, ուստի այսուհետ կարևոր է ոչ միայն խանութներում ապրանքների դասավորվածությունը, այլև ապրանքների գրավչության ներկայացումը սոցիալական հարթակներում:

Հարցման արդյունքները օգնում են հասկանալ, որ վերջին տարիներին գնման որոշում կայացնելիս՝ մարդիկ մեծ ուշադրություն են դարձնում կազմակերպության ակտիվությանը և հրապարակումներին սոցիալական հարթակներում: Այս տեսանկյունից շատ կարևոր է կարողանալ ապահովել հաճախորդների ներգրավվածությունը՝ ընկերության սոցիալական կայքերում:

Սպառողներին գրավելու և իրենց էջում պահելու համար կազմակերպությունները ունեն ընդամենը մի քանի վայրկյան, ուստի էջը պետք է ունենա վիզուալ հաղորդակցություն, որը հետաքրքրություն կառաջացնի այցելուների մոտ:

«Գրանդ Քենդի» ընկերությունը բնակչության շրջանում կարողացել է ստեղծել այնպիսի իմիջ, որի արդյունքում «մանուշակագույն» պատկերացնելիս առաջին միտքը հենց «Գրանդ Քենդին» է: Այս ամենը կարող է օգտագործվել սոցիալական հարթակներում հրապարակումներ անելիս: Այն ոչ միայն կապահովի էջի վիզուալ տեսքը, այլև «Գրանդ Քենդի»-ի հրապարակումները այլ հրապարակումներից տարբերակելու միջոց կդառնա: Անհրաժեշտ է կապ ստեղծել հաճախորդի հետ, ինչը դատարկ հրապարակումները չեն կարող իրականացնել: Սոցիալական հարթակները այսօր արդեն լայն հնարավորություններ են տալիս շփվելու հաճախորդների հետ, հասկանալու նրանց գոհունակությունը, ցանկությունները, միզուցե բողոքները, առաջարկությունները: Պարզագույն մեկնաբանությանը պատասխանելը բավարար է հաճախորդին, որպեսզի իրեն ավելի մոտ զգա ընկերությանը:

ՀՀ երիտասարդության շրջանում առավել շատ օգտագործվող սոցիալական հարթակներից են «Ինսթագրամը» և «Տիկտոկը»: Մշտապես երիտասարդության տեսադաշտում լինելու համար ճիշտ է ակտիվություն ցուցաբերել վերոնշյալ կայքերում: Օգտատերերի հոսքը կայքից կայք ապահովելու համար տարբեր կոնտենտ ներկայացնելը արդյունավետ գաղափար է: «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը դեռևս ակտիվություն չի ցուցաբերում «Տիկտոկ» կայքում, ինչի արդյունքում կորցնում է ավելի երիտասարդ լսարանին մոտ լինելու հնարավորությունը: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ կազմակերպությունը պետք է ավելի մեծ բյուջե նախատեսի մարքեթինգի, մաս-

նավորապես սոցիալական մեդիա մարքեթինգի համար:

Մարքեթինգի նոր միտումներից Հայաստանում շատ տարածված են ակտիվ համագործակցությունները ինֆլյուենսերների հետ, սակայն «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը նման մարքեթինգ գրեթե չի իրականացնում: Սա կարելի է համարել այն հիմնական պատճառներից մեկը, որ հարցման մասնակիցները հազվադեպ կամ ընդհանրապես չեն տեսնում ընկերության իրականացրած ինտերնետային գովազդները: Հեռուստատեսային գովազդի թիրախը այլ լսարան է, որին շատ արդյունավետ կերպով տեղեկատվություն է հասնում ընկերության արտադրանքի մասին, բայց պետք է հիշել, որ երիտասարդ բնակչության մեծամասնությունը իրենց ժամանակի գերակշիռ մասը անցկացնում է սոցիալական կայքերում և փոքր հատվածն է հեռուստացույց դիտում, ինչի արդյունքում նրանց աչքից շատ հաճախ վրիպում են նորույթները:

Խոսելով առցանց գործունեությունից, հարկ է հիշել, որ մեծ թափ է առնում առցանց առևտուրը և կանխատեսվում է, որ շուտով այն կդառնա բիզնես գործունեության անբաժան մասը: Առցանց առևտրի զարգացման համար ընկերությունը կարող է կիրառել շահագրգռող առաջարկներ, օրինակ՝ առցանց գնման դեպքում իրականացնել զեղչեր կամ փոքրիկ նվերներ ուղարկել առաքման ժամանակ:

Հարցման արդյունքներից պարզ դարձավ, որ հարցվողների որոշ մասը գերադասում է արտասահմանյան արտադրանք, նշելով, որ այն պատրաստված է ավելի լավ և որակյալ հումքից: Այս և նման այլ կարծրատիպերը կոտրելու համար «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը կարող է հաճախ դրվագներ ներկայացնել արտադրության գործընթացից՝ միաժամանակ սպառողներին ընկերության գործունեության մասնակիցը դարձնելով:

Համաձայն հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայի հետազոտությունների՝ հրուշակեղենի սպառողների հիմնական մասը գտնվում է 16-ից 60 տարիքային սեգմենտում: Այս տարիքային խմբի մարդիկ նախընտրում են տարօրինակ համեր (օրինակ, կծու-թթու համադրություն), հետաքրքիր և անսովոր գույներ, սառեցման և այլ էֆեկտներով կոնֆետներ և սալիկներ: Այս ամենը, իհարկե, առաջարկվում է հայկական շուկայում, բայց ոչ տեղական արտադրողների կողմից: «Գրանդ Քենդի» ընկերությունը, հավատարիմ մնալով իր որդեգրած քաղաքականությանը, կարող է հանդես գալ նման արտադրանքով և ներկայացնել նմանատիպ կոնֆետների հայկական տարբերակները:

Հրուշակեղենի համաշխարհային շուկայում արագ տեմպերով զարգանում է առանց շաքարի հրուշակեղենը, որին ՀՀ շուկան և սպառողները, ցավոք դեռ պատրաստ չեն, չնայած այն հանգամանքին, որ Հայաստանում տարեցտարի շաքարային դիաբետով հիվանդների թվի աճ է գրանցվում: Հավատարիմ մնալով իրենց սովորույթներին և դժվարությամբ գնալով փոփոխությունների՝ ՀՀ քաղաքացիներից որոշ ժամանակ կպահանջվի նոր միտումները ընդունելու և առողջ հրուշակեղեն օգտագործելու համար: Հայաստանում քիչ թիվ չեն կազմում նաև ոչ գլյուտենային հրուշակեղեն փնտրող

մարդիկ: Սակայն հայաստանյան հրուշակեղենի շուկայում դեռևս չկա բավարար պահանջարկ առանց շաքարի և ոչ գլյուտենային հրուշակեղենի զանգվածային արտադրության համար: Այնուամենայնիվ առողջ ապրելակերպի կողմնակիցների թվի հետզհետե աճը հանդիսանում է ամուր հիմք հեռանկարում տվյալ ոլորտի զարգացման համար Հայաստանում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Bhavana, T., Roshan, D. (2020). *Confectionery Market: Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2021–2027*. Retrieved from <https://www.alliedmarketresearch.com/confectionery-market>
- Cargil, (2020). A connection with candy: Trends in the evolving and vibrant non-chocolate confectionery market. Retrieved from <https://www.cargill.com/doc/1432156848752/a-connection-with-candy.pdf>
- Euromonitor (2023). *Chocolate Confectionery. Market research on the snacks industry*. Retrieved from <https://www.euromonitor.com/chocolate-confectionery>
- Heber, Y. (2021). 2021 Marketing trends transformed by 2020. *Marketing Insider*. Retrieved from https://pubhtml5.com/mmgp/vuhk/American_Speedy_Marketing_Insider_Tri_1_2021/
- Global Confectioneries Industry Research Report, *Growth Trends and Competitive Analysis 2022–2028* (2022). Retrieved from <https://www.360researchreports.com/global-confectioneries-industry-21846184>
- Martinho, V. J. (2020). *Food Marketing as a Special Ingredient in Consumer Choices: The Main Insights from Existing Literature*. doi:10.3390/foods9111651
- Roberts, O. (2020). Marketing Trends 2020 and beyond. *Evolve. Enabling Success*. Retrieved from https://evolveadvisory.co.uk/wp-content/uploads/2020/02/Evolve-White-Paper-Marketing_compressed-2.pdf
- SPARXOO (2021). 10 Digital Marketing Trends to Take You into the New Year. Retrieved from https://sparxoo.com/wp-content/uploads/2020/11/SPX_2021_TrendsGuide-1.pdf
- Sugar-Free Confectionery Market Report by Product* (Sweet and Candy Confectionery, Chocolate Confectionery, and Others), Distribution Channel (Supermarkets and Hypermarkets, Convenience and Drug Stores, Online and D2C, and Others), Region 2023–2028. Retrieved from <https://www.imarcgroup.com/sugar-free-confectionery-market>
- “Grand Candy” company, <https://www.grandcandy.am/about-us>

Лилия Аветисян

Доцент кафедры Маркетинга Армянского государственного экономического университета и кафедры Управления и ИТ Международного университета

Евразия, кандидат экономических наук

Эл. адрес: l.a.avetisyan.l@gmail.com

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КОНДИТЕРСКОГО РЫНКА И НОВЫЕ МАРКЕТИНГОВЫЕ ПОДХОДЫ В ПОСТЭПИДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Маркетинг не остается в стороне от кондитерской отрасли. Мировой рынок кондитерских изделий постоянно развивается. Изменяющиеся предпочтения людей из года в год бросают вызов кондитерским компаниям – создавать новые, самобытные, необычные вкусовые сочетания. Потребление кондитерских изделий в два раза возросло, когда распространилась культура дарения шоколада. Маркетинговые инструменты используются для создания специфических, эффективных способов представления товара и посредством их пытаются привлечь внимание потребителей, поскольку кондитерские изделия в основном приобретаются в результате импульсивных покупок. Рынок кондитерских изделий в Армении насыщен как отечественной, так и импортной продукцией. Что касается маркетинговой деятельности в этой отрасли, надо отметить, что новые тренды маркетинга, наблюдаемые на мировом рынке кондитерских изделий, частично используются в Армении. Среди компаний, действующих в сфере производства кондитерских изделий, есть также упущения, связанные с осуществлением маркетинговой деятельности в социальных сетях. Все вышеуказанное определило актуальность темы исследования. Цель исследования заключается в выявлении современных тенденций развития маркетинга на мировом рынке кондитерских изделий и их проявлений в Армении, на примере ООО «Гранд Кенди».

В статье представлены актуальные тренды маркетинга, проанализирована динамика развития мирового рынка кондитерских изделий по видам товаров, возрастным группам, ценовой категории, каналам дистрибуции, регионам, а также выявлены особенности маркетинга в современных условиях развития кондитерского рынка, в результате многостороннего анализа маркетинговой деятельности «Гранд Кенди», одной из ведущих компаний на рынке кондитерских изделий Республики Армения, раскрыты существующие проблемы и предложены возможные пути их преодоления.

Ключевые слова: рынок кондитерских изделий, маркетинг в социальных сетях, инфлюенс-маркетинг, интернет-реклама, сладости, электронная торговля.

Lilya Avetisyan

*Associate Professor at the Chair of Marketing, Armenian State University of
Economics and the Chair of Management and IT, Eurasia International University*

PhD in Economics

Email: l.a.avetisyan.l@gmail.com

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONFECTIONERY MARKET AND NEW MARKETING APPROACHES IN THE POST-EPIDEMIC PERIOD

Marketing does not remain aloof from the confectionery industry. The global confectionery market is constantly evolving. The changing preferences of people from year-to-year challenge confectionery companies to create new, original, unusual taste combinations. Confectionery consumption doubled as the culture of chocolate gifting spread. Marketing tools play a pivotal role in devising specific and effective ways to showcase products, aiming to capture the attention of consumers who often make impulse purchases when it comes to confectionery. The confectionery market in Armenia is saturated with both domestic and imported products. Regarding marketing activities in this industry, it should be noted that new marketing trends observed in the global confectionery market have found partial adoption in Armenia. Among companies operating in the confectionery industry, there are also omissions associated with the implementation of marketing activities on social networks. All of the above determines the relevance of the research topic. The purpose of the study is to identify current trends in the development of marketing in the global confectionery market and their manifestations in Armenia, using the example of ‘Grand Candy’ LLC.

The article presents current marketing trends, analyzes the dynamics of the development of the global confectionery market by product, age group, price category, distribution channels, regions, and also identifies the features of marketing in modern conditions of the confectionery market development. As a result of a multilateral analysis of the marketing activities of ‘Grand Candy’, one of the leading companies in the confectionery market of the Republic of Armenia, existing problems are revealed, and possible ways to overcome them are proposed.

Keywords: confectionery market, social media marketing, influencer marketing, online advertising, sweets, e-commerce.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. դեկտեմբերի 2-ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. դեկտեմբերի 6-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. դեկտեմբերի 11-ին:

Համազասպ Գալստյան

Հայաստանի պետական ​​​ փնտեսագիտական ​​​ համալսարանի Ամբերդ գիտահետազոտական ​​​ կենտրոնի հետազոտող, փնտեսագիտության ​​​ թեկնածու
Էլ. հասցե՝ hamazasp.s.galstyan@gmail.com

Քրիստինե Թատոսյան

Հայաստանի պետական ​​​ փնտեսագիտական ​​​ համալսարանի մարքեթինգի ամբիոնի սահպրենսր ՀՀ պետական ​​​ վերահսկողական ​​​ ծառայության ​​​ ավագ ​​​ վերահսկող
Էլ. հասցե՝ kristine.tatosyan@gmail.com

Գագիկ Բաղդայան

Հայաստանի պետական ​​​ փնտեսագիտական ​​​ համալսարանի կառավարման ամբիոնի սահպրենսր ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական ​​​ արդյունաբերության ​​​ նախարարության ​​​ փորձագետ
Էլ. հասցե՝ gagikbadadyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-93

ՀՀ ԽՈՇՈՐԱՑՎԱԾ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ԾԱԽՍԵՐԻ ՕՊՏԻՄԱԼ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ (ՀՀ ԿՈՏԱՅՔԻ ՄԱՐԶԻ ՉԱՐԵՆՑԱՎԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

ՀՀ խոշորացված համայնքներում սոցիալ-տնտեսական ​​​ զարգացման մակարդակը բարձրացնելու և համայնքային խնդիրների լուծման կարևոր լծակը բյուջետային եկամուտների և ծախսերի արդյունավետ գործող համակարգն է: Հոդվածում վերլուծվում են համայնքային բյուջեի եկամտային և ծախսային կառուցվածքները և ներկայացվում են գործնական

առաջարկություններ՝ խոշորացված համայնքների բյուջեների ծախսերի օպտիմալացման համար:

Հեղազոյություն առարկան ՀՀ վարչատարածքային բարեփոխումների ազդեցության գնահատումն է համայնքի եկամուտների ապակենտրոնացման և ծախսերի օպտիմալ կառավարման տեսանկյունից: **Հեղազոյության օբյեկտը** ՀՀ Կոտայքի մարզի Չարենցավան խոշորացված համայնքի եկամուտները և ծախսերն են: **Հեղազոյության նպատակն է** գնահատել խոշորացման ազդեցությունը Չարենցավան համայնքի եկամուտների ապակենտրոնացման և ծախսերի օպտիմալ կառավարման մակարդակի վրա՝ ընդհանուր եկամուտներում սեփական եկամուտների մասնաբաժնի փոփոխության և համայնքապետարանի աշխատակազմի վրա կատարվող ծախսերի փոփոխությունների (խոշորացումից առաջ և հետո) հաշվարկի իրականացման միջոցով:

Հետազոտության հիմնական **խնդիրներն են** վերլուծել Չարենցավան համայնքի 2012-2022 թթ. եկամուտների ապակենտրոնացման հիմնական ցուցանիշները, դրանց բացարձակ, հարաբերական արժեքները և տալ ամփոփ գնահատական, ինչպես նաև ուսումնասիրել Չարենցավանի համայնքապետարանի աշխատակազմի վարձատրության ֆոնդերի և հաստիքների փոփոխությունը համայնքի խոշորացման պայմաններում: **Հեղազոյության արդիականությունը** պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ-ում գրեթե չեն իրականացվել որևէ համայնքի եկամուտների և ծախսերի ուսումնասիրություններ՝ ինչպես 2015 թվականից մեկնարկած վարչատարածքային բարեփոխումներից առաջ, այնպես էլ՝ դրանից հետո: Սույն հետազոտությամբ փորձ է արվել պարզելու իրավիճակը և նախանշելու Չարենցավան համայնքի եկամուտների ապակենտրոնացման և ծախսերի կառավարման օպտիմալացման հնարավոր ուղիները:

Հիմնաբառեր. խոշորացված համայնքներ, եկամուտների ապակենտրոնացում, համայնքային ծախսերի օպտիմալ կառավարում, աշխատակազմ, վարչական ծախս

Ներածություն

Ըստ որոշ հեղինակների՝ հարկաբյուջետային ապակենտրոնացման արդյունավետությունը կախված է նրանից, թե ինչպես են տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարողանում ազատորեն տնօրինել և օգտագործել իրենց ծախսերն ու որքանով են նրանք ինքնավար իրենց եկամուտների առումով: Հետևաբար, կենտրոնական կառավարությունը պետք է առավելագույնս մեծացնի տեղական մարմինների եկամուտների ապակենտրոնացման մակարդակը՝ ընդլայնելով նաև տեղական հնարավոր եկամուտների ծավալը (Priyantha W. Mudalige, 2019, էջ 125):

Ակադեմիական հրապարակումներում հանդիպում են կարծիքներ, ըստ որոնց հարկաբյուջետային ապակենտրոնացումը տարածքային և տեղական

ինքնակառավարման մարմինների գործունեության ֆինանսական կողմն է, որը բաղկացած է երկու հիմնական փոխկապակցված խնդիրներից, մեկը՝ ծախսերի պարտականությունների և եկամուտների աղբյուրների բաշխումն է ազգային, մարզային, ինչպես նաև շրջանային կառավարման մարմինների միջև, մյուսը՝ տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին տրվող հայեցողության չափն է՝ իրենց եկամուտները և ծախսերը տնօրինելու համար (Siti Aisyah, 2010, էջ 11), իսկ Ֆագուետը (2004) գտնում է, որ ապակենտրոնացման արդյունքում պետական ներդրումները կրթության և ծառայությունների մյուս ոլորտներում դրական են անդրադառնում բնակչության իրական կարիքների վրա:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ-ում 2015 թվականից մեկնարկած վարչատարածքային բարեփոխումների գործընթացների ազդեցության էական գնահատումներ դեռևս չեն իրականացվել: Նշվածի իրականացման անհրաժեշտությունը և կարևորությունը կայանում է նրանում, որպեսզի ՀՀ-ում համայնքների խոշորացման գործընթացը չդիտարկվի որպես ինքնասպասակ, այլ հանգեցնի թե՛ սեփական եկամուտների դիվերսիֆիկացմանը և թե՛ համայնքային ծախսերի օպտիմալացմանը, ինչը, ենթադրաբար, կնպաստի համայնքների համաչափ զարգացմանը, առաջացնի ոլորտը անընդհատ բարելավելու նոր ուղիներ և մեթոդներ:

Մեթոդը

Հետազոտությունում կիրառվել են գիտական ճանաչողության ընդհանուր մեթոդներից էմպիրիկ հետազոտության համեմատության մեթոդը, վերլուծության, համադրության, վերացարկման մեթոդները, ինչպես նաև ինդուկցիայի մեթոդը: Աշխատանքում կիրառվել է նաև դինամիկ վերլուծության մեթոդը, որի շրջանակներում ՀՀ Կոտայքի մարզի Չարենցավան համայնքի՝ 2012–2022 թթ. եկամուտների վերլուծությունն իրականացվել է այդ տվյալների միակցմամբ, մասնավորապես, խոշորացումից առաջ՝ մինչև 2017 թվականը Չարենցավան համայնքի և նրա կազմում ընդգրկված 5 բնակավայրերի ցուցանիշների վերլուծության համար անհրաժեշտ տվյալները (եկամուտ, ծախս) գումարվել են մինչև 2017 թվականից հետո խոշորացված Չարենցավան համայնքի եկամուտների հետ համեմատությունը համադրելի դարձնելու նպատակով:

Արդյունքները

Չարենցավան խոշորացված համայնքի սեփական եկամուտների՝ 2012–2022 թթ. բացարձակ և հարաբերական արժեքների վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ խոշորացմամբ պայմանավորված՝ համայնքում 2017 թ. հետո նկատվում է սեփական եկամուտների բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշների աճ, ինչը վկայում է համայնքի ինքնուրույնության, անկախության մակարդակի բարձրացման մասին՝ շնորհիվ համայնքի սեփական եկամուտները ձևավորող գույքահարկի, վարձավճարների, ինչպես նաև՝ տեղա-

կան վճարների էական աճի, թեպետ համայնքը դեռևս շարունակում է պահպանել իր կախվածությունը ՀՀ պետական բյուջեից:

Չարենցավան համայնքի (խոշորացված) համայնքապետարանի աշխատակիցների վարձատրության չափերի փոփոխության գնահատման նպատակով (խոշորացումից առաջ և հետո) իրականացված վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ խոշորացումից հետո համայնքապետարանի աշխատակազմի վարձատրության ֆոնդը բացարձակ ցուցանիշով աճել է, սակայն դրա մասնաբաժինն ընդհանուր ծախսերում նշանակալի նվազել է Ալափարս, Արզական, Բջնի, Կարենիս, Ֆանտան նախկին համայնքների գումարային ցուցանիշների (խոշորացումից առաջ) համեմատ:

Ծախսերի արդյունավետության մյուս բաղադրիչի գնահատման արդյունքում պարզվել է, որ խոշորացումից հետո Չարենցավան համայնքում շարունակել է պահպանվել վարչական ծախսերի բարձր մակարդակն ընդհանուր ծախսերում, ինչպես որ եղել էր խոշորացումից առաջ:

Խոշորացման ազդեցության պայմաններում մասշտաբի էֆեկտի հաշվին կանխատեսվում էր, որ հիշյալ ցուցանիշը ի հաշիվ ֆոնդային ծախսերի կնվազեր, մինչդեռ ստացվել է հակառակ պատկերը:

Քննարկում

ՀՀ-ում վարչատարածքային բարեփոխումների գործընթացը սկսվել է 2015 թվականից և շարունակվում է իրականացվել մինչ օրս (վերջին խոշորացումը տեղի է ունեցել 2022 թվականին): Ներկա դրությամբ ՀՀ բոլոր մարզերի գրեթե բոլոր համայնքները խոշորացվել են՝ բացառությամբ Արագածոտնի մարզի Շամիրամ, Արարատի մարզի Վերին Դվին, Արմավիրի մարզի Ֆերիկ, Կոտայքի մարզի Արզնի, Շիրակի մարզի Գյումրի, ինչպես նաև Լոռու մարզի Ֆիոլետովո համայնքները:

Համայնքների խոշորացման ակտիվ գործընթացների այս փուլում ՀՀ բոլոր մարզերում արդեն ձևավորվել են 64 խոշորացված համայնքներ, որոնցում ներառվել են 993 բնակավայրեր:¹ Համայնքների խոշորացումն ինքնապատակ չէ և այդ գործընթացները միտված են համայնքների կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը՝ այդպիսով նպաստելով համայնքների զարգացմանը, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը՝ հնարավորություն տալով որոշ տնտեսումների արդյունքում ֆոնդային ծախսերի մեծացման հաշվին նպաստել տեղական զարգացմանը, ինչպես նաև համայնքի բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը:

1 Տվյալները հավաքագրվել և ամբողջացվել են հեղինակների կողմից՝ հիմք ընդունելով «Վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքի համապատասխան տարիների փոփոխությունները

Աղյուսակ 1

ՀՀ Կուրայքի մարզի Չարենցավան խոշորացված համայնքի եկամտային ապակենտրոնացման ցուցանիշները²

Համայնք և կազմում ներառված բնակավայրեր	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Չարենցավան խոշորացված համայնք											
Հարաբերական արժեք, %	36.7	36.3	34.0	33.2	33.7	39.6	43.9	43.3	32.9	36.9	39.3
Բացարձակ արժեք (սեփական եկամուտ), մլն դրամ	260,8	257,6	273,7	277,9	276,4	353,4	410,7	448,2	376,6	497,1	539,6

Ինչպես երևում է աղյուսակի տվյալներից՝ Չարենցավան խոշորացված համայնքում վերջին՝ 2022 թ. դրությամբ սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռը ընդհանուր եկամուտներում կազմել է շուրջ 39 %: Հարկ է նշել, որ խոշորացումից առաջ այդ ցուցանիշը հինգ տարվա կտրվածքով միջինում կազմել է շուրջ 35 %, իսկ խոշորացումից հետո՝ 2017–2022 թթ., միջին հարաբերական արժեքը կազմել է 39%: Ստացվում է, որ Չարենցավան համայնքում կա եկամուտների ապակենտրոնացման դրական ցուցանիշ և նկատվում է աճի միտում, իսկ սեփական եկամուտների բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշների միաժամանակյա աճը ենթադրում է, որ Չարենցավան համայնքում խոշորացումից հետո սեփական եկամուտների աճը ուղեկցվել է դրանց՝ ընդհանուր եկամուտներում ունեցած տեսակարար կշռի աճով:

Միաժամանակ, եկամուտների ապակենտրոնացման ցուցանիշների բարձր մակարդակներ են գրանցվել 2018 և 2019 թթ.՝ համապատասխանաբար կազմելով շուրջ 44% և 43%, ինչը ենթադրում է, որ այդ տարիներին Չարենցավան համայնքը ունեցել է ամենաքիչ կախվածությունը պետական բյուջեից: Այնուամենայնիվ, սեփական եկամուտների աճի տեմպը որոշակիորեն թուլացել է 2020 թ., որը պայմանավորված է Չարենցավան համայնքի մի շարք եկամտատեսականների նվազմամբ, մասնավորապես, 2020 թ.՝ համեմատ 2019 թ. նվազել են տեղական տուրքերը, համայնքի բյուջե վճարվող պետական տուրքերը, գույքի վարձակալությունից եկամուտները, ինչպես նաև տեղական վճարները, որոնք 2019 թ. շուրջ 158 մլն.դրամ ցուցանիշի համեմատ նվազել են՝ հասնելով մինչև 90 մլն. դրամի, ինչը, ենթադրաբար, պայմանավորված է 2020 թ. ռազմական և արտակարգ դրությամբ առաջացած սահմանափակումներով և համայնքային ռեսուրսների արդյունավետության թուլացմամբ:

Համայնքների խոշորացման հիմնական մարտահրավերներից մեկն է նաև խոշորացված համայնքի և բնակավայրերի կառավարման տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը՝ ծախսային որոշ տնտեսումների և դրանց օպտիմալ կառավարման հաշվին՝ հնարավորություն տալով որոշակիորեն

² Եկամտային ապակենտրոնացման ցուցանիշի հաշվարկները կատարվեն են հեղինակների կողմից՝ կիրառելով եկամուտների ապակենտրոնացման հաշվարկի հետևյալ բանաձևը՝ Եկամուտների ապակենտրոնացման գործակից=Համայնքի ընդհանուր եկամուտներ-պետության կողմից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհներ/համայնքի ընդհանուր եկամուտներ: Հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից, աղյուսակը կառուցվել է հեղինակների կողմից, տվյալների աղբյուր՝ ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջետային եկամուտներ:

Համագասպ Գալստյան, Քրիստինե Թաթոսյան, Գագիկ Բաղդոսյան

կրճատել վարչական ծախսերը ի հաշիվ ֆոնդային ծախսերի: Միաժամանակ, համայնքների խոշորացման հիմնական սկզբունքներից մեկը՝ տնտեսական նպատակահարմարությունը, ենթադրում է, որ համայնքների խոշորացման արդյունքում մեծանում են տնտեսական գործունեության խրախուսմանն ուղղված հնարավորությունները՝ կապված համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողային ռեսուրսների, գույքի, ֆինանսական միջոցների ծավալների համատեղման և մասշտաբի էֆեկտի հետ:

Համայնքների խոշորացման կարևոր արդյունքներից մեկն է նաև աշխատակազմի պահպանման-ծախսերի օպտիմալացումը՝ ի հաշիվ համայնքների խոշորացման արդյունքում համայնքապետարանների աշխատակիցների թվաքանակի կրճատման:

Աղյուսակ 2

Չարենցավան խոշորացված համայնքի և իր կազմի մեջ մտնող բնակավայրերի աշխատակազմի պահպանման վրա կախարվող ծախսերը՝ մինչ խոշորանալը³

Բնակավայր (նախկինում համայնք)/ թվական	2014	2015	2016
Չարենցավան համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	605,345.8	610,422.6	604,228.1
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	80,195.3	85,407.7	81,869.5
Հարաբերական արժեք, %	13.2	14	13.5
Ալափարս համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	37,662.7	60,927.3	57,917.5
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	24,328.9	27,141.0	24,750.9
Հարաբերական արժեք, %	64.5	44.5	42.7
Արզական համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	67,010.9	66,686.2	3,431.9
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	20,449.7	27,613.0	29,575.3
Հարաբերական արժեք, %	30.5	41.4	-
Բջնի համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	54,824.6	60,199.0	57,311.3
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	21,314.5	23,958.7	25,210.9
Հարաբերական արժեք, %	39	40	44
Կարենիս համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	19,774.9	21,009.6	22,711.3
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	15,684.4	17,139.0	20,369.2

³ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից, աղյուսակը կառուցվել է հեղինակների կողմից, տվյալների աղբյուր՝ ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջետային ծախսերը:

Հարաբերական արժեք, %	79	82	90
Ֆանտան համայնք			
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	19,353.2	28,146.0	14,898.2
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	12,811.6	14,079.8	10,624.4
Հարաբերական արժեք, %	66	50	71

Աղյուսակ 3

Չարենցավան խոշորացված համայնքի աշխատանքի վարձատրության վրա կարարվող ծախսերը խոշորացումից հետո⁴

Համայնք /տարեթիվ	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Չարենցավան խոշորացված համայնք						
Ծախս ընդամենը (փաստացի, հազ, դրամ)	927,704.4	977,972.8	977,972.8	1,118,588.7	1,275,844.6	1,384,308
Աշխատանքի վարձատրություն (փաստացի, հազ, դրամ)	197,780.5	167,845.0	167,844.0	205,756.4	236,859.0	263,304.8
Հարաբերական արժեք, %	21	17	17	18	19	19

Ինչպես ցույց են տալիս աղյուսակներում ներկայացված տվյալները՝ Չարենցավան խոշորացված համայնքի կազմի մեջ մտնող բնակավայրերում (նախկին համայնքներում) մինչ խոշորացումը նկատվում է, որ աշխատանքի վարձատրության ծախսերի տեսակարար կշիռը համայնքի ընդհանուր ծախսերում միջինում հիմնականում 50 %-ից ավելի է:

2017 թ. հետո արդեն Չարենցավան խոշորացված համայնքում նկատվում է աշխատանքի վարձատրության ծախսերի համեմատաբար ցածր մակարդակ՝ ընդհանուր ծախսերում. 2017 թ.՝ 21 %, 2018 թ.՝ 17 %, 2019 թ.՝ 17%, 2020 թ.՝ 18 %, 2021 թ.՝ 19 %, 2022 թ.՝ 19 %: Սակայն, եթե փորձենք համեմատել նաև բացարձակ ցուցանիշները, ապա ստացվում է հակառակ պատկերը: Այսպես, մինչև խոշորանալը Չարենցավան համայնքի կազմի մեջ մտնող բնակավայրերում աշխատանքի վարձատրության ծախսերը 2015 թ. ընդհանուր առմամբ կազմել են շուրջ **195 մլն. դրամ**, ներառյալ՝ Չարենցավան համայնքը), իսկ արդեն խոշորացումից հետո՝ 2017 թ. այդ ցուցանիշը կազմել է շուրջ **198 մլն. դրամ**, 2020, 2021 և 2022 թթ. կրկին աճել է՝ համապատասխանաբար կազմելով շուրջ 206 մլն. դրամ, 237 մլն, դրամ և 263 մլն. դրամ:

Չարենցավանի համայնքապետարանի աշխատակազմին վճարվող աշխատավարձերի աճը խոշորացված համայնքի բնակչության թվաքանակի աճի և ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձի բարձրացման խորապատկերին, ըստ էության, չէր էլ կարող նվազել, քանի որ համայնքի գործունեությունը խոշորացման արդյունքում համեմատաբար մեծ թվով համայնքների կառա-

4 Հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից, աղյուսակը կառուցվել է հեղինակների կողմից, տվյալների աղբյուր՝ ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջետային ծախսերը:

վարմանը և համաչափ ֆինանսական ապահովմանն է ուղղված, ուստի համայնքապետարանում հաստիքների կրճատում ակնկալելն իրատեսական չէր կարող համարվել: Հետևաբար՝ կարող ենք փաստել, որ խոշորացման արդյունքում Չարենցավանի համայնքապետարանի աշխատակազմի վարձատրության հարաբերական ցուցանիշները միջինում 22%-ի սահմաններում են, իսկ նույն ցուցանիշը խոշորացումից առաջ փոքր համայնքներում միջինում 50%-ից ավելի էր, թեև Չարենցավան համայնքում խոշորացումից առաջ այդ ցուցանիշը միջինում 14%-ի սահմաններում էր: Այս համատեքստում կարելի է փաստել, որ խոշորացումն ավելի շատ կարող է դրական արդյունքներ ունենալ հատկապես այն համայնքների վրա, որոնք մինչև խոշորանալը ծախսերի էական մասն ուղղում էին վարչական ապարատի պահպանմանը, ինչպես օրինակ Ալավարս, Արզական, Բջնի, Կարենիս, Ֆանտան համայնքները, և եթե մինչև խոշորացումը այս համայնքներն իրենց չէին կարող թույլ տալ որոշակի ֆոնդային ծախսեր, ապա խոշորացման արդյունքում առաջացել է այդպիսի հնարավորություն:

Աղյուսակ 9

Չարենցավան խոշորացված համայնքի բնակավայրերի մեկ շնչին բաժին ընկնող վարչական ծախսերը և դրանց տեսակարար կշիռները համայնքների ընդհանուր ծախսերում (2015 թ.)⁵

ԸԸ	Համայնք/ բնակավայր	Բնակչություն	Մեկ շնչին ընկնող վարչական ծախսեր	Վարչական ծախսերն ընդհանուր ծախսերի կազմում
1	Չարենցավան	39,494 մարդ	15,450 դրամ	99.1 %
2	Ալավարս	2,467 մարդ	20,193 դրամ	81.7 %
3	Արզական	2,945 մարդ	22,560 դրամ	99.6 %
4	Բջնի	2,963 մարդ	20,380 դրամ	100.3 %
5	Կարենիս	842 մարդ	24,952 դրամ	100 %
6	Ֆանտան	1,083 մարդ	20,113 դրամ	77.4 %
Ընդամենը		49,794 մարդ		

Համայնքի վարչական ծախսերը, սովորաբար, ուղղվում են համայնքի ընթացիկ խնդիրների լուծմանը՝ ի տարբերություն ֆոնդային ծախսերի, որոնք ուղղվում են կապիտալ միջոցների ձեռքբերմանը: Ներկայացված աղյուսակի տվյալներից ակնհայտ է դառնում, որ խոշորացումից առաջ Չարենցավան համայնքում մեկ շնչին ընկնող վարչական ծախսերը 2015 թ. կազմել են 15,450 դրամ, իսկ, օրինակ՝ Կարենիս համայնքում մեկ շնչին ընկնող վարչական ծախսերը մինչ խոշորանալը կազմել են 24,952 դրամ: Նման արդյունքները կանխատեսելի են, քանի որ Կարենիս համայնքը մինչ խոշորա-

⁵ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակների կողմից, աղյուսակը կառուցվել է հեղինակների կողմից, տվյալների աղբյուր՝ ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջետային ծախսերը:

ցունը ևս իրականացրել է միայն վարչական ծախսեր և Կարենիս համայնքի ծախսերի 82 %-ը ուղղվել է աշխատավարձի վճարմանը: Արզական համայնքում, նույնպես, գրեթե ամբողջ ծավալով իրականացվել են միայն վարչական ծախսեր՝ կազմելով ընդհանուր ծախսերի 99.6 %-ը, որի 41.4 %-ը ուղղվել է կրկին աշխատավարձերի վճարմանը:

Հատկանշական է, որ խոշորացումից հետո Չարենցավան խոշորացված համայնքում 2021 թ. մեկ շնչին ընկնող վարչական ծախսերը կազմել են 25,270 դրամ, իսկ վարչական ծախսերի տեսակարար կշիռը ընդհանուր ծախսերում խոշորացումից հետո կազմել է մոտ 99 %: Ստացվում է, որ խոշորացումից հետո Չարենցավան համայնքը շարունակել է պահպանել վարչական ծախսերի՝ ընդհանուր ծախսերում ունեցած մեծ տեսակարար կշիռ, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ խոշորացումը առանձնապես չի նպաստել ֆոնդային ծախսերի աճին:

Բացի այդ, չնայած նրան, որ վերլուծության մեջ դիտարկել ենք մեկ շնչին ընկնող վարչական ծախսերի անվանական արժեքները, այնուամենայնիվ, որոշ դեպքերում, Չարենցավան խոշորացված համայնքում այդ ցուցանիշի աճն ուղեկցվել է գնաճի բարձր տեմպով, ինչով էլ պայմանավորված՝ չենք կարող միանշանակ պնդել, որ խոշորացման արդյունքում մեկ շնչին բաժին ընկնող վարչական ծախսերն օպտիմալ չեն կառավարվել:

Եզրակացություն

Այսպիսով, Չարենցավան համայնքի ծախսերի արդյունավետության և դրանց օպտիմալ կառավարման տեսանկյունից՝ կարելի է փաստել, որ խոշորացման արդյունքներն այս մասով առավել շոշափելի են այն համայնքների համար, որոնք մինչև խոշորանալն իրենց ծախսերի կեսից ավելին ուղղում էին համայնքապետարանների աշխատակազմերի վարձատրությանը, ինչպես օրինակ՝ Ալավիարս, Արզական, Բջնի, Կարենիս, Ֆանտան համայնքներում: Մինչդեռ խոշորացման արդյունքում Չարենցավան բազմաբնակավայր խոշորացված համայնքում նկատվում է աշխատավարձերի ֆոնդի հարաբերական ցուցանիշի նվազում:

Չնայած ՀՀ-ում նվազագույն աշխատավարձի բարձրացմանը և համայնքի բնակչության թվաքանակի ավելացմանը՝ խոշորացումն էականորեն չի նպաստել օրինակ՝ համայնքապետարանի աշխատակազմի վարձատրության ծախսերի օպտիմալացմանը և հաստիքային միավորների կրճատմանը: Բացի դրանից, խոշորացմամբ շոշափելի արդյունքներ չեն նկատվել նաև վարչական ծախսերի կրճատման և ֆոնդային ծախսերի ավելացման ուղղությամբ: Չնայած նրան, որ բազմիցս նշվում է խոշորացման արդյունքում նախկին համայնքներում հնարավոր ֆոնդային ծախսեր իրականացնելու՝ խոշորացված համայնքի ներուժը, այնուամենայնիվ, Չարենցավան համայնքի վարչական ծախսերի 99% ցուցանիշը չի կարող փաստարկ հանդիսանալ դրա համար: Միաժամանակ, Չարենցավան համայնքում խոշորացումից հետո նկատվում են սեփական եկամուտների բացարձակ և հարաբերական արժեքների աճը, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Չարենցավան համայնք-

քը, թեկուզև շատ չնչին աճի տեմպով, այնուամենայնիվ միտված է նվազեցնել պետական բյուջեից ունեցած կախվածությունը, ինչը ցույց են տալիս 11 տարվա կտրվածքով իրականացված վերլուծության արդյունքները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- «ՀՀ վարչարարածրային բաժանման մասին» ՀՀ օրենք, ընդունվել է 07.11.1995թ., ՀՀԱԺՏ 1995/9 <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165211>,
- ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջեային եկամուտներ, https://www.mtad.am/pages/budgetary-revenues-ra-communities?file=panel5873&fbclid=IwAR2eVVkhJoTK9-WMUDuqghTTQdFVKQVMW8wfwlS_MHQFtEVli45vGZ_XB8
- ՀՀ տարածքային կառավարման ենթակառուցվածքների նախարարություն, ՀՀ համայնքների բյուջեային ծախսերը, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>
- Priyantha W., Mudalige (2019). The Discussion of Theory and Practice on Decentralization and Service Delivery. *European Scientific Journal*. May 2019 edition Vol.15, No.14, page 125, ISSN: 1857 – 7881 (Print) e – ISSN 1857– 7431.
- Siti Aisyah (2010). *The Effect of Fiscal Decentralization on Economic Growth*. Institute of Social Studies, Graduate School of Development Studies, page 11

References

- «HH vachataratskayin bazhanman masin» HH orenk» [Law of the Republic of Armenia “On Administrative Territorial Division of the Republic of Armenia”], yndunvel e 07.11.1995t., HHAZHT 1995/9<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165211>. (In Arm.)
- HH taratskayin karravarman yentakarrutsvatskneri nakhararutyun, HH hamaynkneri byujetayin yekamutner [Budgetary revenues of RA communities] https://www.mtad.am/pages/budgetary-revenues-ra-communities?file=panel5873&fbclid=IwAR2eVVkhJoTK9-WMUDuqghTTQdFVKQVMW8wfwlS_MHQFtEVli45vGZ_XB8 (In Arm.)
- HH taratskayin karravarman yentakarrutsvatskneri nakhararut'yun, HH hamaynkneri byujetayin tsakhsery [Budget expenditures of RA communities]. <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities>, <https://mtad.am/pages/budget-expenditures-of-ra-communities> (In Arm.)
- Priyantha W., Mudalige (2019). The Discussion of Theory and Practice on Decentralization and Service Delivery. *European Scientific Journal*. May 2019 edition Vol.15, No.14, page 125, ISSN: 1857 – 7881 (Print) e – ISSN 1857– 7431. (In Eng.)
- Siti Aisyah (2010). *The Effect of Fiscal Decentralization on Economic Growth*. Institute of Social Studies, Graduate School of Development Studies, page 11(In Eng.)

Амазасп Галстян

*Старший исследователь исследовательского центра «Амберд»
Армянского государственного экономического университета,
кандидат экономических наук
Эл.адрес: hamazasp.s.galstyan@gmail.com*

Кристине Татосян

*Ассистент Кафедры маркетинга
Армянского государственного экономического университета,
старший руководитель службы государственного контроля РА
Эл.адрес: kristine.tatosyan@gmail.com*

Гагик Бададян

*Ассистент Кафедры маркетинга
Армянского государственного экономического университета,
эксперт Министерства высокотехнологичной промышленности РА
Эл.адрес: gagikbadadyan@gmail.com*

**ОЦЕНКА УРОВНЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ И
ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ КРУПНЫХ
НАСЕЛЕНИЙ РА
(НА ПРИМЕРЕ ОБЩИНЫ ЧАРЕНЦАВАН КОТАЙКСКОЙ ОБЛАСТИ РА)**

Объектом исследования является оценка влияния административно-территориальных реформ РА с точки зрения децентрализации доходов населения и оптимального управления расходами. Предметом исследования являются доходы и расходы общины Чаренцаван Котайкской области РА.

Цель исследования – оценить влияние расширения на уровень децентрализации доходов и оптимального управления расходами общины Чаренцаван путем расчета изменения доли собственных доходов в общих доходах и изменения расходов на персонал муниципалитета (до и после расширения). Основные задачи исследования включают в себя анализ ключевых показателей децентрализации доходов общины Чаренцаван за период с 2012 по 2022 год, оценку их абсолютных и относительных значений, а также предоставление общей оценки. Также целью исследования является изучение изменений в фондах заработной платы и числе должностей в аппарате муниципалитета Чаренцаван в условиях укрупнения громады. На основе проведенного анализа предлагаются рекомендации по совершенствованию данной сферы. Основные результаты исследования в условиях современных проблем расширения сообществ призваны способствовать оценке их влияния на динамику увеличения/снижения собственных доходов в доходах конкретного сообщества, а также оценка уровня оптимизации управления затратами в разрезе до и после расширения, а также для дальнейшего проведения аналогичных

анализов. Новизна исследования заключается в том, что, в отличие от других статей, оно предоставляет анализ доходов и расходов конкретного сообщества до и после расширения в результате административно-территориальных реформ, проводимых в Республике Армения с 2015 года.

Ключевые слова: масштабирование, децентрализация доходов, оптимальное управление муниципальными расходами, персоналом, административными расходами.

Hamazasp Galstyan

*Senior researcher at “Amberd” Research Center,
Armenian State University of Economics, Ph.D. in Economics,
Email: hamazasp.s.galstyan@gmail.com*

Kristine Tatosyan

*Assistant Professor of the Chair of Marketing at
Armenian State University of Economics,
senior supervisor at the State Supervision Service, RA
Email: kristine.tatosyan@gmail.com*

Gagik Badadyan

*Assistant Professor of the Chair of Marketing at
Armenian State University of Economics,
expert at the Ministry of High-tech Industry, RA
Email: gagikbadadyan@gmail.com*

**ASSESSMENT OF THE LEVEL OF REVENUE DECENTRALIZATION AND
OPTIMAL COST MANAGEMENT OF LARGE COMMUNITIES OF RA
(IN THE EXAMPLE OF CHARENTSAVAN COMMUNITY OF KOTAIK
REGION, RA)**

The research subject is the assessment of the impact of RA administrative territorial reforms from the point of view of decentralization of community income and optimal cost management. The object of the research is the revenues and costs of Charentsavan community of Kotayk marz, RA.

The objective of the research is to evaluate the impact of enlargement on the level of revenue decentralization and optimal cost management of Charentsavan community by calculating the change in the share of own revenue in total revenue and the changes in the expenditure on the municipality’s staff (before and after enlargement). The main tasks of the research are to analyze the main indicators of revenue decentralization of the Charentsavan community for 2012–2022, their absolute and relative values and to give a summary assessment, as well as to study the change of salary funds and positions of the staff of the Charentsavan

municipality in the conditions of the enlargement of the communities, to present proposals for the improvement of the sector. The main results of the research in the conditions of the current challenges of the expansion of communities aim to contribute to the assessment of their impact on the dynamics of the increase/decrease of own revenue in the revenue of a specific community, as well as to the evaluation of the optimization level of cost management in the cut before and after the enlargement, as well as to the further implementation of similar analyses. The novelty of the research, in contrast to other articles, lies in the fact that in the co-examination of the administrative territorial reforms implemented in RA since 2015, almost no analysis was carried out that would be aimed at the study of income and expenses on the example of a specific community, before and after the enlargement.

Keywords: enlargement, revenue decentralization, optimal management of municipal costs, staff, administrative cost.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հոկտեմբերի 14-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հոկտեմբերի 26-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. նոյեմբերի 19-ին:

Parisa Moghaddam

Master's Student in Management and Circular Economy

at Eurasia International University

Email: parisa.moghaddam2022@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-106

MAN-MADE ENVIRONMENTAL DISASTERS AND THEIR IMPACT ON ECONOMY; ECONOMIC MODELING BASED ON BHOPAL GAS DISASTER*

This article examines implications of man-made environmental hazards on ecosystems, the staggering costs of disasters that are borne by governments and the private sector, and the short- and long-term economic collisions that result from anthropogenic perspective when they occur directly or indirectly. Through the article, Bhopal gas tragedy will be evaluated as a case study, along with its various characteristics, to explore the economic, environmental, and social aspects of man-made disasters and to provide an efficient and viable strategy for governing and responding adequately to potential future disasters.

This literature review will discuss current research related to I/O modeling¹ in Disaster Management, with a focus on the use of mathematical models to analyze and predict disaster impacts. At its core, I/O modeling is a way of looking at the inputs and outputs of a system, and using this information to create models that can be used to predict the behavior and outcomes of the system.

I/O modeling has been used in a number of different fields, including economics, engineering, and operations research. The use

* The article is submitted based on the materials discussed during the annual student conference held at Eurasia International University on March 2, 2023. // Հոդվածը ներկայացվում է 2023 մարտի 2-ին Եվրասիա միջազգային համալսարանում տեղի ունեցած ուսանողական ամենամյա գիտաժողովի ընթացքում քննարկված նյութերի հիման վրա:

¹ Input-Output (I/O) modeling is a quantitative economic technique used to analyze the relationship and interdependencies among different sectors of a national economy or different regional economies.

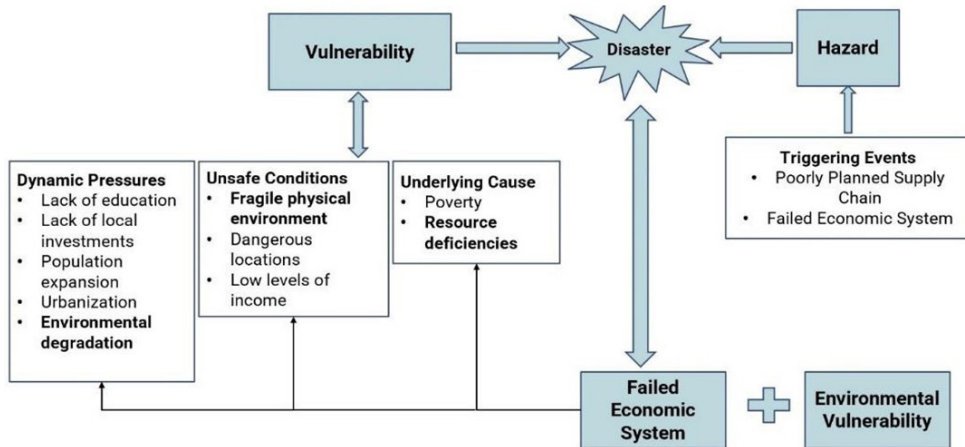
of I/O modeling in disaster management is relatively new, however, with research into the topic only beginning in the early 2000s.

Key words: man-made disasters, Bhopal, disaster, economic impact, I/O modeling, assessment.

Introduction

Globally speaking, any given system is believed to be in a state of equilibrium between society, economy, and environment, and there is a bilateral relationship between underdeveloped economies and environmental vulnerability that increases the possibility for man-made hazards. An enormously disastrous impact on human resources, including society’s mental and physical health, is caused by man-made environmental hazards, which typically occur intentionally or unintentionally due to human negligence and carelessness when mishandling dangerous equipment during technological and industrial use caused by failure to detect operational bottlenecks within the supply chain cycles and due to the non-existence of a sustainable supply chain. These factors lead to poverty, unemployment, and long-term social and economic disruption. It must be further emphasized that disasters have a negative impact on both internal and foreign politics. The study proposes a conceptual model (table 1) to explain the terminology in the disaster study with the common causes in an effort to approach a comprehensive overview towards the essence of anthropogenic events.

Table 1: conceptual model for causes and implication of hazards and disasters

According to the model, a hazard is something that should be distinguished from a disaster trigger by having a dysfunctional supply chain and an economy with diminished strength. The hazard intensifies the possibility of vulnerability and triggers disaster when combined with potential economic, environmental, and

societal issues as underlying cause and effect factors.

A failed economic system, on the other hand, refers to an undeveloped or emerging system that, when combined with environmental vulnerabilities, leads to environmental disasters. This study speculates that disaster, environmental vulnerability, and a failed economic system are all interconnected.

Resilience in the economic system is a central topic in the disaster impacts' assessment and mitigation. Through numerous literatures economic resilience has been categorized as static economic resilience as well as dynamic economic resilience. While the static resilience defines the ability of a system to maintain function when shocked, dynamic resilience has been introduced as accelerating recovery of a disaster or shock. Subsequent objectives of the article involve suggesting a methodology to achieve a state of economic resilience, facilitating autonomous recovery of the economy while addressing long-lasting impacts on its long-term economic health.

Man-Made Environmental Disasters; Cause and Effects

The common causative elements, and intensifying factors aftermath the disasters have been discussed through this study within two categories based on the suggested conceptual model (table 1): economic, and environmental factors.

Environmental Factors

1. Fragile physical environment fostering disaster's adverse effects.
2. Populating in potentially harmful areas adjacent to hazardous stations (settlement patterns).
3. Environmental degradation reducing the effectiveness of ecosystem to mitigate the risk of disasters (lowering environmental capacity).
4. Over exploitation of environmental resources with ramifications of climate change, habitat destruction, degraded ecosystem services, and intensified impact of desertification and droughts.²

Environmental Impacts

1. Capacity reduction of environment to meet social, and ecological objectives inducing vulnerability to pursuant hazards with high level of intensity and frequency.
2. Damage caused to land, water, air pollution, contribution to climate change, loss of biodiversity, deforestation, desertification, wild land fires, and ozone depletion.
3. Loss of natural defense for combating the natural hazards.

Economic Factors

1. Poverty resulting in negligence of hazard factors.
2. Resource deficiencies leading to usage of non-qualified operators/experts/apparatus.

² An Overview of Environment and Disaster Risk Reduction in the Arab Region, 2015.

3. Low-income level out-turning society more vulnerable towards loss, and recovery.
4. Lack of efficacious education in severe disaster recovery process, resulting in lack of comprehensible knowledge towards the law, and public policy.
5. Population expansion inducing impoverishment, and promoting economic deprivation.
6. Urbanization as an agent for relocation to hazardous industrial locations.
7. Fragile local economy and lack of robust economic structure reinforcing dependence on foreign investments.

Disaster Economic Effects

1. Considerable downturn in jobs, and community services aftermath the trauma.
2. Asset value depreciation related to the cost of repair or replacement (damage to the households, businesses, governmental properties whose precise data is difficult to pursue, or measure due to the lack of responsible organizations, and central government's avoidance to release the accurate, and liable information).
3. Reduction on the investment front which curbs economic productivity.
4. Interim GDP growth due to the shock aftermath of the trauma provoking the agile reconstruction therefore as growth; however, the long-term GDP growth correlates to the significance of trauma, when there is a mild incident GDP continues to increase over time, whilst after a noticeable disaster GDP decreases due to the inefficient investment usage, nonetheless, the general direction of economic impact seems to be negative over time (Halkos, Managi, and Tzeremes, 2015, p. 9-10).
5. Reduction in consumption due to the asset value loss lowering the overall life quality.
6. Perturbation in dynamic equilibrium due to the relationship between socio-economical units.

Method

This review paper examined the Bhopal gas tragedy as a human-caused catastrophe, exploring various factors leading to the disaster before it occurred and the consequences that followed. The focus was on analyzing the immediate and prolonged economic repercussions of the incident. By utilizing the Bhopal gas disaster as a case study, this research aimed to provide a comprehensive understanding of the broader aspects of anthropogenic disasters.

Consequently, for assessing both short-, and long-run economic effects, the information was gathered over a 31-year period from 137 countries, including high-income, upper-middle-income, lower-middle-income, and lower-income nations. This information by the count of disaster events within each country, is sourced from the Emergency Events Database (EM-DAT) maintained by the Centre

for Research on the Epidemiology of Disasters (Halkos, Managi, and Tzeremes, 2015, p. 3).

This dataset served as supplementary information for the study to delve more into cause-and-effect relationship of a disaster.

By means of empirical investigations, this research aims to explore the detrimental impact of disasters on economies. It will analyze various variables including payroll, GDP, employment, and the viability of manufacturing enterprises. These studies will scrutinize the alterations observed in industrial sectors and the overall economy due to disruptions in the supply of goods characterized by limited sustainability (ripple effect³).

Furthermore, this study will introduce Input-Output (I/O) modeling as an efficient approach to quantifying the economic aftermath of anthropogenic disasters, thereby enhancing the efficiency of disaster management. It is necessary to acknowledge that the data collected from these disasters might have undergone distortion orchestrated by governmental bodies, and political interference, potentially influencing the final outcomes of the calculations.

Additionally, considering that man-made disasters can arise intentionally, the scarcity of comprehensive data and the intricacies of tracing the enduring repercussions of these disasters may leave the data susceptible to misinterpretation, impeding the conduct of comprehensive research. As a result, some of the long-lasting outcomes could inadvertently be disregarded in the research analysis.

Economic Disaster Impact Analysis

This study draws Figure 1 from a comparison between production efficiency level changes and disaster occurrence (natural and man-made) over a long period of time to better understand the economic effects of disasters. The review will discuss the Bhopal gas disaster as an environmental/economic shock according to its pre-disaster causal impacts and post-disaster outcomes. Hence, the input-output technique will be covered in the study as leveraging instruments.

This graph demonstrates that when there is creative reconstruction (providing opportunities for new industries, replacing outdated infrastructure) following the disaster, the high-income countries increased their production efficiency with a higher score in comparison to the low-income countries (target countries for anthropogenic disasters) with a similar trend. It's necessary to take into account that the number of disaster occurrence has been evacuated from the data to achieve the stimulation result for the low frequency and high-density hazards.

There are other studies (empirical studies) suggest evaluation of disaster's impact on payroll⁴, GDP, employment, and establishment of survival in manufacturing economies. These studies examine how industry, and total economy level have changed by a disruption in supplies of goods with low sustainability

³ The ripple effect occurs when a disruption in the supply chain cascades downstream to impact supply chain performance, as opposed to remaining localized.

⁴ Payroll includes all forms of compensation received through government or foreign nations.

(ripple effect) which results in payroll, GDP, and employment decline. Disasters rarely have a significant macroeconomic impact, since the national economy is too big to be significantly disrupted beyond a short period of time (Thomas and Helgeson, 2021, p. 1).

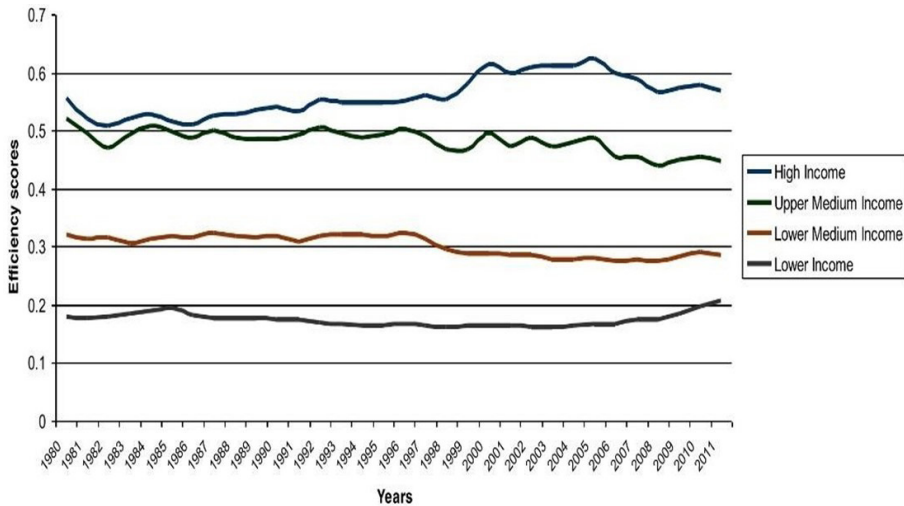

Figure 1: efficiency level of different countries

For examination of this hypothesis, we have considered data gathered over a one-year period in USA, concerning the hazard impact on supply chain disruptions, and business associated losses on payroll, GDP, employment, and survival/creation of establishment. Following the analysis of this study we also consider the supply chain resilience defined as the “capability of supply chain to respond quickly to unexpected events so as to restore operations to the previous performance level or even a new and better one”. Many studies using input–output analysis (I/O), social accounting metric (SAM), and computable general equilibrium (CGE⁵) suggest that hazards do not always affect the macroeconomic growth negatively, and in some cases disaster show positive growth effects⁶ in some areas.

Following the effect of 6 hypotheses has been measured and analyzed through a primal (production function) approach using linear regression to indicate the relationship between hazards, and dependent variables (GDP, employment, payroll, and establishments) although, their relationship is not linear.

1. Hazards have a negative impact on payroll, supported by a relatively small impact where a decrease in payroll is intended to represent an overall decrease in labor.
2. Hazards have a negative impact on economic output not supported by the

5 CGE models incorporate price changes using SAM, and IO data.

6 Positive growth results from replacing damaged goods, while the negative impact results from damage to the infrastructure.

- measurement, which may result in challenges to estimate accurate and precise damage levels.
3. Hazards have a negative impact on employment not supported by the analysis due to the probable imprecision in damage resulting in a lack of significance.
 4. The models used in the study with strong significance imply that labor goes down either through a job loss or employee productivity, reducing GDP by 3.9%. Hazards in the upstream supply chain have a negative effect on payroll and output locally.
 5. Hazards in the upstream supply chain have a negative effect on employment locally; according to the measurements by the study, there is a high correlation between decreasing the employments by 8.6% in the manufacturing industry and 3% in the total economy (correlation coefficient between the elasticities for total payroll and total employments is 0.963).
 6. Risks in the upstream supply chain drive some businesses out, and/or prevent new businesses from opening up locally, but this is not supported by research, which means that even though risk-related supply-chain damages reduce economic activity, they do not cause businesses to close or stop from opening up. (Thomas and Helgeson, 2021, p.12)

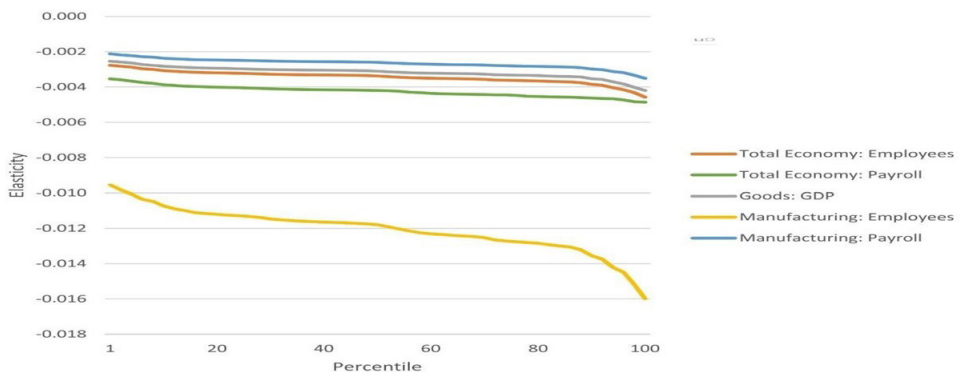

Figure. 2: elasticity in supply chain other variables at mean

Table 2: Stimulation and results summary

Simulation and results summary.

Model	Dependent Variable	Adjusted R ²	Observations	Simulated Impact of Local Damage (2006-2016)			Simulated Impact of Supply Chain Damage		
				Est.	95% Confidence Interval		Est.	95% Confidence Interval	
1	PR _{MAN}	0.9919	22 518	-	-	-	-2.9%	-5.2%	-0.6%
2	GDP _{GOODS}	0.9749	23 878	-	-	-	-3.9%	-6.8%	-0.1%
3	EMP _{MAN}	0.9893	20 981	-	-	-	-8.6%	-10.6%	-6.7%
4	EST _{MAN}	0.9914	8669	-	-	-	-	-	-
5	EST _{ALL}	0.9973	27 183	0.0%	-0.7%	0.6%	-5.3%	-5.4%	-3.2%
6	GDP _{ALL}	0.9966	29 985	-	-	-	-	-	-
7	EMP _{ALL}	0.9980	30 131	-	-	-	-3.0%	-3.9%	-2.2%
8	EST _{ALL}	0.9997	13 487	-	-	-	-	-	-

The elasticity of the supply chain operations, therefore, leads to a significant decrease in GDP growth due to a reduction in productive employment.

Case Study; Bhopal Gas Disaster

The Bhopal gas tragedy cited as the world's worst industrial disaster happened in 1984 in Union Carbide Corporation (UCC) a pesticide plant located in Bhopal city of India manufacturing Sevin, a pesticide commonly used throughout Asia. The catastrophe placed as a result of introduction of water to methyl isocyanate gas (MIC) and setting off chemical reaction released an approximate amount of 42 tons of poisonous gas into atmosphere, exposing more than 500000 people to toxic gases. The official death toll reported 3000 whilst the unofficial rate estimated 8000-10000 (Bogart, 1989), later NY times reported the fatality rate reached to 14000 people as a result of chronic disease. There are, undoubtedly, still people in the community dealing with the long-term physiological and genetic effects of the calamity. The Indian government, the US government, United Carbide, and the employees who oversaw the operations were all charged in this complicated case.

Review on Incident

The accident occurred amidst India's recurring droughts and poverty, particularly in the Northeast. Bhopal was chosen as the site due to its central location and transport access, despite initial relocation suggestions. A decline in profitability led UCIL, a UCL subsidiary, to decide on closing and selling the plant in July 1984, while safety measures were compromised weeks prior. The disaster resulted from poor hazard management, safety practices, and risk perception.

Environmental Aspects of Bhopal Gas Disaster

UCC faced \$470 million, however, it didn't compensate for environmental damage. The incident led to widespread toxic chemical contamination in soil and water, causing severe health problems including cancer. Greepeace org's study shows ongoing pollution of soil, water, and breast milk, posing serious health risks for current and future generations (Nair, 2005, p. 6-10).

Toxins spread through the tropics and food chain, burdening bodies. UCC left around 700 tons of corroded waste on the factory premises, worsening victims' suffering. Studies by Greenpeace (1999) and government agencies confirmed hazardous substances like mercury and pesticides in the waste. Further, an investigation found over 20 tons of HCH, a harmful pollutant linked to health disorders. NEERI identified the factory as a high-concentration toxic waste site (Nair, 2005, p. 11-12).

Environmental Actions and Policy Making

As a response to the environmental post-disaster issues, the Indian government

required Environmental Impact Assessment statements for any central approval of projects for emission or effluent standards. The statements prepared by committees should contain expert analysis of eco-system and water resource management.

In response to the disaster, the Ministry of Environment and Forest (MoEF) has developed strengthening India's commitment to the environment. Under this new act, the MoEF was given overall responsibility for administrating and enforcing environmental laws, and policies, and integrating environmental strategies into all industrial developments (Broughton, 2005, p. 4).

Further, law actions developed in order to restrict the amount of hazardous material which can be stored within a facility.

Economic Aspect

According to a study published in the Journal of Management Science (Marcus et. Al. 1991), stock responded positively to defensive activities by the management, rather than accommodative moves by managers toward the victims. By accommodating signals, such as the settlement of \$470 million and acceptance of problems within company (UCC), the stock reacted in a negative way (shareholders responding positively to defensive signals) (Nair, 2005, p. 7).

For an economic review of the incident, the study has used two indicators, industrial production⁷ index (IP), and stock prices⁸ to track the progress of chemical industry before and after the Bhopal incident and hence the potential impact on economy.

1-Industrial production (IP) impact: as shown in figure 4, the index for chemical industry dropped between 1984, and 1985 due to the Bhopal incident probable to the changes in perception toward risk measurements of this industry (sharp drop is evident from the graph); however, passing 1985 the index begins to increase and continues to grow dramatically between 1985, and 1997 (Saraf, 2005, p. 279).

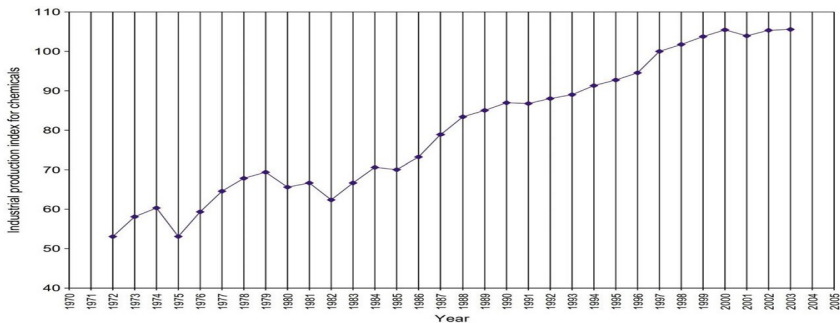

Figure 4: Industrial Index for chemical industry

7 Industrial production index (IP) measures the real output of the manufacturing, mining, electricity, and gas utilities compiled by the United States Federal Reserve Board

8 Stock prices of major chemical industries in the United States and India as indicator of their performance

2-To analyze the stock price changes, the study used the stock prices of major chemical industries in the United States, and India as indicator of their performance, it can be seen from these graphs (figure 5, 6) that chemical industry in spite of increased regulation and public opposition grew steadily over the past two decades after the incident, and approached a stable economy.

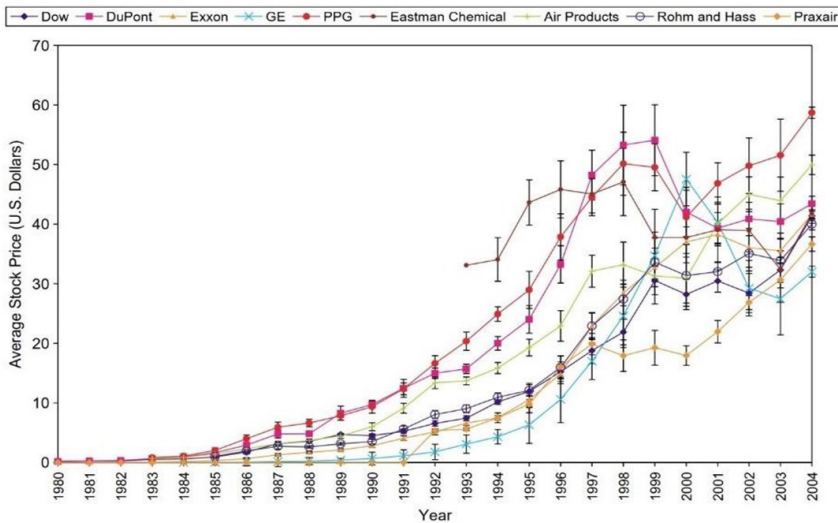

Figure. 5: Stock price for a few US chemical industries

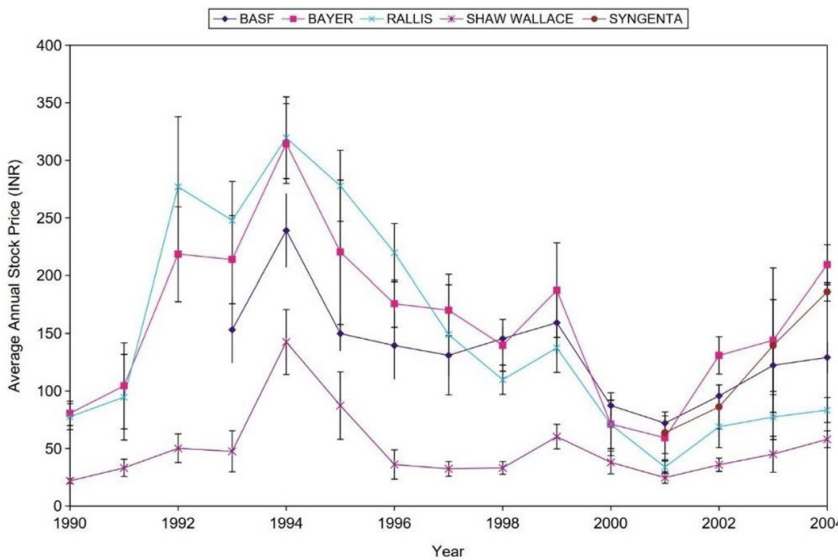

Figure. 6: Stock prices for a few Indian industries

As seen, stock prices probably increased due to more drawn attention towards the chemical industry resulting in more investment (Saraf, 2005, p. 279–280).

I/O MODEL

The basic demand-driven Leontief model gained recognition in the multi-sector economy as a representative static balance between supply and demand at both levels of intermediate and final exchange. Under the assumption of perfect equilibrium between supply and demand, the following equation to express each sector's output across an economy exists:

$$x = Ax + f$$

As the conventional demand-driven Leontief model determines the production level necessary for each industry by the backward propagation of exogenously assigned values of final demand, x gathers the entire output, and A is the total coefficient matrix of the mode (Galbusera, 2018, p. 187–188). This model disregards potential supply chain restrictions and assumes infinite supply elasticity⁹ with respect to demand.

The representation formula also includes preset technical (input) coefficients, which ensure that each sector uses inputs in specific amounts to carry out its productive tasks. One unit of output must be produced from each input in a defined quantity according to the Leontief production function. With the aim of evaluating changes in elements that are exogenous to the model of that economy, this model is a multiplier-based analysis. The traditional I/O economy representation enables the incorporation of empirical data relevant to an economic region and its information exchanges with other regions, which has been a key factor in success over the years. However, additional critique asserts that the model's perfect input sustainability assumption is false and the supply-driven formulation is feasible in the event of minor disturbances.

Besides the static representation model, dynamic extensions have been introduced to the formulation of supply-demand as following:

$$x(t) = A(t)x(t) + B(t)x(t) + f(t)^{10}$$

where the technical coefficient has been stated as a function of time in $A(t)$ and as a capital function matrix in $B(t)$ (potentially singular). The non-linear I/O formulation, which takes into account the complexity of many real production processes, and the mixed I/O model, which aims to take into account supply constraints more thoroughly than traditional Leontief techniques by utilizing the concept of purchasing coefficients, as two of the aforementioned aspects (Galbusera, 2018, p. 189).

⁹ Supply elasticity refers to the responsiveness of the quantity supplied of a good or service to changes in its price.

¹⁰ $f(t)$ represents the vector of exogenous inputs or final demand at a specific time "t" in the Leontief input-output model.

Disaster Representation in I/O Framework

Impact analysis is certainly one of the many common usages of I/O models, as was previously established. This article focuses on a few of the key issues representing the disaster and its subsequent economic impacts. While initial costs and both short-term and long-term growth effects have been considered as some of the key features, some indirect effects of critical hazards, such as the forward propagation of supply perturbation, different roles for replaceable and irreplaceable components with potential substitution coefficients, and the potential presence of both negative and positive impacts resulting from a hazard, such as immediate triggering, have not always been captured by I/O techniques. Further, while exploiting the I/O supply-demand approaches, the disasters have been interpreted in terms of perturbations to demand and supply on their ensemble.

The major debate relates to the I/O framework assessing the disequilibrium economic setting induced by a major disaster, and an aspect of interest concerns the relationship between post-disaster economic actions and economic growth. Hence, the plausibility that adverse events may have negligible macro-economic impacts or trigger positive economic counter effects is also under theoretical and empirical investigation, and there is the existing possibility that consistent magnitude may lead to minor macroeconomic consequences.

The development of technology might hasten long-term economic growth. Managing the post-disaster decisions, the availability of spare production capacity, and creative destruction, which are long-term losses resulting from a disaster, can lead to poverty traps.

Loss Assessment in I/O Model

The I/O model's loss assessment revolves around the shock impact location and shock wave propagation path, in regard to shock impact localization which is associated with the exogenous variables including **demand-, supply-, or mixed-type**. In the demand-side disruptions which are incontinuity of the demand-driven nature of the standard Leontief model, a large portion of the literature concentrates on the demand disruptions with the assumption of persistence in the demand-side perturbation, even though demand-driven models are not free from risks. Hence, estimating the economic consequences of a negative demand shock through I/O models may induce some issues related to the double-counting¹¹ of impacts on total output and labor income (Galbusera, 2018, p. 190).

A supply shock should be viewed as a disruption to the internal demand in the study of supply-side perturbations in the context of I/O models to adequately analyze the propagation effects of perturbations. Physical damage, inventory loss as an internal constraint, and restricted input

availability for production as an external constraint can all be used to describe

¹¹ Double-counting of losses for instance emphasize the importance of evaluating the indirect costs in terms of value added.

supply-side change. It's important to note that supply perturbations are different from the typical I/O model's allocation logic. Supply restrictions are more accurately taken into account in mixed-sided perturbations, which merge demand and supply-side disturbances. Both the forward and backward effects of the direct decrease in supply of its output have been taken into account. In consideration of backward, and forward linkages and propagation through Leontief the sectoral perturbation is obtained as:

$$\Delta x = L\Delta F^{12}$$

where ΔF acknowledged as demand perturbation (Galbusera, 2018, p. 190).

Conclusion

While occurring less frequently than natural disasters, man-made disasters resulting from human activities pose significant threats to communities. The Bhopal gas incident continues to be a warning sign once ignored, and it still continues to remain the most catastrophic industrial event happened throughout mankind's history. This research study aimed to provide condensed overview for underlying causing factors of man-made disasters, and their consequent effects on the state of the economy, and environment of target nations. The secondary objective was to introduce the importance of modeling the anthropogenic disasters, and to suggest potential approaches for achieving economic models.

Every business setup has the potential for an industrial or technological risk, but this article made the case that risk, a weakening economy, and a deteriorated environment all have an intensifying effect on one another, and a conceptual model was introduced accordingly. Additionally, we looked at how a low-performance supply chain affects the economy as a whole.

Further, the study concentrated on the economic damages to the society by analyzing two separate studies for evaluating the overall function of the economy by aftermath of the event, one using data gathered from different countries evaluating GDP changes, and the second one using industrial efficiency and stock prices index in US and India.

While examining the disaster effect using GDP, it's evident that GDP grew over the years of study; however, it's seen that there is a certain threshold level that affects countries negatively in GDP. Meanwhile, IP index, and stock prices study derived a conclusion that affected countries (the US, and India) continue to increase in the indexes after a shocking drop during the year aftermath of the disaster. Putting aside the long-term economic effect drawn from disaster, it's important to consider that countries' reaction to the disaster recovery will depend strongly on the social, economic, and preparedness level for the reduction of the disaster repercussions. Therefore, consensus models and tools for the disaster assessment are required.

Exploiting the increasing volume of data available and fostering estimation

¹² L represents the inverse matrix or the coefficient matrix of production coefficients.

capabilities; integrating the I/O analysis framework with other techniques e.g. CGE, stochastic analysis, and other technological models will better tackle the challenges of global supply chains, and the economic state aftermath of the trauma. The study further introduced the link between I/O modeling and assessing economic losses from disasters, highlighting its effectiveness in analyzing impacts based on hazard data to identify risks, response efficacy, and mitigation strategies for potential disaster impacts, emphasizing the need for future research to enhance the accuracy and applicability of I/O models as economic assessment tools for disaster management across various stages and cycles of governance.

References

- Broughton, E. (2005). The Bhopal disaster and its aftermath: a review. *Environ Health*, 4(1), pp. 1-6.
- Galbusera, L., & Giannopoulos, G. (2018). On input-output economic models in disaster impact assessment. *International journal of disaster risk reduction*, 30, pp. 186-198.
- Halkos, G., Managi, S., & Tzeremes, N. G. (2015). The effect of natural and man-made disasters on countries' production efficiency. *Journal of Economic Structures*, 4(1), pp. 1-13.
- Michael D. Selves, (2022, December). *The Politics of Disaster*, FEMA <https://training.fema.gov>
- Nair, Malini, Bhopal Gas Tragedy – A Social, Economic, Legal and Environmental Analysis (December 31, 2005). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1977710>
- Prakash, K., & Shankar, S. (2015). *Input-output decision tree analysis for disaster risk management and preparedness*. Proceedings of the International Conference on Geotechnical and Geological Engineering, 3, pp. 839-844.
- Marashi, A., Zare, M., & Yari, M. (2018). Flood risk management using input-output system dynamics model. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 29, pp. 479-488.
- Saraf, S., & Karanjikar, M. (2005). Literary and economic impact of the Bhopal gas tragedy. *Journal of loss prevention in the process industries*, 18(4-6), pp. 274-282.
- Thomas, D., & Helgeson, J. (2021). The effect of natural/human-made hazards on business establishments and their supply chains. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 59, 102257. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102257>
- UNDRR: *An Overview of Environment and Disaster Risk Reduction in the Arab Region: A Community Perspective*. (16 August 2011). <https://www.undrr.org/>
- Xie, Y., Liu, Y., & Li, Y. (2017). An input-output Markov chain model for earthquake disaster risk assessment. *Natural Hazards*, 88(2), pp. 1095-1115
- Bhopal Gas Tragedy – A Social, Economic, Legal and Environmental Analysis Munich Personal RePEc Archive (uni-muenchen.de)* (2022, December).

**ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՂԵՏՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՄՈԴԵԼՈՒՄ՝ ՀԻՄՆՎԱԾ ԲՀՈՊԱԼ ԳԱԶԻ ԱՂԵՏԻ ՎՐԱ**

Սույն հոդվածը ուսումնասիրում է էկոհամակարգերի վրա մարդու կողմից առաջացած բնապահպանական սպառնալիքների ազդեցությունը, կառավարությունների և մասնավոր հատվածի կողմից կրած բնական աղետների շոկային ծախսերը, ինչպես նաև կարճաժամկետ և երկարաժամկետ տնտեսական ազդեցությունները, որոնք առաջանում են մարդու կողմից ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության հետևանքով: Հոդվածում Բիոպալի գազի ողբերգությունը դիտարկվում է որպես թեմատիկ ուսումնասիրություն իր տարբեր բնութագրերով՝ ուսումնասիրելու տեխնածին աղետների տնտեսական, բնապահպանական և սոցիալական կողմերը, ինչպես նաև առաջադրելու արդյունավետ և կենսունակ կառավարման ռազմավարություն և համարժեք արձագանք ապագա հնարավոր աղետներին:

Վերլուծության մեջ քննարկվել են աղետների կառավարման մեջ I/O (մուտքային/ելքային) մոդելավորման հետ կապված ընթացիկ հետազոտությունները՝ կենտրոնանալով բնական աղետների ազդեցությունը վերլուծելու և կանխատեսելու համար մաթեմատիկական մոդելների օգտագործման վրա: Ըստ էության I/O (մուտքային/ելք) մոդելավորումը համակարգի մուտքերն ու ելքերը դիտարկելու և այդ տեղեկատվությունը օգտագործելու համար մոդելներ ստեղծելու միջոց է, որը կարող են օգտագործվել համակարգի վարքագիծն ու արդյունքները կանխատեսելու համար:

I/O (մուտքային/ելք) մոդելավորումն օգտագործվել է տարբեր ոլորտներում, ներառյալ տնտեսագիտությունը, ճարտարագիտությունը և գործառնական հետազոտությունները: Այնուամենայնիվ, աղետների կառավարման մեջ I/O (մուտքային/ելք) մոդելավորման օգտագործումը համեմատաբար նոր երևույթ է, քանի որ այս թեմայի վերաբերյալ հետազոտությունները սկսվել են միայն 2000-ականների սկզբին:

Հիմնաբառեր. տեխնածին աղետներ, Բիոպալ, աղետ, տնտեսական ազդեցություն, I/O մոդելավորում, գնահատում:

Париса Могадам*Студентка магистратуры второго курса по циркулярной экономике**Международного университета Евразия**Эл. адрес: parisa.moghaddam2022@gmail.com*

ТЕХНОГЕННО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КАТАСТРОФЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ; ЭКОНОМИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ГАЗОВОЙ КАТАСТРОФЫ В БХОПАЛЕ

В данной статье рассматриваются последствия антропогенных экологических катастроф для экосистем, шоковые издержки от стихийных бедствий, которые несут правительства и частный сектор, а также краткосрочные и долгосрочные экономические последствия прямого либо косвенного антропогенного воздействия.

Основным объектом исследования становится газовая трагедия в Бхопале, рассматриваемая как тематическое исследование. Целью является изучение экономических, экологических и социальных аспектов техногенных катастроф для разработки эффективных стратегий управления и адекватного реагирования на будущие потенциальные кризисы.

В этом обзоре литературы будут обсуждаться текущие исследования, связанные с моделированием I/O («входные данные/выходные данные») в управлении стихийными бедствиями, с упором на использование математических моделей для анализа и прогнозирования последствий стихийных бедствий. По своей сути моделирование I/O («входные данные/выходные данные») — это способ рассмотрения входных и выходных данных системы и использования этой информации для создания моделей, которые можно использовать для прогнозирования поведения и результатов системы.

Моделирование I/O («входные данные/выходные данные») использовалось в различных областях, включая экономику, инженерное дело и в операционных исследованиях. Однако использование моделирования I/O («входные данные/выходные данные») в управлении стихийными бедствиями является относительно новым явлением, т.к. исследования по этой теме начались только в начале 2000-х годов.

Ключевые слова: техногенные катастрофы, Бхопал, катастрофа, экономические последствия, моделирование ввода-вывода, оценка.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. մայիսի 23-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հունիսի 5-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. սեպտեմբերի 25-ին:

Սուսաննա Գրիգորյան

*Երևանի պետական համալսարանի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ susannagrigoryan@ysu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-122

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՒԵԼՑՈՒ ՆԵՐԲՈՂՆԵՐԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ԱՐՎԵՍՏԸ

Սույն հոդվածի նպատակը Վ. Արևելցու ներբողների լեզվաձևական առանձնահատկությունների քննությունն է: Հայտնի է, որ յուրաքանչյուր ստեղծագործության պատկերային համակարգում որոշիչ դեր են կատարում հեղինակի աշխարհընկալումը, նախասիրությունը, տրամադրությունն ու անհատական մղումները:

Վարդան Արևելցին հայ միջնադարյան մշակույթի կարկառուն դեմքերից է՝ ազգային-հասարակական գործիչ, փիլիսոփա, պատմագիր, մատենագիր, թարգմանիչ, աշխարհագրագետ: Այս բոլոր արժանիքների համար ժամանակակիցները նրան անվանել են «նոր լուսավորիչ», «հոգիապայծառ սուրբ հայր», «լուսավոր վարդապետ», «տիեզերալույս վարդապետ» պատվանուններով: Իսկ Գրիգոր Տաթևացին նրան պատվել է «Մեծն Վարդան» անունով:

Վ. Արևելցու մատենագրական, պատմաբանասիրական ժառանգությունն ամբողջացրել է Փ. Անթապյանը իր երկհատոր աշխատության մեջ (Անթապյան), որտեղ ներկայացնում է հեղինակի ոչ միայն հայտնի ստեղծագործությունները, այլև մինչ այդ անուշադրության մատնված ձառերն ու ներբողները:

Սույն հոդվածի համար մենք հիմք ենք ընդունել Վ. Արևելցու ձառերի և ներբողների՝ Հ. Քյոսեյանի կողմից կազմված քննական բնագրերը, որոնց ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս վերհանելու միջնադարյան Հայաստանում առկա վարդապետական մտքի երկու կարևորագույն մարզերի՝

սուրբգրային և դավանական աստվածաբանության առանձնահատկությունները (Բյուսեյան, 2000, էջ 5):

Հիմնաբառեր. մակդիր, համեմատություն, կրկնություն, բառի լեզվաոճական արժեք, իմաստային, հակադրություն, լեզվամտածողություն, խոսքի արտահայտչականություն

Ներածություն

Վարդան Արևելցիին ծնվել է մոտավորապես 1197–1200 թթ. Գանձակի գավառում: Մխիթար Գոշի մոտ կրթություն ստանալուց հետո նա գալիս է Խորանաշատ և աշակերտում Ժամանակի անվանի գիտնական Հովհաննես Վանականին՝ ստանալով վարդապետական աստիճան: Վարդան Արևելցիին թողել է մատենագիտական հարուստ ժառանգություն՝ խրատներ, թղթեր, շարականներ, պատմական, մեկնողական, քերականական բնույթի երկեր, ճառեր, ներբողներ, թարգմանություններ: Վ. Արևելցու ներբողները նվիրված են Հովհաննես Մկրտչին, Գրիգոր Լուսավորչին, նրա որդիներին, թոռներին, Հովհաննես Օձնեցուն, Վահրամ Գրիգորիս Վկայասեր կաթողիկոսին: Ներբողներում հեղինակն արծարծել է նաև ազգային–հասարակական հարցեր, օժտել դրանք սոցիալ – քաղաքական իրատեսությամբ և հայրենասիրական շնչով: Սրանց մեջ շատ են Հայաստանի երբեմնի պետական հզոր իշխանության առանձին իրադարձությունների ու ներկայացուցիչների վկայակոչումները հատկապես ռազմաքաղաքական և մշակութային, հոգևոր ոլորտներից (Անթապյան, 1972, էջ 59–66): «Նոր լուսավորչի» նպատակը իր հայրենակիցների՝ ազգային արժանապատվության և ինքնագիտակցության, կորած պետականության վերականգնման հույսի պահպանումն է, իսկ ամենակարևորը՝ իրենց մշակութային ու հոգևոր կյանքի հետ անքակտելի կապը (Գրիգորյան, Պարոնյան, 2018): Եվ նա իր ժողովրդին կոչ է անում. «Ծանի՛ր գլաւութիւն քո»:

Մեթոդ

Սույն հետազոտության համար մեթոդաբանական և տեսական հիմք են հանդիսացել հայերենի ոճական համակարգին նվիրված ուսումնասիրությունները պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների տարբերակման և դրանց ոճական գործառույթների վերաբերյալ:

Արդյունքներ և քննարկում

Յուրաքանչյուր ստեղծագործություն նախ և առաջ արժևորվում է ոչ միայն իր բովանդակությամբ, այլև դրա ներգործությամբ, արտահայտչական միջոցների նպատակահարմար ընտրությամբ, հետևաբար Վ. Արևելցու ներբողների հարստությունն ու գեղեցկությունը դրսևորվում է նաև պատկերավորման համակարգում, որն ստեղծվում է համապատասխան լեզվաոճական միջոցներով, և որոնց ընտրության ու կիրառության բնույթով էլ պայմանա-

վորված է նրա ստեղծագործության գեղարվեստականության աստիճանը: Պատկերավորման ու արտահայտչական միջոցների օգնությամբ գրողը ոչ միայն իրական ու շոշափելի է դարձնում մտքի առարկան՝ ընթերցողի երևակայության մեջ առաջ բերելով համապատասխան մտապատկերներ, այլև նկարագրվող երևույթը դարձնում է վառ ու տպավորիչ, ուժեղացնում բանաստեղծական խոսքի հուզական ներգործությունը (Մարության, 1979, էջ 152):

Վ. Արևելցու ներբողների լեզվի պատկերավորման միջոցներից մեկը մակդիրն է, որի միջոցով տրվում է առարկայի կամ երևույթի գեղագիտական բնութագրությունը՝ զուգորդված հեղինակի կամային վերաբերմունքով: Ինչպես հայտնի է, գրական ստեղծագործության մեջ մակդիրների դերը քննելիս դրանք անհրաժեշտաբար պետք է քննել մակադրյալների հետ միասին, որպեսզի հստակ ընդգծվի հեղինակի ճաշակն ու մտածողությունը:

Միջնադարի հայ գրականության մեջ մակդիրների կիրառությունը խիստ բազմազան է, տարբեր հեղինակների մոտ երբեմն կրկնվող: Լինելով, սակայն, ինքնատիպ անհատականություններ, հեղինակներից յուրաքանչյուրը յուրովի է ընկալել կյանքը, ուշադրությունը բևեռել առարկայի կամ երևույթի այս կամ այն հատկանշի վրա, կոնկրետացրել այս կամ այն պատկերը: Դրվելով հիմնականում փոխաբերաբար գործածվող բառերի վրա՝ մակդիրները հաճախ բացահայտում են փոխաբերության իմաստը՝ միաժամանակ արտահայտելով հեղինակի զգացական վերաբերմունքը: Միջնադարյան հոգևոր գրականության մեջ գոյություն ունեն այսպես կոչված մշտական մակդիրներ, որոնք առնչվում են աստվածաբանական գաղափարների, մտածելակերպի հետ, օրինակ՝ *անձառելի եւ անհասանելի Կրիստոսին* (300), *ձմարիպլոյս* (300), *կենարար վարդապետութիւն* (300), *մարտիրոսական վկայութիւն* (299), *փրկական արիւն* (299), *ամենակարար ծնունդ* (310), *անուշաբուրիչ հոգի* (314):

Քանի որ ամեն մի ստեղծագործության պատկերային համակարգում որոշիչ է հեղինակի անձնական նկարագիրն ու աշխարհընկալումը, առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում միայն որևէ հեղինակի գործածած հազվադեպ մակդիրները՝ *բազմադիմի ճանապարհք* (298), *հաճոյական տեսիլ* (310), *երկնակառոյց շաւիղ* (312), *հոգէշունչ քիթ* (314), *անձեռագործ թլպապտութիւն* (301), *կանուխ գիպութիւն* (307) և այլն:

Նույն առարկան կամ երևույթը կարող է միաժամանակ բնորոշվել երկու և ավելի մակդիրներով. այս դեպքում շեշտվում են միևնույն առարկայի տարբեր հատկանիշները. «...մանկունք *կայրառք* եւ *ուշիւք*, *հլոք* եւ *մրառուք*» (366), «*պերճ* եւ *պայծառ փառաք*» (310), «*դառնագոյն* եւ *դժնդակ բարք*» (345):

Պատկերավոր մտածողության հնագույն և տարածված միջոցներից է համեմատությունը, որը իրականանում է ն բառի, ն բառակապակցության, ն նախադասության միջոցով: «Գրաբարի ոճական արտահայտչական համակարգում համեմատություններն ունեն տարբեր առարկաների ու երևույթների միջև զանազան քանակական ու որակական հարաբերություններն արտահայտելու երեք հիմնական մակարդակ՝ նույնական, բաղդատական և

գերադրական» (Շահվերդյան, 2007, 186): Նույնական համեմատությունների կազմության ամենատարածված միջոցը նախադրությունների գործածությունն է (Թոսունյան, 1983, 77):

Հայցական հոլովով խնդիր ստացող «**իրբեւ**» նմանական նախադրության միջոցով դասական գրաբարում կիրառելի են մեծ թվով համեմատություններ. «Բարձրացեալ կրանաւք *իրբեւ զիրեշտակ* եւ յղփացեալ որպէս երկնային պարզեաւք *իրբեւ զծով մեծ*» (300): «Փայլէին երեսք նոցա *իրբեւ զոսկի բորբոքեալ ի հրոյ*» (303): «Բուրեաց հոտ նոցա *իրբեւ զիւղ անուշ* եւ փայլեաց առաքինութիւն նոցա *իրբեւ զարեգակն*» (303):

Հայցականով խնդիր է ստանում **որպէս** նախադրությունը. «...որպէս *հովի* զգաւազանն ձգելով զհետ փախուցեալ ոչխարին դարձուցանէ առ ընկերսն...» (311): «...գամն երեքտասան պահելով զնա վերին խնամոցն, *որպէս փեսայ* յառագաստի...» (315):

Նույնական համեմատություններ գրաբարում հաճախ կառուցվում են նաև «**բար**» նախդրի միջոցով: «...եւ *բար մարմնոյ* հայր անուանեցաւ Բանին Աստուծոյ» (303): «...*բար հոգոյ ասեմ եւ բար մարմնոյ*» (327): Թ. Շահվերդյանը նշում է, որ այսպիսի դերակատարման համար «**բար**» նախդիրը կապակցվում է «կարգ, հրաման, սովորութիւն» արմատներից կազմված լեզվական միավորների հետ (Շահվերդյան, 2007, 204). մենք կավելացնենք նաև «օրէնք» բառը. «**Ըստ** օրինացն Մովսէս ծաղկեցաւ եւ ետ պտուղ **բար** Աւետարանին Քրիստոսի» (301):

Գրաբարում նույնական համեմատության երևույթը կարող է իրականացվել նաև (**ա**) **պէս**, (**ա**)**բար**, **արէն** ածանցների միջոցով, որոնք, կցվելով բառարմատին, նշում են համեմատության եզրերը: Այսպէս՝ «...զի անգիտելի բնաւից վախճանեցաւ *մովսիսաբար*» (318): «...Սուրբ Գրիգորիոս *յիսուսաբար* միոյն ծարաւեալ առանձնանայր յանապատ տեղին» (327): «Ոչ *պեպրոսարէն* երկմտէր ի սաստկութենէ հողմոցն բռնութեան զարհուրեալ, այլ *փրկչաբար* խիզախէր վստահանալով ի հրամանն տէրունի» (336): «*Յետուաբար* ճանապարհորդեալ ոչ յաւետեաց երկիր ի ստորինս» (329): «...շրջէր *քրիստոսաբար* եւ *առաքելարէն* ցաւակցութեամբ *մանրամասնաբար* ընդ ամենայն տեղիս...» (358):

Նույնական համեմատությունները կարող են արտահայտվել նաև այնպիսի բարդ ստորադասական նախադասությունների միջոցով, որոնց կազմում եղած պարզ նախադասությունները համեմատության եզրերն են: Գերադաս նախադասություններում կիրառվում են «**իրբեւ**», «**որպէս**», «**որչափ**» և նման հարաբերականներ, իսկ ստորադասական նախադասություններում հարաբերվում են «**այնպէս**», «**տոյնպէս**», «**նոյնպէս**» հարաբերյալները (Շահվերդյան, 2007, 194): Հաճախ նույնական համեմատություններն արտահայտվում են «**օրինակ**» գերադաս անդամով կազմված բառակապակցությունների միջոցով՝ «**զոր օրինակ**», «**բար նմին օրինակի**» և այլն. «**Ձոր արինակ** մեծն Մովսէս զՊաղեստին տեսանէր ի Նաբաւ լեռնէ եւ վախճանէր, *այսպէս* եւ մերն Մովսէս յետ վերնային փառաց տեսլեանն տեսանէր» (319):

Բաղդատական համեմատության նրբիմաստի արտահայտման լեզվական

միջոց է «քան» նախադրությունը, որը հաջորդում է հատկանիշ ցույց տվող բառին, սրան էլ՝ հայցական հոլովով դրված համեմատելի բառը. «Այլ նա ոչ մեծ է քան գՅովհաննէս» (302): «Իսկ լուսափայլ մանուկն Գրիգորիս եղբայր Յուսկանն, երէց քան զնա, գեղաղէշ դիմաւք եւ հասակաւ» (346): Գերադրական իմաստ արտահայտող համեմատությունները մատնանշում են հնարավոր բարձրագույն հատկանիշ: Համեմատության գերադրական իմաստ արտահայտող կառույց կարող են համարվել այն դեպքերը, երբ այդ կաղապարի հատկանիշ արտահայտող բառը կիրառվում է դրական աստիճանով. «...եւ տեսողացն մարգարէացեալ, նա եւ գերագանց, քան զնոսա» (300): Բայց պատահում է նաև, որ այդ կառույցի կազմության մեջ հատկանիշ արտահայտող բառի փոխարեն կիրառվում է նախադասության ստորոգյալը. «Բայց զի՛նչ ունինք ասել յաղագս սրբոյ Կարապետին, որոյ գերագանցէ, քան զամենայն լեզու» (299):

Արտահայտչական հիմնական միջոցներից է հակադրությունը, որն արտացոլում է միջնադարյան մարդու աշխարհայացքի էական հակասությունը, մեղքի և արդարագործության անհաշտելի ներկայության վերաբերյալ քրիստոնեական մտածողությունն ու ըմբռնումները (Ներսիսյան, 1976, 154): Բառային մակարդակում այն դրսևորվում է հականիշ բառերի կիրառության միջոցով. «...որք ի քաղցրաբեր արմատոց եւ ի դառնաբեր ոստոց էին» (310): «...եւ ժառանգութիւն նմա հաճոյ եղև անհաճոյ յառաջագոյն» (311): «Եւ այսպիսի գործ վճարել որ ոչ է վերջնոցս քան թէ առաջնոցն» (353): «...գղժուարութիւնսն դիրինս գործէր» (358): «Ուստի անդ յաշխարհանաց՝ ի հանգիստն, ի խաւարէ՝ ի լոյսն, յերկրէս՝ ի յերկինս, յանցաւոր կենացս՝ յանանց յուրախութիւնսն, յանցաւորէս ի մշտենջենաւորն, ի փոփոխականացս՝ յանփոփոխ բարիսն» ... (369): «...սեւամորթոյ սպիտակակիզն դառնալոց էք» (325): Հակադրության գեղարվեստական ազդեցությունն ուժեղացնելու և տարբեր երևույթների միջև հակասական հարաբերություններն ավելի շեշտելու նպատակով հականիշների կիրառությունը հաճախ է զուգակցվում «եւ» համադասական շաղկապի հետ, ինչպես՝ դառն եւ քաղցր (311), վերջին եւ առաջին (326), հին եւ նոր (354), մերժեսցի եւ հասարակեսցի (342), քանայ եւ փակէ (346), հեռաւոր եւ մերձաւոր (372), ներքին եւ արտաքին (368), մահ եւ կենսք (369), աստ եւ անո (350), կենդանի եւ մեռեալ (371): Ոճական հակադրությունները դրսևորվում են նաև նախադասությունների միջոցով՝ ժխտման հարաբերությամբ՝ «Մթափեաց յարբեցութենէդ, որ ոչ է գինոյ, այլ յայնմանէ, որում վայ տայ մարգարէն» (342): «Ոչ պեպրոսարէն երկնյէր ի սասարկութենէ հողմոցն..., այլ փրկչաբար խիզախէր» (336): Կարող են արտահայտվել գիջական հակադրության միջոցով՝ «Որ թէպէտ կարապետն Քրիստոսի ի բաց տանի զիրէական ժողովորդն, ...սակայն հաւարով պարրուսարելոցն յարմարն պարարտ յոյժ պարճառս տայ պարճանաց...» (306): «Որ թէպէտ եւ զառաջինս տեղի տուեալ ունկնդիր լինէին քարոզութեան սրբոյ հայրապետին, քայց յետոյ հրապոյրս պղտորս եւ դառնացուցիչս արբեալ» (347):

Վ. Արևելցու ներբողներում ամենից հաճախ կիրառվող արտահայտչամիջոցը կրկնությունն է՝ խոսքին լրացուցիչ հուզական նրբերանգներ հավե-

լող: Կրկնության ոճական գործառնությունը գրաբարում կարող են հանդես գալ նախադասության բոլոր անդամները, ինչպես նաև ոչ լիարժեք միավորները՝ **նախադասության ենթական**՝ « *Սա* նախընթաց ի գետն Յորդանանու եւ ընթնեաց գորսն հոգեւոր... *Սա* մկրտեաց գՌոդին Աստուծոյ եւ լուաւ զհայրական ձայնն: *Սա* է ողկոյզն, որ պտղաբերեաց... *Սա* է, որ թե ծով եւ ցամաք եւ պարք աստեղաց ի միասին գան՝ ոչ կարեն նկատել զգեղ նորա» (301): «*Դու* սկիզբն առաքելական դասուն... *Դու* նախանձախնդիր արիմացն Աստուծոյ... *Դու* սկիզբն ձգնավորական վարուց միանձանց» (301):

Ստորոգյալը՝ «...*արիք*, փութացարուք *արիք*, նորեգեցարուք, *արիք*, կենդանացարուք, *արիք*, *յառաջեցէք* ի բարիս» (325): «*Արի՛*, զուարթուն՝ մշակ... *արի՛*, նահատակ բարի...», *արի՛*, ակնդ արփիափայլ...» (326): «*Յիշեա՛* զԱրարիչն քոյ, որ ստեղծ զքեզ յոչնչէ ... *Յիշեա՛* զշնորհս աւագանին, որով լուսաւորեցար: *Յիշեա՛* զսնունդ սուրբ եկեղեցւոյ...*Յիշեա՛* զհաղորդութիւն մարմնոյ...*Յիշեա՛* զնշանն տէրունական...*Յիշեա՛* զալուստն Քրիստոսի... *Յիշեա՛* եւ զնշան Փրկչին... *Յիշեա՛*... զդնել պթոռոցն ի քննութիւն...*Յիշեա՛* զահեղ դատաստանն...» (342-343): «...*ածին* եւ *ածեն* եւ *ածելոց են*» (373):

Հատկացուցիչը՝ «...ինդ Լուսաւորիչ, ինդ բաղձալի, ինդ փափագելի, ինդ տենչալի» (330):

Ուղիղ խնդիրը՝ «...դարձուցանէր ի մոլորութեան ճանապարհէն *զունանս* քաղցրութեամբ, *զունանս* յանդիմանութեամբ, *զունանս* խստիւ եւ *զունանս* կակողութեամբ, *զունանս* յանդիմանեալ, *զունանս* ողորքեալ եւ *զունանս* մխիթարեալ» (338):

Ժամանակի պարագան՝ «*Յիշեա՛*, *յորժամ* Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգին բազմին յաթոռ փառաց: *Յիշեա՛*, *յորժամ* զարք երկնից յերկիր յեղուն: *Յորժամ* բանք սպառին...*Յորժամ* իւրաքաչիւր ումեք յանցանք հրապարակայայտ լինին...*Յորժամ* զարհուրեալ դողան տարրեղէն արարածք» (343):

Կարող են կրկնվել նախադասության մեջ ա) նախդիրները «...*ըստ* Աւետարանին զհարիւրաւոր թուոցն..., *ըստ* բերրի երկրին..., *ըստ* մեծի շնորհընկալութեան..., *ըստ* փառամոլ մոլորեցուցչացն..., *ըստ* խտտորնակ եւ թիւր գնացից...» (323): «*Ընդ* առաքեալսն քարոզ բանին ճշմարտութեան, *ընդ* մարգարէսն տեսանող ապագայիցն, *ընդ* մարտիրոսն նահատակ ..., *ընդ* ձգնաւորսն՝ ձգնաւո առաքինասէր վարուք, *ընդ* զուարթունսն երկնից հրեշտակ անմարմին ի մարմնի» (329): Բ) ձայնարկությունները. «*Աւա-դ* անմտութեան ազգիս, *աւա-դ* թշուառութեանս, *աւա-դ* կուրութեանս, *աւա-դ* տմարդութեանս, *աւա-դ* հիքութեանս, *աւա-դ* չարութեանս, թէ որքան լուսաւորս խաւարեցուցին ազգս հայոց» (345): Գ) շաղկապները. «*Ձի* որք սիրաբար հուսով տաւնէն պիշատակ...*զի* տաւնախմբութիւն ի սիրոյ գայ յառաջ...*զի* Աստուած սէր է...» (350): Գ) վերաբերականը. «Միթէ՞ փոքր էր պատարագն... Միթէ՞ փոքր էր պարծանք որդւոց առ այնպիսի հայր...Միթէ՞ ետ այլում հաւր վեհագոյն գտանել... Միթէ՞ սակաւ եւ դուզնաքեայ չարչարանաւք եղել հայր...Միթէ՞ վայրապար, զարհուրեալ դողային երիկամունք...» (314):

Ուշագրավ է գրաբարում տարածված մասնակի կրկնության գործածությունը, երբ կրկնվում են ոչ թե ամբողջական բառերը, այլ դրանց միանման

հատվածները և ընդգծում լեզվական այդ միավորների բովանդակությունը: «Սերովբէից դասակիցք, Քերովբէից կաճառակիցք, Աթոռոցն փառակիցք, անմարմնոցն թուակիցք, փառաբանիչք փառաց Բարձրելոյն» (335):

Մասնակի կրկնության տեսակ են շարահյուսական տարբեր պաշտոններով նույնարմատ լեզվական միավորների կիրառությունները, երբ գործ ենք ունենում ոչ թե նախադասության բազմակի անդամների, այլ անհամասեռ շարահյուսական պաշտոններով լեզվական միավորների հետ, որոնց կրկնության արդյունքում խոսքը ձեռք է բերում հավելյալ արտահայտչականություն (Ներսիսյան, 1976, էջ 152). «...մի՛ զանմահ մահն մեռանիք» (342): «Որով անուն Տեառն մեծանայր եւ փառաւորէր ի փառաւորիչս իւր ամենայնիք» (338): «...շրջէին եւ գործէին գործ խոր գիշերոյ...» (315): «...երդմունս անլուծանելիս երդնուին» (317): «...եւ նմանեաց նորին եւ զչարեայ չարացն այնոցիկ ի գարագոյն հարէն չարութեան չարապէս չարչարանաւք զչարչարանս սրբոյն հնարէին կատարել զկամն չարաթոյն վիշապին՝ արբանեակին իւրեանց չարութեան, որ հրապուրէր զնոսա յայնպիսի չարութիւն: Եւ զինչ առնէին կամ զինչ գործէին արբանեակք չարին չարացեալքն այնոքիկ» (347): «Եւ փառաւորեցաւ Աստուած ի փառաւոր մահ փառաւորչին իւրոյ փառաւորեալն յաւիտեանս» (348): «...ընդ միակի հաւդեալք ի լիութիւն աշխարհի լրման. լիացուցիչք լուսով լիսայէս» (349): «Իսկ հայրն առաքելական զառաքելականն առեալ շնորհս աստիճանի, զառաքելականն յանձն առնոյր զվաստակ եւ զուղեգնացութիւն» (354): «...ի հարէ հայրական գթով ընկալեալ, ի յորդոյ որդիական սիրովն լցեալ...» (369):

Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում մեկը մյուսին հաջորդող հոմանիշ բառերի ու կապակցությունների կրկնությունները՝ ուժգնացնելով նախադասության ոճական ազդեցությունը, ավելի գունեղ ներկայացնելով նկարագրվող երևույթը: Հանդիպում են նախադասության բազմակի անդամների՝ շարահյուսական տարբեր պաշտոններով կիրառված հոմանշային կրկնություններ.

Ստորոգյալ. «Ամսաւրեայ մի ժամանակ, գրգէին, գգուէին զմիմեանս (317): «Ցնծացաւ երկիր ամենայն, զուարճացաւ ծով լրի իւրով, ուրախութիւն եղև իրեշտակաց առաջի Աստուծոյ» (316): «...գոր սփռէր փարսճանէր լնոյր զվիճակեալ հաւտն իւր» (368):

Ստորոգելիական վերադիր. «Այլ զի մերն լուսաւորիչ պարգաբան, յարակախասու, աւգտեցուցիչ էր...» (320): «Բագումք են պատճառք լուրթեան, եւ հոյով կասկածանք արգելման» (333): «Եւ ինքն՝ Երանելին յառաջադէմ լինէր... քաջ եւ արի ի գործ հովութեան, մարդասէր եւ ողորմած, բարեպետիկ եւ քաղցրահայեաց, հեզաբարոյ եւ երկայնամիտ, աղքատասէր եւ դարմանիչ, անոխակալ եւ անյիշատար, որբոց փածիչ եւ այրեաց խնամիչ, ողջախոհ եւ սրբասէր, անսկնառու եւ իրաւարար...» (338):

Որոշիչ. «...անպարմելի եւ անճառելի ցնծութիւն» (317): «...մեծագոյն շնորհի արժանացաք աննենգ, անբիժ եւ անարատ խոստովանութեամբ» (321): «Եւ սկսաւ քարոզել սուտ եւ բիրտ ազգիս Հայոց» (326): «...հասպարտուն հաւատով եւ անդրդուելի յուսով ի սէրն Աստուծոյ» (327): «...ի գրելն աննիրհելի

եւ անքուն աչաք» (368):

Հատկացուցիչ. «Առնել տան *ցնծութեան* եւ *ուրախութեան* մեծ զենլեար անբան կենդանեաց եւ բանական պատարագաւք» (316): «Մարտիրոսաց պարծանք, վկայից վեհնագոյնք, նահապակաց բարձրագոյնք...» (335):

Ուղիղ խնդիր. «Քացալին եբարձ եւ *գրապասկն* եւ *զփուշ* մերոյ խղճմտանաց» (317): «...շարժէր *գութ* եւ *ողորմութիւն*» (340):

Ձևի պարագա. «Ուսանէր ...մեծաւ *երկիրդի* եւ *պարկառանաւք*» (317): «...որք *աննենգ* եւ *անխարդախ* պահեն զառ ի քէն քարոզեալ հաւատս եւ զեղեալ կանոնս» (322): Երբեմն կրկնվում են խոնարհված բայն ու հոմանիշ դերբայը. «...չքնաղագեղ ճոխութեամբ *եկեալ ժամանէր* առ երանելի Լուսավորիչն մեր Գրիգորիոս» (337): «Եւ *աճեալ զարգանայր* իմաստութեամբ եւ հասակաւ ի խնամն այնպիսոյ հաւր» (364): Հայերենի արտահայտչամիջոցների համակարգում յուրահատուկ դեր ունեն **ճարտասանական հարցումը, ճարտասանական բացականչությունը և ճարտասանական դիմումը**, որոնք ուժեղացնում են խոսքի հուզական կողմը: Ծարտասանական այս միջոցը ավելի շատ տարածված էր հոգևոր գրականության մեջ, շարականներում: Ելնելով ժամանակի մարդու հոգևոր պահանջներից՝ ճարտասանական դիմումը միջոց էր Աստծուն կամ սրբերին ակնկալիքներով դիմելու համար: Բերենք օրինակներ. «...*ո՛վ թագաւոր, զարթիր ի թմրութենէդ, սթափեանց յարքեցութենէդ...*» (342): «Եւ *արդ դուք, ո՛վ մարդիկք բանականք, մի՛ չարագոյնք ան գթունաւոր սողունան գրանիցիք*» (326): «...*ո՛վ ասարուածային գրուի եւ ամենայն բարեաց առաջնորդ մեծդ Գրիգորիոս իմ Լուսաւորիչ*» (329): «*Ո՛վ մարդիկ, դարձարու՛ք առ Տէր Ասարուած ձեր եւ ծաներու՛ք զԱրարիչն*» (346):

Վ. Արնելցու ներբողներում ամենից հաճախ օգտագործվում է **ճարտասանական հարցումը**, որն արվում որևէ կարևոր հանգամանք շեշտելու համար, և որն իր մեջ պատասխանն է պարունակում հարցի և դրանով հաստատուն է դարձնում խոսքը: Հաճախ ճարտասանական հարցումը կատարվում է հարցական դերանունների միջոցով. «*Ո՞ր քայր մեզ գրեեստութիւնն զայն ցանկայի*» (316): «Եւ *արդ, զի՛նչ հարուցուք փոխարէսս մեծագոյն երախտեաց հարցն մերոց հոգևորաց կամ զորպիսի՞ փրկարուս քացուք ընդ զանազան վաստակոց*» (334): «*Հի՛ն առնես զաս րեղի եւ բնակարան դիւաց: Զի՛արդ արասցես զբաճար Ասարուծոյ բագինս կոռոց, որպէ՛ս գյարկս փրկութեան՝ րեղի կորստեան, ընդէ՛ր գրունս՝ վայրս պղծութեան: Զի՛նչ աւգրեցան այնքիկ, որք այդպէս անմարացան*» (341): «*Արդ, ու՛ր են թագաւորք առաջին... ո՛չ ասարէն որպէս զծուխս պակասեցան: Եւ որո՞ւմ քանջանաց չիցես արժանի կամ ո՞ր գեհեան գրեզ ոչ այրեացէ... Զի՛նչ հաղորդութիւն իցէ լուսոյ ընդ խաւարի կամ զի՛նչ նմանութիւն իցէ՛ք քաճարի Ասարուծոյեւ մեհենաց*» (341):

Ծարտասանական բացականչությունը, որով միջնադարի մարդը հաճախ օրինաբանում է Աստծուն ու սրբերին, ավելի սակավ է գործածվում հեղինակի կողմից: Սա հոգևոր բանաստեղծության բնորոշ տարրն է եղել նրա սկզբնական շրջանից սկսած, և սկզբնապես ժամերգության ժամանակ կրկնել են բացականչությամբ Ս. Գրքի օրհնություններից կամ սաղմոսներից որոշ բառեր, որոնք և պատճառ են դարձել նոր երգեր հորինելուն (Աբելյան,

1968, էջ 543): Ճարտասանական բացականչությունը հնարավորություն է ընձեռում գրողին սրելու ընթերցողի հետաքրքրությունը պատկերվող երևույթի կամ հոչակվող գաղափարի նկատմամբ (Զրբաշյան, 1972, էջ 261) և սովորաբար գործածվում է ճարտասանական դիմումի հետ միասին. «Ու բարեբախտ եւ յաջողակ ժամանակայն եւ բարեաւ պսակեալ տարւոյն» (316): «Բայց ի՞նչ անմտութեան չար սպասաւորացն, ի՞նչ չարին արբանեկաց, ի՞նչ պիղծ զաւրականացն, ի՞նչ անաւրէն առաջիկայիցն, ի՞նչ կամարարաց բանսարկուին, որ գոնէ եւ ոչ հրէականին նմանեցին ժողովարանին...» (345):

Եզրակացություն

Սույն հոդվածը նվիրված է հայ միջնադարյան մշակույթի կարկառուն դեմքերից մեկի՝ ազգային-հասարակական գործիչ, փիլիսոփա, պատմագիր, մատենագիր, թարգմանիչ, աշխարհագրագետ Վարդան Արևելցու ներբողների լեզվական առանձնահատկություններին: Ներբողներում դրսևորվում է հեղինակի ազնիվ հայրենասիրությունը, կարեկցանքը հայրենիքի ցավի ու հոգսի հանդեպ:

Վ. Արևելցու ներբողներն աչքի են ընկնում լեզվական ինքնատիպ կառույցներով, ոճական առանձնահատկություններով: Դրանք հարուստ են մակդիրներով, համեմատություններով, կրկնություններով, հակադրություններով: Ոճական այս միջոցների գործածությունը ներբողներին հաղորդում է յուրօրինակ արտահայտչականություն և զգացմունքայնություն: Վ. Արևելցու ներբողների հարստությունն ու գեղեցկությունը դրսևորվում է նաև պատկերավորման համակարգում, որն ստեղծվում է համապատասխան լեզվաօճական միջոցներով, և որոնց ընտրության ու կիրառության բնույթով էլ պայմանավորված է նրա ստեղծագործության գեղարվեստականության աստիճանը: Պատկերավորման ու արտահայտչական միջոցների օգնությամբ գրողը ոչ միայն իրական ու շոշափելի է դարձնում մտքի առարկան՝ ընթերցողի երևակայության մեջ առաջ բերելով համապատասխան մտապատկերներ և ազդելով նրա երևակայության վրա, այլև նկարագրվող երևույթը դարձնում է վառ ու տպավորիչ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Աբեղյան, Մ. (1968). *Երկեր*, հ. Գ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
- Անթապյան, Փ. (1987, 1989). *Վարդան Արևելցի. կյանքն ու գործունեությունը*, գիրք Ա, Բ, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
- Անթապյան, Փ. (1972). Վարդան Արևելցի, *Պարմա-բանասիրական հանդես*, 4, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
- Գրիգորյան, Ս., Պարոնյան, Ն. (2018). Նոր բառեր Վարդան Արևելցու «Ներբողեանք»-ում, *Աբեղյանական ընթերցումներ*, 2, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան:
- Թոսունյան, Գ. (1983). Գրաբարի նախադրությունները(V-XII դդ.), «*Լեզվի և ոճի հարցեր*», VII, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
- Խաչատրյան, Լ. (2003). *Գրաբարի բացադրական բառարան*, «Զանգակ»

- հրատարակչություն, Երևան:
 Ղազարյան, Ռ. (2006). *Գրաբարի հոմանիշների բառարան*, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսություն, Անթիլիաս:
 Մարության, Ա. (1979). *Եղիշե Չարենցի չափածոյի լեզուն ու ոճը*, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան:
 Ներսիսյան, Վ. (1976). *Հայ միջնադարյան փաղերգության գեղարվեստական միջոցները*, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
 Շահվերդյան, Թ. (2007). *Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճաբանություն*, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան:
 Ջրբաշյան, Էդ. (1972). *Գրականության տեսություն*, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան:
 Քյոսեյան, Հ. (2000). *Աստվածաբանական բնագրեր, ուսումնասիրություններ*. Բ, Վարդան Արեւելցի. Ճառք, ներբողեանք «Ոսկան Երևանցի» հրատարակչություն, Երևան:

References

- Abegyan, M.(1968). *Erker*, hator G [Works, v.G], Haykakan SSH GA hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Antapyan, Ph. (1987, 1989). *Vardan Arevelci. Kyanqn u Gorcuneutyuny*, Girq A, B [Vardan Areveltsi's Life and Activities, Books A, B], Haykakan SSH GA hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Antapyan, Ph. (1972). Vardan Arevelsi [Vardan Areveltsi], *Patma-Banasirakan handes*, 4, HSSH GA hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Grigoryan, S., Paronyan, N. (2018). Nor barer Vardan Areveltsu “Nerbogheanq”–um [New Words in Vardan Areveltsi's Odes], *Abeghyanakan yntercumner*, 2, EPH hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Tosunyan, G. (1983). Grabari nakhadrutyunnery (V–XII dd.)[The Prepositions of Grabar. (V–XII century.)] *“Lezvi ev vochi harcer”*, VII, HSSH GA hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Khachatryan, L. (2003). *Grabari batsatranakan bararan* [Explanatory Dictionary of Grabar], “Zangak” hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Ghazaryan, R.(2006). *Grabari Homanishneri Bararan* [A Dictionary of Synonyms of Grabar], “Meci Tann Kilikioy Katoghikosutyun”. (In Arm.)
- Marutyan, A.(1979). *Eghishe Charenci Chapacoyi Lezun u Vochy* [Yeghishe Charents's Language and Style], “Sovetakan Grogh” hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Nersisyan, V.(1976). *Hay Mijnadaryan Taghergutyun Gegharvestakan Mijocnery* [The Artistic means of Armenian Medieval Poetry], Haykakan SSH GA hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Shahverdyan, T. (2007). *Dasakan Grabari Sharahyusakan Vochabanutyun* [Syntactic Stylistics of Classical Grabar], “Hayastan” hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Jrbashyan, Ed. (1972). *Grakanutyun tesutyun* [Literary Theory] , EPH hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)
- Oyoseyan, H.(2000). *Astvacabanakan bnagrer, Usumnasirutyunner*. B, Vardan Areveltsi, Charq, nerbogheanq [Theological originals, studies. B, Vardan Areveltsi. Tirades,

Odes], “Voskan Erevantsi” hratarakchutyun, Yerevan. (In Arm.)

Сусанна Григорян

*Преподаватель Ереванского государственного университета,
кандидат филологических наук, доцент
Эл. адрес: susannagrigoryan@ysu.am*

СЛОВЕСНОЕ ИСКУССТВО ОД ВАРДАНА АРЕВЕЛЦИ

Цель данной статьи заключается в исследовании стилистических особенностей од Вардана Аревелци. Известно, что в образной системе каждого произведения решающую роль играют авторское мироощущение, предпочтения, настроение и индивидуальные мотивации. Вардан Аревелци являлся видным и многогранным деятелем армянской средневековой культуры: национально-общественный деятель, философ, историк, летописец, переводчик, географ. Современники признавали его новаторство, называя «новым просветителем», «духовным святым отцом», «просветленным священником», «вселенским светлым священником». А Григор Татеваци удостоил его именем «Великий Вардан». Библиографическое и историческое наследие Вардана Аревелци завершил П. Антапян в своей двухтомной книге (Антапян), где представлены не только известные произведения автора, но и так же ранее недооцененные тирады и оды. В основу данной статьи мы взяли собранные Кеосеяном подлинники од и тирад Вардана Аревелци, изучение которых дает возможность выявить особенности двух важнейших областей доктринальной мысли средневековой Армении: библейского и конфессионального богословия (Кеосеян, 2000, с.5).

Ключевые слова: эпитет, сравнение, повторение, лингвистическая ценность слова, семантический, антитеза, понимание языка, выразительность речи.

Susanna Grigoryan

*Lecturer at Yerevan State University,
PhD in Philology, Associate Professor
Email: susannagrigoryan@ysu.am*

THE WORD ART OF VARDAN AREVELTSI'S ODES

The given article is dedicated to the linguistic features of Vardan Areveltsi's odes. Vardan Areveltsi is one of the prominent figures of the Armenian medieval culture, a national-public figure, philosopher, historian, chronicler, literary man, translator, geographer.

The author's honest patriotism, sympathy for the pain and care of the motherland is manifested in the comments.

Vardan Areveltsi's dialects stand out for their unique linguistic structures and

stylistic features. They are rich in epithets, comparisons, repetitions, contrasts. The use of these stylistic means provides the odes with unique expressiveness and sensitivity.

The wealth and beauty of Vardan Areveltsi's odes is also manifested in the system of imagery, that is created by the appropriate linguistic and stylistic means, by the nature of the selection and application of which the degree of artistry of his work is determined.

With the help of imagery and expressive means, not only does the writer make the object of thought real and tangible, bringing up relevant images in the reader's imagination and influencing his imagination, but he also makes the described phenomenon bright and impressive.

Key words: epithet, comparison, repetition, linguostylistic value of the word, semantic, antithesis, language thinking, expressiveness of speech.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. սեպտեմբերի 14-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. սեպտեմբերի 15-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. հոկտեմբերի 17-ին:

Luiza Gasparyan

*Researcher at the Institute of Literature after M. Abeghyan, NAS, RA,
doctoral student at Saint-Peterburg State University*

Ph.D. in Philology

Email: luisa.gasparyan83@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-134

“INSIGHTS INTO DICKENS’S “MARTIN CHUZZLEWIT” AND ITS TRANSLATIONS”

(with reference to Armenian and Russian Translations)

The research outlines the theoretical and practical framework of the translation of *Bildungsroman* – a special type of novel of “education” or “formation”. Based on the theorists’ assumptions that Dickens’s verbal creativity illustrated *Bildungsroman*, the article focused on the art of translation through the prism of a comparative research of Dickens’s “Martin Chuzzlewit” and its Russian and Armenian translations. The “educational” and “didactic” elements of the novel were widely represented in the work, which were transformed and interpreted in other socio-cultural realities through translations.

Key words: literary translation, comparative analysis, Charles Dickens’s “Martin Chuzzlewit”, Russian and Armenian translations, *Bildungsroman*, interpretation, linguo-cultural transfer.

Introduction

The term *Bildungsroman*, was used by K. Morgenstern in the 1820s, in modern genre theory is understood as the actual novel of education (from German *Bildung* – education) or a novel of formation. Based on the idea of K. Morgenstern, the German philosopher and critic Wilhelm Dilthey (1833–1911) developed three types of *Bildungsroman*, proposing appropriate terms for each of them: *Künstlerroman* – a novel about an artist (a representative of any sphere of art), *Erziehungsroman*

– an “educational” novel, *Entwicklungsroman* – a novel of development. Carrying out a study in this sphere, the theorist M. M. Bakhtin (1979) distinguished four types of education: 1. idyllic-cyclical, 2. biographical or autobiographical novel, 3. didactic-pedagogical novel, 4. realistic type of novel of formation. M. M. Bakhtin emphasized that in the novel of “education” the relationship between the author and the main hero-protagonist is pivotal within the spatial – temporal domain (p.188).

In classic *Bildungsroman* the protagonist’s ego is at the center of the thematic structure of the fiction. The hero passed through different cataclysms leading to the inner development – from youth to maturity, from romanticism to reality, thus adapting the character to the rich diversity of the objective world. From a narrative point of view, the protagonist of the classic *Bildungsroman* is the initiator and narrator of a fascinating story: the ruler of the plot. In classic *Bildungsroman*, the reader perceives the text through the eyes of the protagonist, which is logical, since the hero goes through the experience of formation, thereby encouraging the reader to develop and form his character constructively (Morretti, 1987).

One cannot fail to observe that Charles Dickens was a master of creating *Bildungsroman* and nearly all his verbal creativity more or less illustrate all its types. For example, Dickens’s famous work “David Copperfield” is recognized as classical *Bildungsroman*, which involves all three types: a) *Künstlerroman* (as it revolves around David Copperfield who later became a writer); b) *Erziehungsroman* (it is an “educational” novel, as some chapters of the novel dedicated to the life of boarding school and an odyssey of David); c) *Entwicklungsroman* (the novel unfolds the concept of “development or formation” with special emphasis on the “didactic-pedagogical” moment noted by M. M. Bakhtin (1979)).

The vast majority of Charles Dickens’s verbal creativity was dedicated to young heroes who passed the odyssey of personality development from childhood to social and psychological maturity. Within the framework of Victorian didactics, Dickens’s heroes –Oliver Twist, David Copperfield, Tim Cracket, Nell, Pip and others perform an educational impact on the reader.

Research Questions and Method

The aim of the microanalysis is to compare the translation of Charles Dickens’s novel “Martin Chuzzlewit” with the Russian and Armenian translations, as well as to reveal the linguo-cultural transfer of the notion of *Bildungsroman* in the translations.

The methodological approach of the study is multifaceted, as it comprises; 1. theoretical illustration of the art of translation in both Russian and Armenian realia; 2. Interpretation of the textual and extra-textual factors that influence on original and its translation; 3. Linguo-stylistic and linguo-poetic analysis of the translations through the prism of the original.

Discussion

The educational basis of Dickens's creativity, with special reference to the novels "David Copperfield" and "Martin Chuzzlewit", was previously evaluated by the Armenian literary critics. It is not in vain, that Perch Proshyan, an author of many literary works, pedagogue and literary theorist, embarked into laborious work of translating "David Copperfield" for teenagers and young people. The "educational" and "didactic" element of the novel focused on the formation of a child and adolescent hero, who was spontaneously represented natural wisdom and morality of the Victorian era. Undoubtedly, the moral and educational experience and the transfer of scientific and pedagogical culture (albeit with elements of domestication) were beneficial in the Armenian cultural space.

The novel "Martin Chuzzlewit" was translated by the Armenian priest Aghanyants in 1891. It is worth mentioning that the Armenian clergy had and still has an invaluable contribution in the sphere of pedagogy and philosophical teachings. From the ancient times the Armenian young generation was educated in schools attached to the Armenian church, as it carried out scientific and pedagogical activities and created educational and moral-instructive works for both children and adolescents. Mktrich Khrimyan (Khrimyan Hayrik – Catholicos of All Armenians 1892–1907) devoted a number of educational works, such as "Grandfather and Grandson" (1894), "Sirak and Samvel" (1887) and other works that comprehensively highlight the laws and regulations, as well as the intertwinement of mankind with the objective reality and outer world (Խրիմյան, 1992). Catholicos of All Armenians Vazgen I (1955–1994) also had an invaluable contribution in terms of introducing valuable and fundamental ideas to the educational centers in Armenia and the Diaspora.

Therefore, the "Armenianization" and/or Armenian translations of Dickens's works had their advantages in scientific, educational, literary and cultural life of Armenia through the light of sharing experience.

"Martin Chuzzlewit", which appeared under the title of "The School of Life" was translated by the priest Aghanyants from the abridged Russian version of N. Borisov in Tiflis, 1892 (censorship allowed Tiflis, May 1, 1891). In the preface it was noted that Dickens's brief Armenian translation was partly taken from the Russian journal «Отечественные Записки» – "Otechestvennyye Zapiski", published in 1843–1844. As mentioned above, the Armenian Church played a pivotal role in the field of pedagogy and philosophical teachings of the younger generation and the novel "Martin Chuzzlewit" is one of those novels of "formation" and "education" which was translated into Armenian.

Martin Chuzzlewit was Dickens's sixth novel, published in separate issues from January 1843 to July 1844. Dickens was enthusiastic for the novel. In one of the letters to his friend and adviser John Forster he admitted that "Martin Chuzzlewit" was the best of his stories (Letters 3:590). Unfortunately, the public did not agree with the assessment, as about 20,000 copies were sold (Davis, 2007).

With the hope of improving the situation, Dickens improvised and changed

the storyline by sending his main character- Martin to America. The author's strategy did not work, and Dickens started his famous "Christmas Carols" to regain his lost popularity. One cannot fail to observe that "Martin Chuzzlewit" is evaluated as the most ambiguous novel for readers and critics. The thematic plot of the novel revolves around the problem of the heredity: old greedy Martin Chuzzlewit and grandson – junior Martin Chuzzlewit had the same name to emphasize the inner plot of a family chronicle, where *trait – selfishness – greed* passed from generation to generation like a bad genealogical seed.

In the novel, young Martin had the opportunity to realize the error of his path and tried to correct it through a journey to the "New Continent" – to America. In the novel America was represented as a certain type of "purgatory" – a country of trials or challenges, a place where Martin must go to cleanse himself from mistakes. In the novel the place for purification is America – a land of symbolic possibilities and hopes, where, in the end, young Martin found his true self and individuality (Davis, 2007).

Some biographical notes came to prove that Dickens had returned from a journey to the United States and Canada just six months before he began writing "Martin Chuzzlewit". The fact is that when Dickens first wrote about his impressions in "American Notes", American readers and literary critics were outraged and disappointed by the travelogue. The American sections of the novel "Martin Chuzzlewit" are supposed to be the answer to American readers – Dickens wanted to "settle scores" with American critics and Americans. From the travelogue "American Notes" it was obvious that Dickens's impressions of his journey to the United States were not always positive. The author was greatly impressed by Boston, the city where his journey began and which he described as beautiful and elegant. But Dickens's protagonist – young Martin, sailed straight into New York. The literary critic Metz (2001) pointed out that Dickens was not particularly enthusiastic about New York, as it was the city where his impression about the New World was outlined (p. 216) and Martin's first stop in New York signaled that the subsequent portrait of the United States would not be particularly positive.

According to Morgentaler (2008) the novel portrayed America as "wild" both geographically and culturally, where hypocrisy and selfishness cannot be a rare phenomenon. For example, Martin is persuaded to buy a piece of land in the prosperous city of Eden, where he could work as an architect. Instead, the symbolically named "Eden" turned out to be a fever-infested swamp where both Martin and Mark got sick (pp. 348-357).

It was rather barren of interest, to say the truth; and the greater part of it may be summed up in one word. Dollars. All their cares, hopes, joys, affections, virtues, and associations, seemed to be melted down into dollars. Whatever the chance contributions that fell into the slow cauldron of their talk, they made the gruel thick and slab with dollars. Men were weighed by their dollars, measures gauged by their dollars; life was auctioneered,

appraised, put up, and knocked down for its dollars. The next respectable thing to dollars was any venture having their attainment for its end.

<https://www.gutenberg.org/files/968/968-h/968-h.htm#link2HCH0016>

Разговор, по правде сказать, не отличался занимательностью и большую часть его можно было свести к одному слову — доллары! Все их заботы, надежды, радости, привязанности, добродетели и дружеские связи, казалось, были переплавлены к доллары. Что бы ни попадало в медленно кипевший котел их беседы, они усердно подсыпали в эту кашу доллары. Людей ценили на доллары, мерили долларами; жизнь продавалась с аукциона, оценивалась и шла с молотка за доллары. После долларов больше всего уважались всякие дела, помогающие их нажить.

The novel was translated into Russian by N. Daruzes (1899–1982), a proficient translator of English and French literature. Her translations are notable for their bright linguo-stylistic palette and professionalism, which were highly appreciated by literary critics and writers, and became canonical for target readers and for comparative scientific analysis. The above-mentioned extract that represents the idol of the “New World” – the dollar, revealed the uniqueness of Russian translator to feel polyphonic texture of the passage and the author’s intention. The Russian version was translated due to the awareness of “background knowledge”, “global vertical context” and “the linguo-cultural aspects” of the material. The culturally marked units were translated with nuanced generalized approach by preserving the stylistic texture for the benefit of the natural smoothness of the target text.

Further observations on the comparative analysis of translations revealed that the only Armenian translation (Tiflis, 1892) of “Martin Chuzzlewit” is an abridged version, where the strategies of additions and/or omissions were used to convey the plot of the novel in accordance with Armenian culture, tradition and way of thinking. The purpose of the Armenian translation/retelling is to shape the worldview of the younger generation, and from time to time the translator interpreted the narrative to make the text more accessible to the unprepared target readers. Let’s discuss the Armenian abridged version,

Բայց ասեմ, այսպէս մի շարք այնպիսի եկուորներ ունինք, որոնք մասամբ իրանց, մասամբ էլ դժբախ հանգամանքների շնորհիւ Երրոպայում որ և է գործի կայելու ամեն յոյսից զրկուած՝ եկել են մեզ մօտ, այն հասարակ յուսով, որ Ամերիկայի փողոցներում ոսկի է շաղ րուած, իսկ իւրոյր պատրան ինքն իրան թորում է ցանկացողի բերանը: Այդ թշուառականները ծանր հնով են րուծում իրանց սխալները. մշրարն կարօրութեան մէջ են ընկնում, միևնոյն ժամանակ, բոլորովին խաբուած իրանց ականկալութեանց մէջ, կորցնում են հոգու արիութիւնը,

և աղքատության ու նախարհնքի մէջ շաղախուած՝ քիչ է մնում, որ իրանց ցաւալի գոյութեանը վախճան դնեն փողոցներում: Շատ սականերն այդ ողորմելիներից միջոց են գտնում հայրենիք դառնալու: Ամերիկան այս բանում հարկաւ մեղավոր չէ, բայց կան շատ գործակալներ, որոնք երոպական երկրներում խաբում են թեթևամիտներին, ոսկէ հանքեր խոստանալով նոցա մեր կողմերը: Բացի դրանից այս ողորմելիներին հրապուրում է և այն, որ քանի մի չքաւոր գաղթականներ յիրաւի մէծ կարողութիւն են ձեռք բերել մեզ մօտ: Բայց սոքա լոկ բացառիկ դէպքեր են, իսկ բոլոր յոյսերը դիպուածի վերայ դնելը՝ վերին սարիճանի անմարտիւն է: Ես այն կարծիքի եմ, որ թէ Երոպայում և թէ Ամերիկայում միաբնասկ կարող է ելք գտնել իր համար ամեն մարդ, ով հասարակ կամք ունի և սիրում է աշխատել:

(Վէպ երիտասարդների համար Դիկկենսի «Մարտին Չուզլվիտ» վեպից համառօտեց Ն. Բորիսով, թարգմանեց Գիւտ Քահ. Աղանեանց, Թիֆլիս, սպարան Մ. Շարաձեի, 1892, էջ 98-99)

The Armenian abridged version illustrates some contextual modification of the plot by representing the utopian image of the American Dream. In the Armenian fragment Martin was introduced with the realistic situation of immigration in the late 19th century. In some fragments the translator used the method of cultural transfer by using Armenian colloquial phraseological units. For example, in the context many immigrants, due to difficult circumstances, lost all hope of acquiring descent work in Europe, came to the New World with the expectation that gold was scattered on the streets of America, and “the fattest piece will fall into their mouth” (*Ամերիկայի փողոցներում ոսկի է շաղ ցուած, իսկ իւղոյ պայտոն ինքն իրան թորում է ցանկացողի բերանը*). In the end those unfortunate people suffered from their mistakes, fell into constant depression due to disappointment, lost their spirit and hope towards future and kept on living in poverty and shame. However, the narrator emphasized that it was not just the fault of America, as there were many agents who deceived innocent people in European countries, promising them “gold mines”. But those were only exceptional cases, and the narrator on behalf of the American immigrant expressed the opinion that every person who had a strong will and motivation, could find a way out both in Europe and America.

A life-educational excerpt, where there is a noticeable instruction for the future generation, that a working person will find his/her reward in any place. This passage is emphasized for educational purposes and is typical to *Bildungsroman*, as it is explained to young generation that the path of life is paved and created by each person. It is not in vain, that even the title of the story was changed in Armenian as “The School of Life”.

In one of his articles in the journal “Ardzagank” (1892, N100), Nikoghayos Karamyan – a famous pedagogue and literary critic of the Gevorkian Seminary of Etchmiadzin, underlined the need and relevance of translating the novel “Martin

Chuzzlewit”. The literary critic noted that the novel can “inculcate” psychological stability in young people, and generally, Dickens’s novels also have the ability to educate the hearts and minds of people and strengthen their confidence towards future. Though some literary critics believed that Dickens’s works were far from a realistic picture of the world and ignore the socio-cultural relations as a normative course of life, N. Karamyan emphasized the opposite. He stated that realistic novels might have been deconstructive for the young generation, as their soul is good-natured and optimistic. Literature should not create a pessimistic generation, it should balance the equilibrium between pessimism and optimism (Փարթամյան, 1975). Unfortunately, this novel was not fully translated into Armenian and did not find its unique place in the Armenian society till nowadays.

Conclusion

The accumulation of certain theoretical and practical materials gives an opportunity to conclude that the translation of *Bildungsroman* can be based on the principle of spatial-temporal domain and linguo-cultural perception of the target culture. The translation of Dicken’s novels met the target culture requirements (with special reference to *Bildungsroman*) which is noticeable in the Armenian version of novel interpretation. Yet, as we have seen both the Russian translation and the Armenian abridged version have their own undeniable merits. The translators help the target reader in cognizing the aim of creativity in the axiological estimation and appreciation on the basis of the concept of the “shared world-view”.

References

- Davis, P. (1988). *Critical Companion to Charles Dickens*. A Literary Reference to His Life and Work. New York: Facts On File, Inc. (In Eng.)
- Metz, N. (2008). *A Companion to Charles Dickens, edited by David Paroissien*. USA, UK, Australia: Blackwell publishing. (In Eng.)
- Moretti, F. (1987). *The Way of the World, The Bildungsroman in European Culture*. London: Verso. (In Eng.)
- Morgentaler, G. (2008). *A companion to Charles Dickens, edited by David Paroissien*. USA, UK, Australia: Blackwell publishing. (In Eng.)
- Bahtin, M. M. (1979). Jestetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity] / M. M. Bahtin; Sost. S. G. Bocharov; Tekst podgot. G. S. Bernshtejn i L. V. Derjugina; Primech. S. S. Averinceva i S. G. Bocharova. M.: Iskusstvo. (In Rus.)
- P’art’amyanyan V. (1975). *Hay-angliakan grakan arrnch’ut’yunner* [English-Armenian literary connections]. Yerevan: Haykakan SSH GA hrat.) (In Arm.)

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Davis, P. (1988). *Critical Companion to Charles Dickens*. A Literary Reference to His Life and Work. New York: Facts On File, Inc.

- Metz, N. (2008). *A Companion to Charles Dickens, edited by David Paroissien*. USA, UK, Australia: Blackwell publishing.
- Moretti, F. (1987). *The Way of the World, The Bildungsroman in European Culture*. London: Verso.
- Morgentaler, G. (2008). *A companion to Charles Dickens, edited by David Paroissien*. USA, UK, Australia: Blackwell publishing.
- Бахтин М. М. (1979). *Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин; Сост. С. Г. Бочаров; Текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова*. М.: Искусство.
- Փարթամյան Վ. (1975). *Հայ-անգլիական գրական առնչություններ*. Ե.: Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Լուիզա Գասպարյան

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտաշխատող,
Սանկր Պետերբուրգի պերական համալսարանի արտասահմանյան
գրականության պարմության ֆակուլտետի դոկտորանսր, Ռուսաստանի
Դաշնություն,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ luisa.gasparyan83@gmail.com

ԶԱՐԼԶ ԴԻՔԵՆՍԻ «ՄԱՐՏԻՆ ՉԵՂՎԻԹ» ՎԵՊԸ ԵՒ ԴԻԱ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն և հայերեն թարգմանություն)

Հոդվածի առանցքում *Bildungsroman*-ի, այն է՝ «կրթության» կամ «ձևավորման» վեպի թարգմանության տեսական և գործնական ուսումնասիրությունն է: Գրականագետների տեսապատմական ուսումնասիրությունների հենքի վրա բացահայտվում է, որ Չ. Դիքենսի վեպերի մեծ մասը ներկայացնում է դասական *Bildungsroman*: Սույն հետազոտությունը կենտրոնանում է Չ. Դիքենսի «Մարտինա Չեղվիթ» վեպի ուսումնասիրության և դրա ռուսերեն և հայերեն թարգմանությունների համեմատական վերլուծության վրա: Ակնհայտ է, որ Դիքենսի վեպում լայնորեն ներկայացված են կրթական և դիդակտիկ տարրերը, որոնք թարգմանությունների միջոցով վերամեկնաբանվում կամ ենթարկվում են փոփոխության՝ համաձայն թարգմանվող տեքստի սոցիալ-մշակութային իրոյթի:

Հիմնաբառեր. գրական թարգմանություն, համեմատական վերլուծություն, Չարլզ Դիքենսի «Մարտինա Չեղվիթ» վեպ, ռուսերեն և հայերեն թարգմանություններ, *Bildungsroman*, մեկնաբանություն, լեզվամշակութային փոխանցում:

Луиза Гаспарян

Научный сотрудник института литературы имени М. Абеяна, НАН, РА,
докторант Санкт-Петербургского государственного университета,
кафедра истории зарубежной литературы, Санкт-Петербург, Россия,
кандидат филологических наук
Эл. адрес: luisa.gasparyan83@gmail.com

РОМАН ДИККЕНСА «МАРТИН ЧАЗЛВИТ» И ЕГО ПЕРЕВОДЫ (русский и армянский перевод)

В статье рассматривается теоретико-практическое исследование художественного перевода *Bildungsroman* – романа «воспитания» или «формирования». Литературные критики отмечают, что некоторые романы Диккенса иллюстрируют классический *Bildungsroman*. В исследовании выявляется искусство перевода *Bildungsroman* через призму сравнительного анализа романа Диккенса «Мартина Чезлвит» с русским и армянским переводами. Образовательные и дидактические элементы романа были широко представлены в произведениях Диккенса, которые посредством переводов трансформировались и интерпретировались в других социокультурных реалиях.

Ключевые слова: художественный перевод, сопоставительный анализ, «Мартин Чезлвит» Чарльза Диккенса, русский перевод, армянский перевод, *Bildungsroman*, интерпретация, лингво-культурный трансфер.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. սեպտեմբերի 10-ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. սեպտեմբերի 14-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. հոկտեմբերի 30-ին:

Marta Moldovan–Cywińska
Vistula University in Warsaw (Poland)
Ph.D. in Philology
Email: Marta.Cywinska.naukowe@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-143

“MANIFESTO OF SOCIALIST SURREALISM” AS AN EXAMPLE OF SURREALISM ENGAGED AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER ACTIVITIES OF THE POLISH MOVEMENT ORANGE ALTERNATIVE

This text is a contribution to the analysis of “Manifesto of Socialist Surrealism” against the background of other ideological and artistic activities of the Polish avant-garde movement Pomarańczowa Alternatywa (The Orange Alternative). The author shows the origins of the movement, citing other avant-garde movements that preceded the formation of the Orange Alternative and the publication of its most important manifesto. She mentions the Polish Futurists, the French Surrealists, who had an unequivocal impact on the creative imagination.

Key words: the Orange Alternative, the French Surrealists, “Manifesto of Socialist Surrealism”, avant-garde movement.

Introduction

Surrealism has had a huge impact on literature, art and aesthetics in many countries and continents. It aroused mixed feelings – fascination, curiosity, shock, inspiration. It partially politicized the sphere of artistic emotions, but *de facto* did not realize the utopian idea of “transforming the world and human life.” Trying to define the concept of surrealism, it would be necessary to clearly expose the elements of the worldview of its creators, ways of using the creations of imagination and, finally, to determine to what extent the hype of Breton’s theory of

dreams became only a kind of a form, as we would nowadays proclaimed, the “promotion” of the grouping itself, conceived – and probably rightly so – as an artificial collective.

Noting the presence of “socio-political surrealism” primarily in postwar literature, we intend to focus on the universals of Surrealism: archetypes in art and literature, the interpretation of literary and artistic symbolism, and metaphor as the most perfect form of Surrealist creative expression. Polish surrealism drew ideological inspiration from the Polish version of futurism.

A manifesto is a collection of views, opinions, thoughts, suggestions for a plan of action concerning art, value system or politics. A manifesto can be individual or representing the voice of a certain group. The word “manifesto” traces its roots to the Latin word “manifesto” which means “to proclaim” or “to announce”. As a literary form it can be the result of the actions of a non-conformist minority proclaiming, for example, avant-garde ideas.

Method

This text uses the analytical-numerical method based on to the conclusion as a result of observation of selected cases of activities and publications of the Futurists, but especially the Surrealists with a special emphasis on manifestos, recall them in the context of the meaning of the *Manifesto of Social Surrealism* as an artistically and socially engaged text. The literary form of the manifesto provides the possibility not only of interdisciplinary interpretations, but also a multiplicity of references and the possibility of considerations of timeless significance. The Orange Alternative movement is an object of scholarly interest. In particular, sociologists and historians of the 20th century, while no literary scholar has so far taken a closer interest in the place of the Manifesto of Socialist Surrealism among of the activities and works of avant-garde artists.

“Artists to the street!”

The first manifesto of the Polish Futurists was published in June 1921 in Krakow. Futurists aimed to cause a kind of revolution in poetry (and not only in poetry), so they sought all kinds of novelties. The JEDNODŃUWKI FUTURYSTÓW¹ consists of minor “manifests”: *A Manifesto on the Nativistic Futurization of Life*, *A Manifesto on Phonetic Orthography*, *A Manifesto on Futuristic Poetry*, *A Manifesto on Art Criticism* (Jasieński, 1921)². Reformist was certainly the form of the message, the placard, and the new language – phonetic language³.

One of the most important slogans of the Manifesto is the call: “artists to the

1 Original spelling.

2 In Polish, the titles of these manifestos were consciously spelled incorrectly.

3 We, the Polish Futurists, pay here to the Polish romantic poetry of the period of captivity, the specter of which today without mercy we will remind and beat – a tribute for the fact that in times of great concentration and slow maturation of the Polish Nation was not a “pure” art, but precisely a deeply national one, that it was written with the juice and blood of the overflowing life itself, that it was the pulse and cry of its day, which in general and only any art can and must be.

street!”). This postulate implies the expansion of art beyond cinema and theater halls into all areas of human life. For Futurists, the arena for artistic creation was the entire city, houses, streetcars, cars, sidewalks, parks, train stations, etc. The Polish Futurists were very close to socialism. They were commonly associated with the left side of the political scene, and their *Manifesto* resembles that of Marx and Engels. The *Manifesto of the Italian Futurists* established the position of this form of expression as organizing the theoretical assumptions of a particular art movement, and those originating from *Manifesto of Surrealism*, published in 1924 by André Breton. The full theory of surrealism was presented in the *Second Manifesto of Surrealism*, supplementing the first. Surrealism, in turn, was foreshadowed by Baudelaire’s⁴ anti-naturalism while making a symbolic farewell to romantic harmony. Among the most significant issues of the avant-gardes, Richard Sheppard mentions the changing sense of reality – in this context, the “meta-world” of surrealism, making an invasion of the “intermediate sphere of experience”, the new concept of history, time, metaphor, the reinterpretation of dreams in a poetic context is both an inspiration for reflection on the beginning and specificity of the modern world (Sheppard, 2004), and is fundamental to understanding the content of Waldemar “Major” Fydrych’s *Manifesto* (Fydrych, 1982). In Fydrych’s work and the way it is presented, we find echoes of Salvador Dali’s work (Verdugo, M.M. V. L. 2023).

However, it was the 20th century avant-gardes that unanimously rejected the decadence of aestheticism in favor of exploring novelty, rejecting definitively the existing order, including culture, the achievements of generations past. Translator of the first *Manifesto of Surrealism* – Artur Sandauer commented on its content as follows:

“*The Manifesto of Surrealism* is a text classically straightforward, or, if you prefer, one that has been made classical and simplified by history (...). However, this is a limit that Breton never crosses: his texts combine the verve of a madman with the dignity of a classicist. Be that as it may, the fact is that the text we hereby make available to the Polish reader is a breakthrough in the history of culture. There is no outstanding artistic work today, dare I say, that is not in some way dependent on it. I think this is a sufficient title for its immortality” (Breton, 1924). In addition to the definition of surrealism itself, the *Manifesto of Surrealism* included considerations on the priority of imagination in the perception of art and literature, the interdependence between imagination and freedom (as will be seen in the actions of PA artists), freedom and alienation. The first *Manifesto of Surrealism* also included directives on the creation and functioning of the Surrealist text, as well as examples of poetic work in line with the spirit of the formation. Creators were eager to appeal to the need to revolutionize the world, to sublimate aesthetic needs through the power of words – wasn’t the need to revolutionize the world guiding PA activists?

4 Charles Pierre Baudelaire (born April 9, 1821 in Paris, died August 31, 1867 there) was a French poet and critic, a Parnassian who is counted among the so-called “condemned poets.” Known for his translations of the works of Edgar Allan Poe, among others.

The *Second Manifesto of Surrealism* was published in 1930. In it, Breton included a statement that Surrealism, from an intellectual and moral point of view, sought to “provoke a crisis of consciousness,” the outcome of which was to be decisive for the success or failure of the direction’s theory. This is because the Surrealists sought to increase the role of the imagination and the subconscious, which, in their view, allowed for full and free expression and the development of creativity.

They considered the imagination to be the engine of progress; they also wanted to progressively more clearly perceive and interpret the importance of the subconscious in artistic creation. Breton’s *Second Manifesto* also included the statement that “Surrealism fearlessly recognizes as its dogma absolute rebellion” (Breton, 1930). In both manifestos, Breton called for the abandonment of pascetic views, which, in his view, had a negative effect on the impulses of the heart, thereby depriving it of confidence in its own abilities and the prospect of liberation from all dependence. He stressed that Surrealism wants, above all, to find in the human mind the point at which the antinomic concepts of past and future, life and death, possibility and impossibility will lose the differences that divide them (Argenta, 2007).

At the very beginning of the publication, Breton included the statement that Surrealism, from an intellectual and moral point of view, seeks to “provoke a crisis of consciousness,” the outcome of which is supposed to be decisive for the success or failure of the theory of this direction. This is because the Surrealists sought to increase the role of the imagination (or inspiration) and the subconscious, which, in their view, allowed for the full and free expression and development of man’s creative abilities. They considered the imagination to be the engine of progress; they also wished to see gradually more clearly “what is spinning without man’s knowledge, in the depths of his spirit (Breton, 1930).”

“Manifesto of Surrealism” emphasizes the roles of unlimited imagination and opposes fanaticism. It is a praise of freedom of spirit and liberty, and makes us realize that its power and reach depend on ourselves. “To make imagination a slave – even at the cost of saving what is often referred to as happiness – is to evade the highest tribunal that resides within us. Only the imagination tells me what might be, and that alone is enough to mitigate somewhat the terrible limitations of it; enough to give myself over to it without fear of error (as if one could err more). At what point does it become dangerous, and where does the safety of the spirit end? Doesn’t the possibility of error represent an opportunity for the spirit to be saved?” (Breton, 1930).

This is because the Surrealists sought to increase the role of the imagination and the subconscious, which they believed allowed for full and free expression and the development of creativity. They considered the imagination to be the engine of progress; they also wanted to gradually more clearly perceive and interpret the importance of the subconscious in artistic creation.

“The imagination finds itself – who knows? – on the eve of regaining its rights.

If there are strange forces hiding in the depths of our spirit, capable of intensifying the forces of the surface, or of fighting a victorious battle with them, we are in the highest degree interested in apprehending them – first apprehending them, and then subjecting them, if need be, to the control of reason” (Breton, 1930).

The first *Manifesto* postponed realism and all its variations: “It is necessary to pillory – after materialism – the realist attitude. The former – much more poetic – presupposes in man a monstrous, admittedly, hubris, but not a repeated and deeper fall. It must be seen in it, first of all, as a legitimate reaction to some comical tendencies of spiritualism” (Breton, 1924).

In *The Second Manifesto of Surrealism* Breton included a statement that Surrealism, from an intellectual and moral point of view, seeks to “provoke a crisis of consciousness,” the outcome of which is to be decisive for the success or failure of the direction’s theory. In both manifestos, Breton called for the abandonment of passeistic views, which, in his opinion, negatively affected the gusto of the heart, thereby depriving it of confidence in its own possibilities and the prospect of liberation from all dependence. He stressed that Surrealism wants, first of all, to find a point in the human mind at which the antinomic concepts of past and future, life and death, possibility and impossibility will lose the differences that divide them (Argenta, 2007) In the first *Manifesto* he emphasized the importance of literary peregrination as a form of peregrination of the imagination. He stresses that the concept of truth and experience are changing dramatically, while glorifying the importance of psychoanalysis and the exploration of imagination:

If there are strange forces hiding in the depths of our spirit, capable of intensifying the forces of the surface, or of fighting a victorious battle with them, then we are of the utmost interest in apprehending them – first apprehending them, and then subjecting them, if necessary, to the scrutiny of reason. Even analysts can profit from this. But it’s also worth emphasizing that in pursuing this endeavor, no course of action is a priori advisable, that this is – at least for the time being – as much a matter for poets as for scientists, and that success here by no means depends on the paths – more or less intricate – that are taken (Breton, 1924).

Toward surrealism à la polonaise and Frydrych’s Manifesto

Surrealism has had an enormous impact on literature, art and aesthetics in many countries and continents. Treated by our ancestors rather as a collective utopia drawing on the creative power and dreamlike layer of the human soul, it has survived in everyday language as an epithet for phenomena that are unusual, incomprehensible, a little funny and frightening at the same time. The dissertations of Leon Chwistek on the multiplicity of reality in art and literature, interpreted not only in the context of the ideology of Polish futurism, but as a confirmation of the existence of the oneiric imagination exploited by Anatol Stern, Aleksander

Wat, Adam Ważyk and Jan Brzękowski, for example, had a considerable impact on the first wave of Polish surrealism (Cywińska, 2009) .

Katerina Tzvetanska emphasizes the background of events related to the Solidarity movement as the most important revolution in the post-communist countries in the 20th century:

„The battle against communism in Europe was won not by weapons, but by civil resistance. Late 1980s marked the moment in which the power of the people undermined and eventually destroyed communism in Europe. The dissolution of the Warsaw Pact, the end of the Soviet empire and soviet totalitarianism, and eventually of the Soviet Union itself are just some of the major consequences that followed. The story of how all this was achieved must start with Poland. The Polish people have been struggling with communism from the moment it came into power in 1946, but it was not before the end of the 1970s that the society managed to organize itself, which led to the creation of Solidarność [Solidarity] the first independent trade union in the communist bloc, which quickly turned into a mass movement in 1980s” (Tzvietanska, 2023). Had it not been for Solidarity, there would have been no Orange Alternative: the inspiration of a politically mature movement towards freedom also inspired the youth.

The Orange Alternative was one of the most original anti-communist social movements of the 20th century with a happening character and promoting „socialist surrealism.” The movement’s name and the color orange were a reference to the Dutch counterculture movement provos developing in 1965–1967, inspired – especially in the way it used the ideological dimension of happenings – by street artist Robert Jasper Grootveld, the initiator of numerous crowd-pleasing happenings and the „Provo manifesto” and also due to Roel van Duijn – a painter, anarchist and philosophy student at the University of Amsterdam. In Poland during 1980s, there was a growing generational conflict of a politic nature, which had already been an imperative of change in Western Europe twenty years earlier. Democratic and liberal aspirations under the auspices of the Orange Alternative clashed with the system of pseudo-authorities of the power apparatus. The movement originated in Wrocław, it was commonly described as a „strong bastion of opposition.” The 1980s in Poland were marked by an economic crisis, empty shops and martial law. Economy, controlled by the state, was inefficient and public debt was growing. Orange Alternative was established at a time when the Citizens’ Militia was associated with brutally dispersing peaceful demonstrations. Orange Alternative mocked the communist reality

Its activities aimed at a collective audience and involving an emotionally charged social message required a completely different type of visionary approach. In their case it required to supplement the oral and situational message during the student strikes of November and December 1981 with the distribution of an occasional periodical, which was the Orange Alternative’s magazine, a continuation of “A” and created by Waldemar “Major” Fydrych in cooperation with Wiesław Cupała. It was published during the student strikes of November and December

1981, like the previous periodical under the auspices of the New Culture Movement operating from October 1980 to 1981 at the University of Wrocław and the State Higher School of Visual Arts in Wrocław. It was an initiative of thirty people drawn from the hippie, anarchist and pacifist movements and as an outgrowth of political initiatives inspired by the first wave of Solidarity.

The New Culture Movement activists met at the “Progress” club in the building of the Institute of Philosophy at Wrocław University. The authors of the statute were Waldemar Fydrych, Andrzej Dziewit and Jacek Drobny. Among the most important activities of the New Culture Movement were the distribution of the magazine “A”, which published the Manifesto of Social Surrealism and accompanying artistic-happening “events”, in addition to the “Easter March of Peace” organized jointly with the Independent Students’ Association⁵, and the participation of its members in the strike (autumn 1981) at the University of Wrocław, during which the magazine “Orange Alternative” was published, which had the character not only of a protest program in the political sense, but also in the artistic sense:

today is
 is revolution on paper:
 initiative group
 long live the art of printing
 let the revolution develop its
 activities in toilets
 the dictatorship of the popular masses requires:
 popular art
 cabotinism – fearful treatment of
 the public
 painting has long betrayed:
 revolution
 on the walls of institutions
 enamel paint
 is
 announcement of a worldview
 and romance
 of the manufacturing forces of the 20th century
 leads us furiously:
 insatiability

(Revolutionary art today)

Some researchers consider the moment of formation of the Orange Alternative to be the beginning of the formation process proper of the New Culture Movement, rather than the Provos. Thus, its formation is closely related to the post-Au-

⁵ The NZS in 1980 was, in a sense, the student equivalent of “Solidarity” and brought together young people who wanted a student organization independent of the state authorities, as well as democratization of academic life, respect for the country’s basic political freedoms and human right.

gust relaxation, resulting in an increase in the level of activity of Wrocław youth. One of the Movement's best-known actions was the happening "Breaking the Asymmetry," organized in November 1980: The first action Breaking the Symmetry in November 1980 was a reconnaissance and challenge for the New Culture Movement community. In the consciousness of young people, performing on the streets had so far been associated with danger. The last student demonstrations of 1968 were dispersed with batons and gas. The action was conceived and coordinated by Waldemar "Major" Fydrych.

The action brought together more than a dozen people who strolled the streets of Wrocław for several hours with a banner reading "Asymmetry." In turn, further actions took place in the spring of 1981. Andrzej Dziejewit also opened a revolutionary Anarchist-Counterculture Saturator Point, from which he poured carbonated water turning it into a kind of bulletin board with slogans about changing the world for the better through revolution. The action was conceptual in nature and intended to be close to the actions of the French Surrealists, who sometimes gave objects with kitchen or bathroom uses a completely new meaning or name. Here, in turn, the Anarchist-Counterculture Saturator Point had an entirely symbolic meaning – a real saturator was used by thirsty passersby, disregarding the lack of hygiene of the service (the glasses were only rinsed with cold water, while the juice was usually of unknown origin) – all for a fee, of course. The Anarchist-Cultural Saturator quenched thirst – literally, but was also an information point. Another action is the creation of the Deficit Goods Regulation Section at the turn of the summer and autumn of 1981, whose activities consist of distributing scarce toilet paper on the streets of Wrocław by Dziejewit.

„Freedom in Mass Power”

„I started writing the manifesto at the end of 1980 and finished it in the spring (March) of 1981. It was first published in *Gazeta „A”* issued by the New Culture Movement,” emphasizes its creator, Waldemar Major Fydrych, According to some literary experts, the title *Manifesto of Surrealist Socialism* refers to the *Futurist Manifesto*, including its Polish variants, of important manifestos in the history of Europe. However, we believe that the *Manifesto of Surrealist Socialism* refers directly to the *Surrealist Manifesto* and the *Second Manifesto*. It contains, among others, a concise definition of a surrealist:

“A surrealist doesn't ask questions. You know, life for adventure. Insight not necessary. And yet. It's worth knowing if the cancer of rationalism has eaten your brain” (Fydrych, 1982)

The *Manifesto of Socialist Surrealism* is an à rebours manifesto, although from the perspective of literary studies it is possible to interpret the idioms contained in the *Manifesto* of Karl Marx and Friedrich Engels, while emphasizing the artist's mission, strongly emphasized by Breton:

“Saint-Pol-Roux,” they say, “ordered every day, when he fell asleep, to put a sign on the door of his castle in Camaret with the inscription: A POET IS

WORKING. There's a lot that could be said about this. Here, I just wanted to mention in passing a subject that in itself requires a long explanation and much greater precision; I will tell about it later. For now, I would like to condemn the hatred of wonder that some people have and the ridiculousness in which they try to drown it. Let's agree: wonderfulness is always beautiful, all wonderfulness is beautiful, indeed! Only wonder is beautiful" (Breton, 1924).

The *Manifesto of Socialist Surrealism*, anti-communist and anti-socialist par excellence, was the ideological foundation for the activities of the Orange Alternative movement, which had its roots in the student community of Wrocław, but was active in several Polish cities in the 1980s, including Łódź, Warsaw and Lublin:

"Let's not be afraid to be honest until the end. The only solution for the future and today is surrealism. The world will then not talk about the crisis. Let's not back down if we've come this far. After all, the whole world is a work of art. Even a single policeman on the street is a work of art. Let's have fun, fate is not a cross. What's the point of suffering when you can enjoy. The fate of life is a lottery prize. What about religion, love and Dostoyevsky?" (Fydrych, 1982) Instead of reading Dostoyevsky, Fydrych suggests the works of Breton, Aragon⁶ and Vian⁷.

Socialist surrealism declared by the Orange Alternative, based on the contextual textual revival of words in a new contesting and artistic function („even a single policeman on the street is a work of art”, „the end of every socio-economic formation is its comedy”, „all proletarians, be beautiful" (Fydrych, 1982), and even by referring to the work of Maria Konopnicka (Konopnicka, 1869). The text of Fydrych's *Manifesto* was intended to parody propaganda while developing the theme of the unlimited role of imagination, so dear to the French surrealists:

"You know well that Imagination is a limitless world. His image may be anything, but he will not be the servant to the so-called practical world. A career for a realist is the murder of the winged imagination. You can cook such a bird for dinner. The movement will also provide a defense against realism (Fydrych, 1982) He programmatically rejected all realistic aesthetics, both in the form of socialist realism known from the 1950s and classical realism represented here by Dostoyevsky's novels. Fydrych affirmed spontaneity, „life for adventure”, irrationality, imagination meaning „an unlimited world"(Fydrych, 1982).

The main theses of the *Manifesto* are: „let's love politicians”, „social life exceeded the wildest dreams of the inter-war period surrealists" (Fydrych, 1982).

The Orange Alternative undermined the foundations of communist ideology – not by fighting it, but by ridiculing it. The young people who took part in its happenings probably did more damage to the regime than a whole decade of street riots would have done. Major Fydrych and his legions of dwarves convinced them

6 Louis Aragon (born October 3, 1897 Paris, died December 24, 1982 Paris) – novelist and poet, long-time supporter of the policy of the Communist Party, member of the Académie Goncourt, representative of French surrealism.

7 Boris Vian (born March 10, 1920, Ville-d'Avray, died June 23, 1959, Paris) – writer, poet and translator, musician, actor and screenwriter

that no matter how bad things were, they shouldn't be taken seriously anyway (Appelbaum, 2001).

Waldemar Fydrych created the Orange Alternative over the years – and continues to create a kind of spiritual testament based on paradoxes – formulations that are contradictory internally, but bring unexpected truth using the mechanism of juxtaposing contrasting contents and establishing a kind of inclusion between these contents. He made allusive humor a non-essential for expressing political and satirical allusion (Olkuśnik, 2023). He used puns, double-meanings or even ambiguities of concepts to make the artist's expression a universally surreal tool. Referring to allusive satire, he used defragmentation, phraseological ellipsis glorifying semantic neologisms. He did the impossible by embellishing and transforming the reality of the „time of communism” into a surreal constellation of events, „revisits”, ideological clues populating it with symbolic dwarves. Thesis, antithesis and synthesis took on a new meaning giving the oppressed hope, and those caught up in inertia a chance to participate in the transformation toward the good.

Conclusion

The Orange Alternative was the most unusual phenomenon of the 1980s in Poland. It was a social phenomenon among numerous student initiatives. It was part of the European countercultural traditions, but the originality of its actions distinguishes it on a global scale, and its manifesto is among the most interesting avant-garde manifestos of the second half of the 20th century. Hereby we can state that the *Manifesto of Socialist Surrealism* – shown for the purposes of these considerations compared to avant-garde program texts of French provenance and their Polish versions had a special place not only in the pantheon of Polish literary program texts containing Surrealist content.

It represents one of the most important ideological and artistic manifestos of the second half of the 20th century expanding the meaning of the function of the program text. Its creator Waldemar Major Fydrych is considered one of the greatest surrealists outside the French-speaking countries, and the Manifesto's assumptions allow to look at it also as a text of literary character, strongly metaphorical and surprising the recipient with a plenty of associations. Major Fydrych's manifesto inspired thousands of young people who rebelled against communism to take to the streets and turn their protest against communist oppression into art. In the „classical understanding” of performance, the subject and object is the presence of the artist in a specific context of time, space and his own limitations (Mansour, 2010). Moreover, the artist is both the creator and the matter of art. The element of performance can be virtually any concept, object or subject indicated or suggested by the artist in the course of the performance – Waldemar Fydrych turned street performance into a perfect form of contestation, surpassing even the Surrealists.

References

- Appelbaum, A. (2001). *Introduction to the „Żywoty Mężów Pomarańczowych”*. Warszawa. (In Eng.)
- Argenta, M. (2007). *Simbolismo, surrealismo e fantástico: homologias e divergências em suas expressões artístico-literárias [Symbolism, surrealism and fantastic: homologies and divergences in their artistic-literary expressions]*. https://www.academia.edu/84977159/Simbolismo_surrealismo_e_fant%C3%A1stico_homologias_e_diverg%C3%Aancias_em_suas_express%C3%B5es_art%C3%ADstico_liter%C3%A1rias (accessed 11.09.2023). (In Por.)
- Breton, A. (1924). *Manifest surrealizmu [Surrealism manifesto]*. <https://www.sandauer.pl/obrazki/file/biblioteka/Andre-Breton-Manifest-surrealizmu.pdf> (accessed 4.09.2023). (In Pol.)
- Breton, A. (1930). *Second Manifeste du Surréalisme [Second Manifesto of Surrealism]*. http://melusine-surrealisme.fr/site/Revolution_surrealiste/Revol_surr_12.htm (accessed 11.09.2023). (In Fr.)
- Chwistek, L. (1969). *Wielość rzeczywistości w sztuce [The multiplicity of reality in art]*. In: A. Lam, *Polska awangarda poetycka. Programy z lat 1917–1923*, vol. II, *Manifesty i protesty*, Kraków (In Pol.)
- Cywińska, M. (2009). *Manufaktura snów: rozważania o polskiej poezji nadrealistycznej [Manufacture of dreams: reflections on Polish surrealist poetry]*. Warsaw. (In Pol.)
- Dardzińska, J. and Dolata, K. (2011). *Wszyscy proletariusze bądźcie piękni! Pomarańczowa Alternatywa w dokumentach aparatu represji PRL (1987–1989) [All proletarians, be beautiful! Orange Alternative in the documents of the repressive apparatus of the Polish People's Republic (1987–1989)]*. Wrocław. (In Pol.)
- Jasiński, B. (1921). *To the Polish Nation. Manifest on the Native Futurization of Life*, Kraków. (In Eng.)
- Jasiński, B. (1921) *Jednodniówki futurystów [Futurists' single dailers]*. Kraków. (In Pol.)
- Konopnicka, M. (1869). *O krasnoludkach i sierotce Marysi [About dwarves and orphan Marysia]*. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/o-krasnoludkach-i-sierotce-marysi.html> (accessed 05.09.2023). (In Pol.)
- Fydrych, W. (1982). *Manifest surrealizmu socjalistycznego [Manifesto of socialist surrealism]*. Wrocław. (In Pol.)
- Mansour, N. (2010). *Performance art*. https://www.academia.edu/8958115/performance_art (accessed 18.11.2023). (In Eng.)
- Marks, K. and Engels, F. (1977). *Manifesto of Communist Party*, Moscow. (In Eng.)
- Olkuśnik E. (2021), *Milicjanci przeciwko krasnalom, czyli Pomarańczowa Alternatywa we Wrocławiu [Militiamen against dwarves, or the Orange Alternative in Wrocław]*. https://www.historiapozukaj.pl/wiedza.wydarzenia.115.milicjanci_przeciwko_krasnalom_czyli_pomaraneczowa_alternatywa_we_wroclawiu.html (accessed 18.11.2023). (In Pol.)
- Pomarańczowa Alternatywa no. 4. [Orange Alternative no. 4]*. https://web.archive.org/web/20060206160910/http://www.pbn.biskupin.wroc.pl/archiwa/tlumaczenia/pomaraneczowa_alt.html#pomarancz2 (accessed 18.11.2023). (In Pol.)

- Shepphard, R. (2004). Problematyka modernizmu europejskiego [Problems of European modernism]. In: Nycz, R. (2004), *Odkrywanie modernizmu*. Przekłady i komentarze, Kraków.). (In Pol.)
- Stern, A., Jasiński, B. (1921). *Nuż w bżuhu [Now in the gut]*. Kraków. (In Pol.)
- Tzvetanska K. (2023). *The SOLIDARITY'S movement in Poland 1980-1989*, https://www.academia.edu/10415632/THE_SOLIDARITY_S_MOVEMENT_IN_POLAND_1980_1889 (accessed 18.11.2023). (In Eng.)
- Verdugo, M. M. V. L. (2021). *Salvador Felipe Jacinto Dalí i Domènech* [Salvador Dalí], https://www.academia.edu/45831948/Salvador_Felipe_Jacinto_Dal%C3%AD_i_Dom%C3%A8nech_Salvador_Dal%C3%AD (accessed 18.11.2023). (In Span.)

Մարտա Մորդովան-Ցիվիլնակա

*Վարչավայի (Լեհաստան) Վիստուլայի համալսարանի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հուսուցե՝ Marta.Cywinska.naukowe@gmail.com*

**«ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՍՅՈՒՌԵԱԼԻԶՄԻ ՄԱՆԻՖԵՍՏԸ»
ՈՐՊԵՍ ՍՅՈՒՌԵԱԼԻԶՄԻ ՕՐԻՆԱԿ ԼԵՀԱԿԱՆ ՆԱՐՆՋԱԳՈՒՅՆ
ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Սույն ուսումնասիրությունը ներդրում է Pomaranczowa՝ «Սոցիալիստական սյուռեալիզմի մանիֆեստի» վերլուծության գործում՝ դիտարկելով այն լեհական ավանգարդիստական շարժման Pomarańczowa Alternatywa («Նարնջագույն այլընտրանք») գաղափարախոսական և գեղարվեստական գործունեության համատեքստում: Հեղինակը ցույց է տալիս շարժման ակունքները՝ մեջբերելով ավանգարդիստական այլ շարժումներ, որոնք նախորդել են «Նարնջագույն այլընտրանք»-ի ձևավորմանը և նրա կարևորագույն մանիֆեստի հրապարակմանը: Վերջինս հիշատակում է լեհ ֆուտուրիստներին և ֆրանսիացի սյուռեալիստներին, որոնք հստակ ազդեցություն են ունեցել ստեղծագործական երևակայության վրա:

Հիմնաբառեր. նարնջագույն այլընտրանք, ֆրանսիացի սյուռեալիստներ, «Սոցիալիստական սյուռեալիզմի մանիֆեստ», ավանգարդ շարժում:

Марта Молдован-Цывинска

Вислинский университет в Варшаве (Польша),

кандидат филологических наук

Эл. адрес: Marta.Cywinska.naukowe@gmail.com

**«МАНИФЕСТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СЮРРЕАЛИЗМА»
КАК ПРИМЕР СЮРРЕАЛИЗМА В КОНТЕКСТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПОЛЬСКОГО ДВИЖЕНИЯ ОРАНЖЕВАЯ АЛЬТЕРНАТИВА**

Данное исследование представляет собой вклад в анализ «Манифеста социалистического сюрреализма» на фоне другой идеологической и художественной Pomaranczowa деятельности польского авангардного движения Pomarańczowa Alternatywa («Оранжевая альтернатива»). Автор показывает истоки движения, ссылаясь на другие авангардные движения, предшествовавшие формированию «Оранжевой альтернативы» и публикации ее важнейшего манифеста. Она упоминает польских футуристов, французских сюрреалистов, оказавших однозначное влияние на творческое воображение.

Ключевые слова: «Оранжевая альтернатива», французские сюрреалисты, «Манифест социалистического сюрреализма», авангардное движение.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. սեպտեմբերի 24-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. հոկտեմբերի 10-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. նոյեմբերի 19-ին:

Ani Tamazyan

*Head of the Chair of Languages, Communication and Pedagogy
of Eurasia International University,
Ph.D.student at the Chair of Applied Linguistics at
European University of Armenia
Email: aniltamazyan@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-156

SPEECH ACTIONS OR DECLARATIVES OF THE OSCE MINSK GROUP STATEMENTS: WHY DIDN'T THEY HELP TO RESOLVE THE CONFLICT OF NAGORNO-KARABAGH

This research paper delves into the effectiveness of declarative statements made by the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Minsk Group in facilitating the resolution of the longstanding Nagorno-Karabakh conflict. The study seeks to assess the extent to which these speech actions have contributed to tangible progress. The primary objective of this research is to examine the declaratives employed by the OSCE Minsk Group within their statements and to determine why these statements have not led to significant advancements in resolving the Nagorno-Karabakh conflict. By assessing the declaratives in the statements, this study offers insights into one of the factors that have hindered the peaceful regulation of the Nagorno-Karabakh conflict.

Key words: the language of diplomacy, speech acts, declaratives, OSCE Minsk Group, statements, discourse of official documents.

Introduction

The persistent Nagorno-Karabakh conflict, a complex and protracted issue deeply rooted in historical tensions and geopolitical complexities, has defied nu-

merous international efforts to reach a peaceful resolution. Among the organizations dedicated to mediating this conflict, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Minsk Group has played a central role through its declarative statements. The OSCE Minsk Group was created in 1992 by the Conference on Security and Cooperation in Europe (now the OSCE) to provide a platform for peaceful negotiations over a complex conflict between Armenia and Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh region. It is co-chaired by three major international powers: France, Russia, and the United States. The Minsk Group operates under the framework of the OSCE, a regional organization focused on security and cooperation among European and Eurasian countries. The primary function of the Minsk Group is to act as a mediator between Armenia and Azerbaijan. The co-chairs were supposed to facilitate direct negotiations between the two parties and work to promote dialogue and compromise (Official webpage of OSCE Minsk Group).

These pronouncements, often laden with diplomatic rhetoric and strategic language, represent the voice of the international community in addressing this conflict. However, a number of declarations and diplomatic overtures did not lead to the peaceful regulation of Nagorno-Karabakh conflict.

The inadequacy of diplomatic endeavors, as evidenced by the OSCE Minsk Group's inability to facilitate a lasting peace accord and the outbreak of the 44-day conflict in 2020, highlights the significant role played by diplomatic rhetoric. The purpose of diplomatic wording is to avoid direct, brutal primary and unproductive confrontation (D'Acquisto, 2017, p. 42). Thus, we are going to analyze the utilization of declaratives in the statements of the OSCE Minsk Group Group to found out whether these statements intended to peacefully solve the conflict or not.

Methods

The research methodology involved a literature review to provide theoretical foundations and contextual background for the study. This step was crucial in understanding the historical and geopolitical intricacies of the Nagorno-Karabakh conflict, as well as the role of international organizations like the OSCE Minsk Group in mediating such disputes. In essence, this study leveraged a combination of theoretical information and in-depth analysis of declarative statements to assess why these statements have not led to substantial advancements in resolving the Nagorno-Karabakh conflict. The research methodology was designed to provide a nuanced understanding of the complexities involved in diplomatic efforts to address protracted conflict, emphasizing the need to move beyond rhetoric to concrete actions in the pursuit of peace.

Results

The analysis of the OSCE Minsk Group's declarative statements paints a bleak

picture of the Nagorno–Karabakh conflict. Despite the international community’s collective commitment to finding a resolution, these statements reveal a stark reality: diplomatic actions and rhetoric, as articulated in these pronouncements, have not translated into meaningful, positive change on the ground. The conflict continued to persist up to, unabated by the diplomatic efforts made by the OSCE Minsk Group.

The statements discussed in this paper signify a gap between diplomatic expressions and the actual resolution of a deeply rooted and complex conflict. The conspicuous absence of explicit evidence of substantial changes or resolutions in the Nagorno–Karabakh situation is indicative of the inadequacy of diplomatic discourse to bring about a genuine transformation in the region.

This paper’s analysis underscores the insufficiency of words and declarations in the face of a protracted conflict. The fact that these statements continuously underscore the necessity for further measures and negotiations implies that prior efforts have been insufficient and ineffective. This is a disheartening reminder of the enduring nature of the Nagorno–Karabakh conflict and the inability of diplomatic expressions to drive it towards resolution.

The failure of declarative statements to produce significant outcomes underscores the complexities and difficulties inherent in mediating deeply rooted conflicts through diplomatic means. The statement’s continual repetition of the need for additional measures and negotiations ultimately points to a lack of substantive progress, making it abundantly clear that, for about 30 years the Nagorno–Karabakh conflict persisted without resolution.

Discussion

The language of diplomacy is characterized by specific conventions and terminology used in international relations, negotiations, and communication between countries. It aims to maintain diplomacy, decorum, and mutual understanding in the often-sensitive realm of international politics. Here are a few definitions of the language of diplomacy from notable authors and experts in the field. Geoffrey Berridge defines the language of diplomacy as “the codified language of negotiation, which seeks to minimize miscommunication, misunderstanding, and ambiguity. Berridge 2005)”. Feltham describes diplomatic language as “a tool of the trade, designed to be helpful in promoting cooperation among nations (Feltham 1996)”. Harold George Nicolson explains, “The language of diplomacy is intended to be objective, unemotional, and to communicate as clearly as possible the views and intentions of the sender (Nicolson, 1954)”.

From our perspective, the above-mentioned definitions highlight the key attributes of diplomatic language, including its clarity, objectivity, role in negotiation, and its function as a tool for advancing international cooperation and resolving conflicts. They emphasize the need for precision and mutual understanding in the complex field of diplomacy. Diplomats use language as a tool for negotiation, communication, and consensus building in the international arena.

This aligns with the notion of speech acts in diplomatic documents, where specific language choices are made to achieve diplomatic objectives

Speech acts, as introduced by J.L. Austin and expanded upon by John Searle and others refer to the actions we perform when saying something in other words is a part of pragmatics that studies utterances as actions performed via utterances (Yule, 1996 p. 47).

Speech acts can be divided into three main categories

1. The locutionary act is the basic act of utterance or producing a meaningful linguistic expression (Rismayanti, Manalu, Anggraeni, 2021, p.141). In the context of international diplomacy, locutionary acts can be used to express agreement or disagreement with proposed solutions; to signal acceptance or rejection of certain proposals; to emphasize points made by other parties; and to set out conditions for further negotiations.
2. An utterance with a function without intending it to have an effect. This is the third dimension, the perlocutionary act. Depending on the circumstances, a perlocutionary act is a speech act that produces an effect, intended or not, achieved in an addressee by a speaker's utterance (for example, to account for a wonderful meal or to get the hearer to drink some coffee). This is also generally known as the perlocutionary effect (Yule, 1996, 48).
3. The performance of the illocutionary act occurs through the communicative impact of a spoken expression. We may articulate to convey a statement, extend an offer, provide an explanation, or fulfill some other communicative intent (Fitriani, Masriza, and Chairina 2020). This is also generally known as the illocutionary force of the utterance. They convey the speaker's intended meaning or communicative purpose. According to Searle, illocutionary acts can be categorized into several types, including:
 - a. **Assertives:** These speech acts convey information, make statements, and express beliefs, such as stating, claiming, describing, or announcing.
 - b. **Directives:** Directives are used to elicit specific actions or responses from the listener, such as requesting, commanding, advising, or suggesting.
 - c. **Commissives:** Commissives involve the speaker committing to a course of action, making promises, offering, or vowing
 - d. **Expressives:** Expressives convey the speaker's emotions, feelings, or psychological states, such as apologizing, thanking, congratulating, or commiserating.
 - e. **Declarations:** Declarations change the external world by the very act of uttering them, such as baptizing, resigning, christening, or firing (Searle, 1969).

Speech acts in diplomatic discourse can range from making requests, offering guarantees, issuing warnings, expressing regrets, and many others. The choice of a particular speech act can carry specific intentions and possible repercussions in

international relations. In the realm of linguistic philosophy and pragmatics, speech acts and declaratives critical roles, especially in high-stakes communication like diplomatic discourse.

Speech acts in diplomatic discourse can range from making requests, offering guarantees, issuing warnings, expressing regrets, and many others.

The choice of a particular speech act can carry specific intentions and possible repercussions in international relations.

Thus, let us analyze several functions of the declaratives to understand why they didn't contribute to the peaceful regulation of Nagorno-Karabakh conflict.

Declaratives (or “declaratory speech acts”) are a specific type of illocutionary speech act where the very act of saying something brings about a change in the external world.

A declarative is an utterance used by a speaker with the purpose of changing a situation in some way once the speech act has been uttered.

The execution of declarations does not require any specific attitudes from the speaker, except for the speaker's readiness to establish the relevant institutional fact. Consequently, verbs denoting declarations, known as declaratives, set themselves apart from other speech act verbs by not expressing any attitudes of the speaker beyond the intention to establish a specific institutional fact. Examples of declaratives include to absolve, baptize, bequeath, condemn, excommunicate, fire, nominate, and resign (Allan, Keith, 2009).

Declaratives don't just describe the world or express an internal state; they actively change the state of affairs in some way. Examples: “I hereby resign” or “We declare war” or “I pronounce you husband and wife.” By saying these statements in the right context, the reality changes — the person resigns, a state of war exists, or a couple is married.

In the framework of diplomatic discourse, declaratives are of paramount importance. When a country declares war, recognizes another state's sovereignty, or formally breaks diplomatic ties, the act of making the declaration creates a new reality on the international stage. Such statements aren't just about conveying information but are about changing the status quo.

While all declaratives are speech acts (specifically, a subset of illocutionary acts), not all speech acts are declaratives. In diplomatic communication, declaratives have the power to change realities, like establishing relations or severing ties. Other speech acts, like making requests or expressing condolences, have different functions and might not change the state of affairs in the same direct way as declaratives. Understanding the distinction between these is essential in diplomatic communication since the choice of speech act, especially the use of a declarative, can have significant political and legal implication.

The aim of communication within the discourse of official documents is to bind the addressee (the reader) to a certain kind of behavior. This principle of guiding behavior through communication is particularly relevant when we examine the analyses of declaratives within the OSCE Minsk Group statements, where

the choice of language and diplomatic strategies plays a pivotal role in influencing the course of action and decision-making in the framework of the Nagorno-Karabakh conflict. Therefore, according to our terminology, these texts are artifacts with a high degree of authority and binding force. They are intended to change behavior of people and, therefore, to change the reality. The label of declaratives as a subset of performatives (i.e. texts that “work” in the real world or rather “change reality”) may also be applied to these texts (Austin, 1962).

In the framework of the Nagorno-Karabakh conflict, the OSCE Minsk Group’s statements and reports are integral components of diplomatic discourse. These official documents serve as essential tools for the international community and involved parties to gauge the progress and dynamics of the conflict resolution process.

In our analyses we will provide examples how declaratives were utilized in the statements of the OSCE Minsk Group.

Analyses

Let us undertake an examination of two statements disseminated by the OSCE Minsk Group, one from the year 2007 and the other from 2019, representing distinct temporal periods, in order to conduct a comprehensive analysis of the declaratives.

The first statement that we are going to analyze was issued on the 29th of January, 2007.

“After four days of meetings, the OSCE Minsk Group Co-Chairs are encouraged by the constructive approach of the leaders of Armenia and Azerbaijan as they seek to finalize a set of basic principles for the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. Russian Federation Foreign Minister Sergei Lavrov hosted Armenian Foreign Minister Vartan Oskanian and Azerbaijani Foreign Minister Elmar Mammadyarov for talks facilitated by the Co-Chairs in Moscow on Tuesday, January 23. The Co-Chairs met with Azerbaijani President Ilham Aliyev in Baku on Wednesday, January 24. On Thursday, January 25, they traveled to Nagorno-Karabakh to meet with NK leader Arkady Ghukasian. They met with Armenian President Robert Kocharian in Yerevan on Friday, January 26. The Co-Chairs appreciate the efforts of all the interlocutors they met during the week. It is the responsibility of the presidents of Armenia and Azerbaijan, with the assistance of the Co-Chairs, to find a lasting, peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. The presidents are defending their national interests vigorously, and they are doing so in a way that allows the peace process to continue moving forward. The Co-Chairs urge all parties to sustain this momentum in the negotiations and to prepare their publics for the necessary compromises. At the same time, the Co-Chairs urge continued pursuit of confidence-building measures and maintenance of the ceasefire to increase the level of trust and understanding between the sides (Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group).”

The above mentioned statement contains several declaratives which are used

to convey information or assert facts. Here is an analysis of the passage from the point of view of declaratives: Let us analyze some of them:

- “After four days of meetings, the OSCE Minsk Group Co-Chairs are encouraged by the constructive approach of the leaders of Armenia and Azerbaijan as they seek to finalize a set of basic principles for the resolution of the Nagorno–Karabakh conflict.” – While the Co-Chairs are encouraged, it is not clear if this encouragement has translated into tangible progress or a resolution.
- “Russian Federation Foreign Minister Sergei Lavrov hosted Armenian Foreign Minister Vartan Oskanian and Azerbaijani Foreign Minister Elmar Mammadyarov for talks facilitated by the Co-Chairs in Moscow on Tuesday, January 23.” – This statement reports the meeting, but it does not detail the outcomes or concrete changes achieved.
- “The Co-Chairs met with Azerbaijani President Ilham Aliyev in Baku on Wednesday, January 24.” – The meeting is described, but it doesn’t provide information on any substantial changes as a result of the meeting.
- “They met with Armenian President Robert Kocharian in Yerevan on Friday, January 26.” – Similar to the previous statement, this describes a meeting, but it doesn’t specify the outcomes or changes.
- “The Co-Chairs appreciate the efforts of all the interlocutors they met during the week.” – While appreciation is expressed, it doesn’t clarify if these efforts have led to significant progress or changes.
- “It is the responsibility of the presidents of Armenia and Azerbaijan, with the assistance of the Co-Chairs, to find a lasting, peaceful resolution of the Nagorno–Karabakh conflict.” – This statement underscores the shared responsibility, but it doesn’t indicate whether this responsibility has resulted in substantial change.
- “The presidents are defending their national interests vigorously, and they are doing so in a way that allows the peace process to continue moving forward.” – While the assertion is made that the presidents are defending their interests, it doesn’t elaborate on whether this defense has brought about a resolution or change in the conflict.
- “The Co-Chairs urge all parties to sustain this momentum in the negotiations and to prepare their publics for the necessary compromises.” – The Co-Chairs urge action, but the statement doesn’t confirm if the momentum has led to concrete changes.
- “At the same time, the Co-Chairs urge continued pursuit of confidence-building measures and maintenance of the ceasefire to increase the level of trust and understanding between the sides.” – The Co-Chairs recommend further actions, but it remains unclear if these actions have resulted in a significant change in the conflict.

As we can see the passage is structured with a series of declarative statements that provide information about meetings, assessments, responsibilities, and

recommendations related to the Nagorno-Karabakh conflict. The declarative statements in the passage describe diplomatic activities and efforts, but they do not provide explicit evidence of substantial changes or resolutions in the Nagorno-Karabakh conflict. The passage emphasizes various actions and responsibilities, but it does not delve into specific outcomes or their impact.

The next statement that was analyzed was issued in Bratislava on second of December 2019: “*The Co-Chair Heads of Delegation take positive note of the relatively low level of violence along the Line of Contact and international border and credit the sides for utilizing fully the direct communication links between them to reduce the risk of escalation, as the Foreign Ministers agreed during consultations in Washington in June. The Co-Chair Heads of Delegation take positive note of the relatively low level of violence along the Line of Contact and international border and credit the sides for utilizing fully the direct communication links between them to reduce the risk of escalation, as the Foreign Ministers agreed during consultations in Washington in June. We welcome the concrete steps undertaken in the past year to reduce tensions and prepare the populations for peace, as the Co-Chair countries called for in the Milan statement in December 2018 and as the Ministers agreed to do in Paris in January 2019..... Noting that such efforts play an important role in fostering an atmosphere conducive to substantive negotiations to reach a peaceful settlement, the three Heads of Delegation call for additional concrete humanitarian and security measures..... It should also embrace additional elements proposed by the Presidents of the Co-Chair countries in 2009–2012. The Co-Chair Heads of Delegation stress once again that the status quo is unacceptable and there can be no military solution to the conflict. We therefore call on the sides to engage in good faith substantive negotiations without artificial delays or conditions (statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group)*”.

The above-mentioned statement appears to express commitment to mediating a peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict and acknowledges some developments at the same time highlighting the absence of significant change in the status quo.

First, let us mention that the statement acknowledges a “*relatively low level of violence*” but does not indicate that this has led to substantial progress toward resolving the conflict. It falls short of demonstrating a substantial change. Meanwhile, while it mentions “*concrete steps*” to reduce tensions and prepare for peace, it does not provide evidence of any major breakthroughs or tangible outcomes. It implies that actions are lagging behind rhetoric. Additionally, the statement calls for “*additional concrete humanitarian and security measures,*” indicating that the previously taken actions may not have been sufficient or effective in bringing about significant change. The call for efforts to assist the International Committee for the Red Cross with exchanging data on missing persons highlights ongoing humanitarian concerns, suggesting that previous efforts in this regard may have fallen short. Finally, the statement firmly states that “*the status*

quo is unacceptable,” but the fact that it continues to exist implies that the previous statements and actions have not been successful in changing it.

Thus, statements in this text do not indicate that they have led to significant positive changes in the Nagorno–Karabakh conflict. They emphasize the need for additional measures and negotiations, suggesting that previous efforts have not produced substantial results.

Conclusion

The OSCE Minsk Group, tasked with mediating The Nagorno–Karabakh conflict, has issued a series of declarative statements over the years, expressing unwavering commitment to finding a peaceful resolution.

Throughout this research, we scrutinized the declarative statements of the OSCE Minsk Group, dissecting their contents, diplomatic strategies, and recurring themes. Our analysis revealed that, despite the profusion of diplomatic discourse, these declaratives did not translate into tangible progress in resolving the Nagorno–Karabakh conflict.

The findings of this study shed light on the discord between diplomatic expressions and substantive change. It underscores the imperative of moving beyond rhetoric to concrete actions in the pursuit of peace. The declarative statements, often laden with diplomatic language, held the potential to influence the destiny of nations and the well-being of countless individuals. However, their limitations became evident in the face of this protracted conflict.

As we conclude, the failure of these declaratives to bring about substantial change underscores the complexities and challenges of international mediation, particularly in the framework of enduring conflicts. It is an urgent reminder of the need for the upcoming diplomatic endeavors to be complemented by substantive actions if they are to yield a positive impact.

References

- Keith, A. (2009). Concise encyclopedia of semantics. Speech Act Verbs. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier. Retrieved from https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/3730/file/Proost_Speech_Act_Verbs_2009.pdf
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: University Press.
- Berridge, G. (2005). *Diplomacy: Theory and Practice*. London. Palgrave Macmilan.
- D’Acquisto, G. (2017). *A Linguistic Analysis of Diplomatic Discourse: UN Resolutions on the Question of Palestine*. Cambridge Scholars Publishing.
- Feltham, R.G. (1966). *The Technique of the Professional Diplomat*. London and New York. Longman.
- Fitriani, F., Masrizal, M.Nasir, C. (2020). *An analysis of Illocutionary acts in Fantastic Beasts: The Crimes of Grindelwald Movie*, Research in English and Education, Semarang.
- Searle, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University

Press.

Sir Harold George Nicolson, (1954). *The Evolution of Diplomatic Method*. Oxford University Press.

OSCE Minsk group: *Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair countries*. Retrieved from <https://www.osce.org/minsk-group/441242>

OSCE Minsk group: *Who we are*. Retrieved from <https://www.osce.org/minsk-group/108306>

Rismayanti, H., Manalu, H., Anggraeni D. (2021). The Analysis of Locutionary Act, Illocutionary Act, and Perlocutionary act in Five Feet Apart Movie. *Mediova, Journal of Islamic Media Studies*. Vol. 1, no. 2.

Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/7/2/23865.pdf>

Yule, G. (1996). *Pragmatics Oxford*. Oxford University Press. Retrieved from https://www.academia.edu/60254109/Yule_George_Pragmatics

Անի Թամազյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի լեզուների,
հաղորդակցության և մանկավարժության ամբիոնի վարիչ,
Հայաստանի Եվրոպական համալսարան
Կիրատական լեզվաբանության
ամբիոնի հայցորդ*

Էլ. հասցե՝ [ani1tamazyann@gmail.com](mailto:anitamazyann@gmail.com)

**ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԱՎՏԵՐԸ ԿԱՄ ԴԵՎԼԱՐԱՏԻՎՆԵՐԸ ԵԱՀԿ ՄԻՆՍԿԻ
ԽՄԲԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ԻՆՉՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ՉՆՊԱՏՏԵՑԻՆ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ
ԽԱՂԱՂ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆԸ**

Սույն հետազոտությունն ուսումնասիրում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի հայտարարություններում Լեռնային Ղարաբաղի երկարամյա հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ առկա դեկլարատիվների արդյունավետությունը: Մեր ուսումնասիրությունը փորձում է գնահատել, թե որքանով են դեկլարատիվները նպաստում հակամարտության կարգավորմանը: Այս հետազոտության հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի կողմից կիրառվող դեկլարատիվները և պարզել, թե ինչու այդ հայտարարությունները չեն հանգեցրել էական առաջընթացի Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում: Գնահատելով հայտարարությունների դեկլարատիվները՝ այս ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմել այն գործոններից մեկի մասին, որը խոչընդոտել է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը:

Հիմնաբառեր. դիվանագիտության լեզու, խոսքային ակտեր, դեկլարատիվներ, ԵԱՀԿ Մինսկի խումբ, հայտարարություններ, պաշտոնական փաստաթղթերի խոսույթ:

Ани Тамазян

*Заведующая кафедрой языков, коммуникации и педагогики
Международного университета Евразия,
соискатель кафедры Прикладной лингвистики
Европейского университета Армении
Эл. адрес: ani1tamazyann@gmail.com*

РЕЧЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ ИЛИ ДЕКЛАРАТИВЫ ЗАЯВЛЕНИЙ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ: ПОЧЕМУ ОНИ НЕ ПОМОГЛИ РАЗРЕШИТЬ НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ

В данной исследовательской работе рассматривается эффективность декларативных заявлений Минской группы Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) в содействии разрешению давнего нагорнокарабахского конфликта. Исследование направлено на оценку того, в какой степени эти речевые действия способствовали ощутимому прогрессу в разрешении конфликтов и усилиях по построению мира. Основная цель данного исследования – изучить декларативы, использованные Минской группой ОБСЕ в своих заявлениях, и определить, почему эти заявления не привели к существенному продвижению в разрешении нагорнокарабахского конфликта. Оценивая декларативность заявлений, данное исследование дает представление об одном из факторов, которые препятствовали мирному урегулированию нагорнокарабахского конфликта.

Ключевые слова: язык дипломатии, речевые акты, декларативы, Минская группа ОБСЕ, дискурс заявлений официальных документов.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հոկտեմբերի 30-ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. նոյեմբերի 8-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. դեկտեմբերի 4-ին:

Սյուզաննա Գրիգորյան
*Երևանի պետական համալսարանի սոսիալական
Էլ. հասցե՝ suzy.grigoryan@ysu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-167

ՀԱՐՑՈՒՊԱՏԱՍԻԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԽՈՍՔԱՅԻՆ ԱԿՏԵՐԻ ԼԵԶՎԱԳՈՐԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՈՒՄ

Սույն հոդվածի նպատակն է քննել հարցուպատասխան արտահայտող խոսքային ակտերը անգլալեզու գործարար հարցազրույցներում: Գործարար խոսույթն, ընդհանուր առմամբ, և գործարար հարցազրույցը (այսուհետ՝ ԳՀՑ) մասնավորապես, դիտում ենք որպես լոկուտիվ, իլլոկուտիվ, պերլոկուտիվ ակտերի միասնություն, որտեղ կարևորվում է խոսակիցների հաղորդակցական նպատակն ու մտադրությունը, ինչպես նաև գործարարների ներգործությունը լսարանի հետազգա ընտրության և գործողությունների վրա: ԳՀՑ խոսույթի հաղորդակցական կադապարի շրջանակներում կատարված խոսքային ակտերի վերլուծությունը թույլ է տալիս պարզել, որ հարցուպատասխան խոսքահերթում առանցքային կարևորություն է ստանում պերլոկուցիան: Սույն աշխատությունում բացահայտվում են ԳՀՑ խոսույթում առավել հանդիպող խոսքային ակտերը, որոնք կիրառվում են որպես պերլոկուտիվ ազդեցության հասնելու միջոց: Պերլոկուտիվ ազդեցությունը գործարար հարցազրույցում գործարարի խոսքային ակտերի միջոցով սպառողների ենթագիտակցության, մտքերի, հույզերի, կարծիքի, ընտրության և հետհաղորդակցական վարքի ցանկալի փոփոխությունն է:

Հիմնաբառեր. գործարար հարցազրույց, խոսքային ակտեր, պերլոկուտիվ ազդեցություն:

Ներածություն

Խոսքային ակտերի տեսությունը գործարար խոսույթի ուսումնասիրության շրջանակներում առաջին անգամ կիրառվել է 1980-ականներին, երբ ներգաղթը հաղորդակցական լուրջ խնդիրներ էր առաջացրել բնիկների և ոչ բնիկների միջև աշխատավայրում նույնիսկ այն դեպքում, երբ կիրառվում էր միևնույն լեզուն՝ անգլերենը (Drew, Heritage, 1992, Bargiela-Chiappini, 2009, Fox, 2009): Անհրաժեշտություն էր առաջացել գործարար խոսքը դիտարկել ոչ թե սուկ լոկուտիվ, այլև իլլոկուտիվ և պերլոկուտիվ մակարդակներում, քանի որ խոսողի կողմից ասույթի արտաբերումը և բառիմաստի իմացությունը բավարար պայման չէին կարող լինել հասցեագրի ճիշտ ընկալման, ինչպես նաև խոսակիցների հաղորդակցական նպատակների իրագործման համար: Գործարար հարցազրույցում, որը հաղորդակցման յուրահատուկ դրսևորում է՝ գործարար հաղորդակցման տարատեսակ, առաջնային պլան են մղվում պերլոկուտիվ ակտն ու պերլոկուտիվ ազդեցությունը: Հաճախ, երբ հաղորդակցվողի խոսքը ուղղված է հանրությանը, անհնար է անմիջապես գնահատել խոսքի պերլոկուտիվ ազդեցությունը, քանի որ պերլոկուցիան միանգամից չի գործում նույնիսկ այն դեպքում, երբ լսարանը ամբողջովին ընկալում է խոսքային ակտի իլլոկուտիվ իմաստը, ինչպես նաև այն պատճառով, որ պերլոկուտիվ ակտի հետևանքով հասցեատերերի կարծիքի, դիրքորոշման փոփոխությունը հետզհետե տեղի ունեցող գործընթաց է: Ինչևէ, ԳՀՑ-ի դեպքում ներկայիս ՏՏ ոլորտի զարգացումները թույլ են տալիս հետևել ԳՀՑ-ին և անմիջապես ընթերցել հանրության մեկնաբանությունները առցանց, այսինքն՝ հնարավոր է դարձել հնարավորինս շուտ տեսնել պերլուկցիայի ազդեցությունը թեկուզ գուտ կարծիքներ ձևավորվելու փուլում, ինչ-որ առումով գնահատել բացահայտ կամ քողարկված պերլոկուտիվ ակտի հաջողվածությունը կամ ձախողումը: ԳՀՑ դիսկուրսի հաղորդակցական կաղապարի շրջանակներում կատարված խոսքային ակտերի մեր վերլուծությունը թույլ է տալիս պարզել, թե հարցուպատասխան խոսքահերթում զոր ակտերի միջոցով են գործարարները հասնում պերլոկուտիվ ազդեցության, զոր ակտերն են առավել կիրառական և արդյունավետ նպատակաուղղված հաղորդակցական գործընթաց և ԳՀՑ խոսույթ ձևակերպելիս:

Մեթոդ

Հարցուպատասխան արտահայտող խոսքային ակտերի հետազոտությունը կատարվել է լեզվագործաբանական վերլուծության մեթոդի միջոցով: Խոսքային ակտերը քննվել են ԳՀՑ-ի կառուցվածքային հաղորդակցական բոլոր փուլերում: Այդ փուլերն են՝ ա. սկիզբ՝ ողջույնի խոսք և ներկայացում, բ. հիմնական մաս՝ տեղեկատվության փոխանակման և գլխավոր հարցերի քննարկման փուլ, որում կարող ենք առանձնացնել մի քանի փուլեր՝ արտահայտված նոր հարցերի տեսքով, գ. ավարտ՝ փակման կամ եզրահանգման փուլ:

Արդյունքներ և քննարկում

Գործաբանական լեզվաբանության ու շաղրության կենտրոնում գտնվում է խոսքային ակտերի կիրառությունը հաղորդակցական փոխգործունեության ընթացքում, այն է՝ խոսքը շարադրելիս հաղորդակցվողը դրանով ինչ գործողություն է կատարում և ինչ նպատակ է հետապնդում, հետևաբար այս տեսանկյունից խոսքը դիտվում է որպես նպատակաուղղված ակտ: Հաղորդակցման ցանկացած մոդել իր կառուցվածքում ունի այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են խոսողը, խոսակիցը, արտաբերված ասույթն ու հանգամանքները: Խոսողական ակտերի տեսությունը այս ամենին հավելում է նաև խոսողական ակտի նպատակն ու արդյունքը, ինչպես նաև առանձնացնում է խոսքային ակտերի երեք փոխկապակցված մակարդակներ՝ *լոկուտիվ*, *իլլոկուտիվ*, *պերլոկուտիվ*, որոնցով անցնում է ցանկացած խոսքն ընթաց:

Ընդհանուր առմամբ, խոսքային ակտերը գործարար դիսկուրսի լոկուտիվ և իլլոկուտիվ մակարդակներում համարվում են հաջողված, երբ խոսողի ունեցած մտադրությունը իրականացվում է, և ասվածը խոսակցի համար դառնում է հասկանալի, ինչպես նաև ընդունելի: ԳԸՑ-ում, որը դիտվում է որպես լոկուտիվ, իլլոկուտիվ, պերլոկուտիվ ակտերի միասնություն, կարևորվում է խոսակիցների հաղորդակցական նպատակն ու մտադրությունը, ինչպես նաև գործարարների ներգործությունը լսարանի հետագա ընտրության և գործողությունների վրա:

Ինչպես ցույց է տալիս մեր վերլուծությունը, ԳԸՑ-ն, որպես կանոն, սկսվում է խոսակիցների փոխադարձ ողջույնի էքսպրեսիվ/ արտահայտչական խոսքային ակտով և շարունակվում երախտագիտության արտահայտչական խոսքային ակտով: ԳԸՑ-ում ողջույնի խոսքային ակտի իլլոկուտիվ իմաստը հիմնականում արտահայտվում է լեզվական հետևյալ կարծրատիպային արտահայտություններով՝ *Good morning/ afternoon/ evening/*, *Hi. Hello, I am honoured to be here. I salute you. [Բարի առավոտ/ կեսօր/ երեկո: Ողջույն: Բարև, ինձ համար մեծ պատիվ է այսպեղ լինել: Ողջունում եմ ձեզ:]*: Եթե տվյալ ԳԸՑ-ի ձևաչափը խիստ պաշտոնական է, ապա մասնակիցները հակիրճ ողջույնի խոսքից հետո անմիջապես անցում են կատարում բուն թեմայի քննարկմանը, իսկ եթե ձևաչափն ավելի ազատ է, ապա սովորաբար ողջույնի խոսքին հաջորդում է կարճ գրույց կամ հումորային ակնարկ: Նշենք, որ ԳԸՑ-ի բացման փուլում շնորհակալական խոսքը՝ որպես ողջույնի խոսքային ակտ, լեզվագործաբանորեն կարևորվում է մասնավորապես քաղաքավարության տեսանկյունից: Ինչպես նշում է Լիչը, դրանց բացակայությունը հաղորդակցական գործընթացին հաղորդում է բացասական նրբերանգներ, իսկ առկայությունը նպաստում է ընդհանուր դրական մթնոլորտի ստեղծմանը (Leech, 2014, էջ 214): Այս պարագայում խոսքը գնում է խոսքարկման մասին: Սակայն լինում են նաև այնպիսի դեպքեր, երբ խնդրի հրատապության պատճառով, հաղորդավարն անմիջապես անցում է կատարում հարցի քննարկմանը, օրինակ՝ *Let's jump right in. What the hell happened with the Fire phone?* [Եկեք անմիջապես անցում կատարենք բուն հարցին: Ինչ էր, գրողը փանհի, եղել Ֆայրֆոն հեռախոսին] (Blodget, 2014):

ԳԼՑ-ում ողջույնի խոսքին հաջորդում է փոխադարձ երախտագիտության խոսքը, որը արտահայտվում է *Thank you. Thanks. Good to have you with us-Very pleased to be here. Welcome to the program- Thanks, thanks for having me* [Շնորհակալություն: Շնորհակալ եմ: Ուրախ եմք ձեզ հյուրընկալել: Շատ հաճելի է այսպեղ գրնվել: Բարի գալուստ: Շնորհակալություն հրավերի համար]: և այլ շնորհակալական արտահայտություններով, որոնք հաճախ սաստկանում են *very much, very much indeed, a lot, so much and ever so much* [շատ, իսկապես շատ, այնքան շատ] մակբայական արտահայտությունների միջոցով: Երախտագիտության խոսքը որպես իլլոկուտիվ ակտ պատկանում է արտահայտչական տեսակին և արտահայտում է խոսողի հոգեհուզական վիճակը, ինչպես նաև նրա դրական վերաբերմունքը խոսակցի հանդեպ: Նշենք, որ երկկողմ երախտիքի և շնորհակալության խոսքը հատուկ է ոչ միայն ԳԼՑ-ի սկզբնական, այլև վերջնական փուլին ևս, որտեղ հարցաքննողի շնորհակալական ակտին հետևում է գործարարի երախտիքի խոսքը՝ *Thanks so much for your time, sir.- Pleasure to be on. Thank you, enjoyed it; Thanks. It's a pleasure to talk to you- It's my pleasure. [Շատ շնորհակալ եմք ձեզ ժամանակ տրամադրելու համար, պարոն: Հաճելի է լինել այսպեղ, շնորհակալ եմ: Հաճելի էր գրուցել ձեզ հետ: Ինձ նույնպես հաճելի էր]:* Գործարարների նմանատիպ պատասխանները կարող ենք սահմանել որպես «մեղմացուցիչներ»: Այսինքն, նման պատասխան տալով՝ գործարարը ցույց է տալիս, որ իր համար ևս հաճելի էր մասնակից լինել տվյալ հարցազրույցին: Այս կերպ նա մեղմացնում է շնորհակալություն հայտնողի երախտիքի խոսքային ակտի ուժգնությունը: Ավելին, շնորհակալություն հատնելով հյուրընկալվելու համար՝ գործարարը ներքուստ ակնկալում է և փորձում ինքնավստահ կերպով ցույց տալ, որ այդ ԳԼՑ-ից հետո սպառողների մեծ զանգված կօգտվի իրենց առաջարկած ապրանքանիշից, այսպիսով՝ նա փորձում է գերակա կերպով ներազդել հանրության հետագա ընտրության վրա: Հետևաբար, ցանկացած ԳԼՑ-ի սկզբնական և վերջնական փուլերին հատուկ է երախտագիտության խոսքը որպես պերլոկուտիվ ակտ: Նշենք, որ երկուստեք շնորհակալական խոսքը ԳԼՑ-ի վերջին մասում սովորաբար ինքնին դառնում է հրաժեշտի խոսք, օրինակ՝ *-Interviewer: Thank you very much for your time. -Koch: Thank you, enjoyed it. [Հարցազրուցավար.- Շատ շնորհակալ եմք ժամանակ տրամադրելու համար: Կոչ.- Շնորհակալ եմ, հաճելի էր:],* իսկ երբեմն էլ՝ հող է հարթում հրաժեշտի ուղիղ՝ արտակա խոսքային ակտի համար՝ *Bye-bye, Good bye* [Հաջողություն: Ցտեսություն/ և այլն:

Երախտագիտության խոսքային ակտը նաև հանդիպում է ԳԼՑ-ի երկրորդ՝ տեղեկատվության փոխանակման և գլխավոր հարցերի քննարկման փուլում: Դիտարկենք հետևյալ խոսքային իրադրությունը՝

Interviewer: ...Was anyone in particular other than yourself an influence in making this move?

McMillon: Our board was important in this decision as were the leaders in the company that I work with on a daily basis. It was a team effort, a team decision, and widely supported. We're all very excited about it. I've been looking forward to

today for a while to have an opportunity to say thank you to our associates, to let them know how important they are and give 500,000 people a raise. [Հարցազրուցավար.- Այդ քայլը կատարելիս որևէ մեկը, բացի ձեզանից ազդեցություն ունեցել է? Մըքմիլան.- Որոշման մեջ կարևոր էր մեր խորհրդի, ինչպես նաև մեր ընկերության ղեկավարների դերը: Դա թիմային աշխատանք էր, թիմային որոշում, որը մեծ աջակցություն ստացավ: Ես անհամբեր սպասում էի այսօրվան, որպեսզի հնարավորություն ունենայի շնորհակալություն հայտնելու մեր գործընկերներին, նրանց տեղեկացնելու, թե որքան կարևոր են նրանք, և 500,000 մարդկանց աշխատավարձի բարձրացում փայ] (Wal-Mart stores president & CEO Doug McMillon speaks with CNBC’s Carl Quintanilla on “Squawk Alley” today, 2015):

Ինչպես տեսնում ենք, գործարարը շնորհակալական և գնահատողական խոսքային ակտ է կատարում, որի պերլոկուտիվ թաքնված իմաստն է մղել աշխատակիցներին շարունակական ցանկալի գործողության, ինչպես նաև ցույց տալ հանրությանը, թե ինչ լավ կազմակերպություն են իրենք՝ այսպիսով ձևավորելով դրական կարծիք իրենց հանդեպ:

ԳՀՑ-ի երկրորդ փուլում գործարարները իրենց ապրանքը կամ մատուցվող ծառայությունը ներկայացնելիս հաճախ կիրառում են *we [մենք]* դերանունը, որպեսզի իրենց և սպառողներին նույնականացնեն, ներշնչեն և անուղղակի կերպով համոզեն, որ իրենք ունեն միննույն շահերը, հետևաբար իրենց առաջարկածը շահավետ է իրենց բոլորի համար, օրինակ՝

Mark Zuckerberg: We don’t need a physical TV. We can buy a \$1 app ‘TV’ and put it on the wall and watch it. It’s actually pretty amazing when you think about how much of the physical stuff we have doesn’t need to be physical. [Մարկ Ցուկերբերգ.- *Մենք* կարիք չունենք հեռուստացույց ունենալու: *Մենք* կարող ենք մեկ դոլարով գնել «հեռուստացույց» հավելվածը, և պատի վրա անդրադարձող սարքով դիտել այն: Իրականում, որքան հիասքանչ է գիտակցել, թե որքան բան, որ *մենք* ունենք, պարտադիր չէ՝ լինի ֆիզիկական] (Weinberger, 2017):

Ընդհանուր առմամբ, ԳՀՑ-ում ուղիղ կամ անուղղակի խոսքային ակտերի ընտրությունը կատարվում է մասնավորապես քաղաքավարության սկզբունքներից ելնելով: Գործարարները հաճախ կիրառում են հորդորի, հրամանի, կոչի, խորհրդի անուղղակի խոսքային ակտեր հաստատական նախադասությունների միջոցով, որպեսզի դիմացինի վրա պերլոկուտիվ ազդեցություն գործելիս՝ համոզելիս, ներշնչելիս, վախեցնելիս, մտաշահարկելիս, թույլ չտան անձի հանրային վարկին սպառնացող խոսքային ակտեր: Այդպիսի անուղղակի խոսքային ակտերում կիրառվում են *need, can, should, must, have to* [կարիք ունենալ, կարողանալ, պիտի, պետք է, ստիպված լինել] եղանակավոր բայեր պարունակող հաստատական ասույթներ՝ շեշտելու տվյալ տեսակն ընդունելու կամ գործողությունը կատարելու անհրաժեշտություն: Այդպիսի օրինակ է ամերիկացի ձեռնարկատեր Շ. Կոչի հորդորը հասարակությանը՝ *We need to get rid of those distinctions and those differences in opportunity, and then we need to teach these kids the values and skills required*

for success. [Մենք *կարիք ունենք* ազատվելու հնարավորություն տալու խտրականություններից և տարբերություններից, և այնուհետև մենք *կարիք ունենք* սովորեցնելու այս երեխաներին հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ արժեքներն ու հմտությունները] (Ryssdal, 2015):

ԳՀՑ-ում կոչը իրացվում է նաև *must* [*պետք է*] եղանակավոր բայի միջոցով, օրինակ՝

R. Branson: We must also continue to push ourselves forward to improve lives for people across the planet and I believe business can be a driving force for social, environmental and economic benefit. [Ռ. Բրենսոն.– Մենք պետք է նաև շարունակենք մեզ առաջ մղել բարելավելու ողջ մարդկության կյանքը, և ես կարծում եմ, որ բիզնեսը կարող է լինել շարժիչ ուժ սոցիալական, բնապահպանական և տնտեսական օգուտի համար] (Heilpern, 2016):

Երբեմն, նշված եղանակավոր բայերը զուգակցվում են *certainly surely, obviously, of course, no doubt, undoubtedly* [*անշուշտ, հաստատ, ակնհայտորեն, իհարկե, անկասկած*] եղանակավոր բառերի հետ՝ շեշտելու ասվածի հավաստի և ձշմարտացի լինելը:

ԳՀՑ-ում թերևս ամենահաճախ հանդիպող խոսքային ակտերից է խոստումը: Դա բացատրվում է այն փաստով, որ գործարարները փորձում են ներկայացնել իրենց առաջարկած նոր ապրանքի կարևոր դերը հասարակական կյանքում, ինչպես նաև նպատակ ունեն առաջ տանելու այդ ապրանքը տեղական և միջազգային շուկայում՝ խոստանալով գոհացնել սպառողների ցանկությունները, ակնկալիքները և կարիքները: Խոստումի պերլոկուտիվ ազդեցությունը խոսքային մակարդակում ԳՀՑ-ում հիմնականում անուղղակի կերպով է դրսևորվում՝ առանց պերֆորմատիվ բառերի կիրառման, այն է՝ անորոշ ապառնի ժամանակաձևի միջոցով, օրինակ՝

BK Yoon: TVs and refrigerators with IoT technology will improve the quality of life for all consumers. [Բ.Բ. Յուն.– Իրերի համացանցի տեխնոլոգիաների միջոցով աշխարհող հեռուստացույցներն ու սառնարանները կբարելավեն բոլոր սպառողների կյանքի որակը] (CEO BK YOON emphasizes the ‘Unimaginable Value’ of the IoT, 2016):

Գործարարների խոստղական ակտերի մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում գովեստը: Գովեստը խրախուսական ակտ է, որի իլլոկուտիվ նպատակն է փորձել խրախուսելու միջոցով մղել դիմացինին կատարելու ցանկալի գործողություն: Գովեստը համարվում է դրական գնահատում, որն արտահայտում է խոսողի անկեղծ վերաբերմունքը խոսակցի նկատմամբ: Այն խոսակցի վրա թողնում է պերլոկուտիվ ազդեցություն այն առումով, որ պարտավորեցնում է նրան լինել ավելի կատարյալ, բարձրացնում է պատասխանատվության զգացումը, ոգևորում է նրան՝ ձեռք բերելու նոր նվաճումներ, առաջացնում է նոր եռանդ և ձգտումներ: Նույնը վերաբերվում է նաև հաճոյախոսություններին, որոնք ևս կարող են մտնել խրախուսական խոսքային ակտի դասակարգման տակ: Գործարարները, իրենց աշխատակիցների կատարած աշխատանքը գովաբանում են և հաճոյախոսություններ ուղղում նրանց հասցեին հարցազրույցի ժամանակ՝ քաջ գիտակցելով, որ այդպիսով

կներագրեն աշխատակիցների վրա, և վերջիններիս էլ ավելի կխրախուսեն արդյունավետ աշխատանք կատարել: ԳՀՑ-ում գովեստը իրագործվում է գնահատողական բաժերով, որն արտահայտվում է հիմնականում կամ ածականներով՝ *brilliant, great, wonderful, amazing* [փայլուն, հիանալի, հոյակապ, հիասքանչ] և այլն, կամ բայերով՝ *love, appreciate* [սիրել, գնահատել] և այլն, օրինակ՝

Jeff Bezos: I love the engineers we have. They're brilliant. We have about 350 people there...Great team. They're just doing a wonderful job; It's a fantastic mission. [Զեֆ Բեզոս.- Ես սիրում եմ մեր ինժեներներին: Նրանք հիանալի են: Մոյր 350 ինժեներներ ունենք: Հիասքանչ թիմ: Հոյակապ գործ են անում: Դա ֆանտաստիկ առաքելություն է] (Blodget, 2014):

Գովեստի խոսքային ակտը ուղղված է լինում նաև ներկայացվող ապրանքին, որի պերլոկուտիվ նպատակն է ազդեցություն գործել սպառողների ենթագիտակցության վրա, մղել հետհաղորդակցական գործողության՝ նրանց համոզելով, որ ապրանքը կատարյալ է՝

Nokia CEO Stephen Elop: Lumia 920 and Lumia 822 products, we believe, represent the most innovative smart phones in the world.

Interviewer: The top of smartphones here?

Elop: Absolutely.

Interviewer: Globally.

Elop: Absolutely.... [Նոկիայի գործադիր տնօրեն Սթիվեն Էլոպ.- Լումիա 920 և Լումիա 822 ապրանքարեսակները մեր կարծիքով հանդիսանում են ամենանորարար ամարթ հեռախոսները: Հարցազրուցավար.- Լավագույն ամարթ հեռախոսներն են: Էլոպ.- Միանշանակ: Հարցազրուցավար.- Ամբողջ աշխարհում: Էլոպ.- Ճիշտ այդպես] (Nokia CEO Stephen Elop discusses new phones and accessories, 2012):

ԳՀՑ-ում քննադատական խոսքային ակտերի միջոցով գործարարները երբեմն արտահայտում են իրենց դժգոհությունն ու քննադատական մոտեցում են ցույց տալիս այս կամ այն հարցի նկատմամբ: Քննադատությունն ունի խոսակցի ենթագիտակցության վրա ներագդման հատկություն, որն էլ հաղորդակցվողին դրդում է վերանայել իր որոշումներն ու գործողությունները: Դիտարկենք հետևյալ օրինակը՝

Alexandre J.: The current measures are not an acceptable long-term solution to whatever threat they are trying to mitigate... We call on governments to work with the industry to find a way to keep flying secure without separating passengers from their personal electronics. [Ալեքսանդր Ջ.- Ներկայիս միջոցները ընդունելի երկարաժամկետ լուծումներ չեն այն սպառնալիքի համար, որոնց դրանք փորձում են մեղմել: Մենք կոչ ենք անում կառավարություններին աշխարհի արտադրողների հետ, որպեսզի սպահով պահելու միջոցներ գտնեն թռչել առանց ուղևորներին զրկելու իրենց անձնական էլեկտրոնային սարքերից] (Airline association CEO criticizes electronics ban, 2017):

Նկարագրված խոսքային իրադրությունում գործարարի խոսքը քննադատական է՝ կազմված քննադատություն արտահայտող բացասական նրբե-

րանգներ արտահայտող բառերից: Այս հատվածում գործարարը նաև կոչի ուղիղ դիրեկտիվ ակտ է կատարում՝ դիմելով կառավարությանը (*We call on governments to...[Մենք կոչ ենք անում կառավարություններին]*): Հարկ է հավելել, որ ԳՀՑ-ում քննադատական է լինում ոչ միայն գործարարի պատասխանը, այլ նաև հարցադրողի հարցը, որն անուղղակի կերպով է սովորաբար արտահայտվում և կազմվում է հատուկ հարցի միջոցով՝ Why- [*Ինչու*] կառույցով: Why- կառույցի կապակցությամբ Լիչը նշում է, որ հաստատական why- հարցերը ակնարկում են թույլ տված որևէ մեղք կամ թերացում, մինչդեռ ժխտական why- կառույցով հարցերի միջոցով քննադատվում է, մի բան, որը չի արվել, սակայն հարկ էր անել (2014, էջ 194):

Երբեմն հարցադրողի քննադատությունը բացահայտ կերպով է արտահայտվում հարցման ընթացքում՝ կախված հարցազրույցի ֆորմատից ու քննադատության աստիճանից, ինչպես վերոնշյալ օրինակներից մեկում՝ Interviewer: What the hell happened with the Fire phone? [*Ինչ էր, գրողը Կանի, եղել Ֆայր փոնի*]:

Հարցուպատասխան խոսքահերթում մեկ այլ խոսքային ակտ է խորհուրդ տալը: Երբ հաջողված գործարարներին հարցնում են, թե, իրենց փորձից ելնելով, ինչ խորհուրդ կտան սկսնակներին, գործարարների հարցերի պատասխանը սովորաբար կազմվում է խորհուրդ արտահայտող հրամայական ասույթների միջոցով, որոնց հաջորդում են միտքը բացատրող բարդ ստորադասական հաստատական նախադասություններ: Վերջիններիս նպատակն է սեփական օրինակով և հռետորական խոսքին հատուկ պերձախոս բառերով դրական ու ոգեշնչող ազդեցություն գործելը հանրության վրա՝ ներշնչելով այն գաղափարը, որ իրենք հաջողված գործարար են, հետևաբար իրենց ներկայացված ապրանքատեսակը կամ ծառայությունը ևս հաջողված է՝

ա. *PepsiCo CEO Indra Nooyi: Embrace tough assignments. It's far better to challenge yourself by raising your hand for the toughest assignments and work to solve problems that no one else has been able to solve. That's how you truly become a trusted leader inside an organization.* [*ՊեսպիԿո կազմակերպության գործադիր փնօրեն Ինդրա Նոյի.- Ընդունեք դժվար առաջադրանքները: Շատ ավելի լավ է ինքներդ ձեզ մարտահրավեր նետեք կայարելու ամենաբարդ առաջադրանքները և աշխարհք լուծել այն խնդիրները, որոնց ոչ ոք ի վիճակի չի եղել լուծել: Ահա թե ինչպես եք կարող դառնալ կազմակերպության իրական վստահելի առաջնորդ*] (Baer, 2014):

բ. *Starbucks CEO H. Schultz: Don't allow anybody – friends, family, even your parents, to tell you you're aiming too high, because if you look at my story it's not a Hollywood movie, it's real, it's authentic and it happened to me, I am not smarter than anyone else and it can happen to you.* [*Ստարբաքսի գործադիր փնօրեն Հ. Շուլց.- Թույլ մի փվեք ոչ ոքի՝ ձեր ընկերներին, ընդհանրի անդամներին, նույնիսկ ծնողներին, ձեզ ասել, որ ավելիին եք ձգարում, քան կարող եք, քանի որ եթե նայեք իմ պարմությանը, դա հողիվուդյան կինոնկար չէ. դա իրական է և կայարվել է ինձ հետ, ես ավելի խելացի չեմ քան այլոք, և նույնը*

ձեզ հետք էլ կարող է կատարվել] (London Business Forum, 2013):

Խորհուրդ տալու պերլոկուտիվ ակտը իրացվում է նաև հռետորական հարցերի միջոցով՝

Ch. Koch: For business to survive over a long period, it needs to be contributing to society and people's well-being. Otherwise, who's going to want it? [2. Կոչ.- Որպեսզի բիզնեսը երկար ժամանակ գոյատևի, այն պիտի նպաստի հասարակության և մարդկանց բարեկեցությանը: Այլապես ո՞ւմ է այն պետք] (Ryssdal, 2015):

Զգուշացման խոսքային ակտի միջոցով հաճախ առաջանում է տագնապի պերլոկուտիվ ազդեցություն: Այդպիսի օրինակ է ստորև բերված ասույթը, որը հնարավոր է տագնապի ազդանշան լինի մրցակից գործարարների համար՝

Ch. Koch: If you're not creating value for others, customers, society, isn't going to let you be around. [2. Կոչ.- Եթե դուք չեք ստեղծում արժեքներ այլոց համար, սպառողները, հասարակությունը կիրաժարվեն ձեզանից] (Ryssdal, 2015):

Գործարարները երբեմն զղջման և ներողության խոսքային ակտ են կատարում, երբ իրենց արտադրանքը թերի է լինում: Այդօրինակ խոսքային ակտի պերլոկուտիվ նպատակն է ներագդել և հանդել լսարանին, որ գիտակցելով սխալը, իրենք ուղղել են այն և այսուհետ դարձել էլ ավելի վստահելի: Նման օրինակ են Տոյոտա կազմակերպության ավտոմեքենաները, որոնց խնդիրը կայանում էր նրանում, որ գորգը խցանում էր արագացուցիչը, և դա վթարի պատճառ էր հանդիսանում: Կազմակերպության տնօրենի ներողություն հայցող խոսքային ակտը կարող ենք բնութագրել որպես «ամոքիչ» խոսքային ակտ:

Toyota CEO Akio Toyoda: We pursued growth over the speed at which we were able to develop our people and our organization. I regret that this has resulted in the safety issues described in the recalls we face today, and I am deeply sorry for any accidents that Toyota drivers have experienced. [Տոյոտայի գործադիր սննդաբան Ակիո Տոյոդա.- Մենք առաջնային համարեցինք աճը և ոչ արագությունը, թե որով կարող էինք զարգացնել մեր աշխատակազմին և կազմակերպությանը: Ես զղջում եմ, որ դա հանգեցրել է անվտանգության հետ կապված այն խնդիրներին, որոնք նկարագրված են հետ կանչված արտադրարեսակների արձանագրությունում, որոնց հետք էլ մենք առերեսվում ենք այսօր, և ես խորապես ցավում եմ ցանկացած վթարների համար, որ Տոյոտայի վարորդների հետ կատարվել են] (Toyota CEO apologizes for recall, 2010):

Ակիո Տոյոդան, նույնիսկ նման աններելի և ճակատագրական սխալից հետո իր մեկ այլ ԳԼՑ-ում փորձում է վերականգնել իր կորցրած դրական հանրային վարկը և ետ շահել իր հաճախորդների վստահությունը՝ հավելելով.

Toyoda: Believe me, Toyota cars are safe. We always put the customer first. [Տոյոդա.- Հավատացե՛ք ինձ, Տոյոտա ավտոմեքենաները սպառողն են: Մեզ համար հաճախորդները միշտ առաջնային են] (McCurry, 2010):

ԳԼՑ-ների վերջաբանում սովորաբար հուզական կոչեր պարունակող ակ-

տերին հաջորդում են հաստատական խոսքային ակտեր՝ բարդ ստորադասական նախադասություններով կազմված՝ տեսակետ արտահայտող ցուցիչներով (*We believe/think/suppose*) [*Մենք հավատում ենք, կարծում, ենթադրում*] կամ առանց դրանց: Այստեղ տեսակետ արտահայտող արտահայտությունների կիրառումը լեզվահոգեբանական հնարի դեր է կատարում. գործարարը այնպես է շարադրում իր պատասխանը, որպեսզի կարողանա ներագդման, երբեմն վախեցնելու կամ սպառնալու միջոցով համոզել լսարանին իբրև թե իրենք են եկել այդ եզրակացության, որի արդյունքում էլ գործարարը կհասնի իր հետհաղորդակցական ցանկալի արդյունքին՝

Jayne Day: If we could eliminate hunger in this country, and I believe that we can, I would love it if we could close our doors and nobody needed our food assistance. Unfortunately, I don't think that's going to happen. We are here to provide for those when nobody else can. And, so, I think it's critical for our organization and for the people that we serve that we exist. [Զեյնի Դեյ.-Եթե մենք կարողանայինք վերացնել սովը այս երկրում, և ես հավատում եմ, որ մենք կարող ենք, ես կցանկանայի, որպեսզի մենք կարողանայինք փակել մեր դռները, և որ ոչ ոք մեր սննդային աջակցության կարիքը չունենար: Դժբախտաբար, չեմ կարծում, որ դա տեղի կունենա: Մենք այսօրեղ ենք ապահովելու նրանց, ում ոչ ոք չի կարող: Եվ այսպիսով, կարծում եմ, որ մեր կազմակերպության և այն մարդկանց համար, ում ծառայում ենք, շատ կարևոր է, որպեսզի մենք գոյություն ունենանք] (Ryssdal, 2017):

Եզրակացություն

Ինչպես պարզ դարձավ մեր քննության արդյունքում, մի կողմից ԳՀՑ-ին հատուկ են ողջույնի, հրաժեշտի, գովեստի, շնորհավորանքի, հաճոյախոսության, երախտագիտության, շնորհակալության, խոստումի, գնահատման խոսքային ակտերը, որոնց պերլոկուտիվ նպատակն է ջերմ ու գնահատողական արտահայտությունների միջոցով ներագդել լսարանի ենթագիտակցության վրա, ձևավորել դրական կարծիք խոսողի մասին, մոտիվացնել և պարտավորեցնել աշխատողներին շարունակել նույն ոգով և էլ ավելի նվիրվածությամբ աշխատել իրենց կազմակերպության համար, իսկ սպառողների վրա ներագդել, նրանց համոզել, որ իրենք կատարել և կատարում են ձիշտ ընտրություն՝ այսպիսով՝ ենթագիտակցաբար նրանց մղելով շարունական ցանկալի հետհաղորդակցական գործողության: Սյուս կողմից ԳՀՑ-ում պերլոկուցիան իրացվում է նաև ներողություն հայցման, զղջման, խորհրդի, հորդորի, զգուշացման, հրամանի, կոչի ուղղակի կամ անուղղակի խոսքային ակտերի միջոցով: Այս դեպքում պերլոկուտիվ ակտի նպատակն է դիմացինին համոզել, ներշնչել, երբեմն վախեցնել, մտաշահարկել, սպառնալ, խրախուսել կամ ետ պահել այս կամ այն հետհաղորդակցական անցանկալի գործողությունից, և լսարանի զգացմունքների վրա ներագդելով՝ հասնել նպատակաուղղված հաղորդակցության ցանկալի արդյունքի: Մեր քննության արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացության, որ ԳՀՑ խոսույթում բոլոր տեսակի խոսքային ակտերի կենտրոնում գտնվում է ներագդումը որպես

պերլոուտիվ ազդեցության հասնելու միջոց, քանի որ, ըստ էության, ողջ ԳՀՑ հաղորդակցությունը նպատակաուղղված է ազդել հանրության հետագա ընտրության և վարքի վրա՝ ցանկացած միջոցով հանդեպով, որ ներկայացվող ապրանքատեսակը կամ ծառայությունը լավագույնն է:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ ընդունելով լեզվաբանության մեջ ընդունված ավանդական այն համոզմունքը, որ հաղորդակցական գործընթացում ընդհանուր առմամբ պերլոուտիվ ազդեցության դրսևորումները անկանխատեսելի են, ինչպես նաև չպլանավորված և անկառավարելի այն առումով, որ խոսողը չի կարող նախապես իմանալ իր արտաբերած ասույթի առաջացնող ազդեցության բնույթը, հետևաբար չի կարող գիտակցաբար նախապես մշակել պերլոուտիվ ակտի իրագործում, առավել ևս կառավարել այդ ազդեցությունը, մենք նաև չենք կարող չփաստել, որ մի շարք ԳՀՑ խոսքի մեր քննությունը ապացուցում է, որ պերլոուտիվ ներագուման լեզվական դրսևորումը ԳՀՑ-ում հաղորդակցական մի այնպիսի գործընթաց է, որն իր բնույթով ինչ-որ չափով կարող է կառավարելի, ինչպես նաև կանոնակարգված լինել այն դեպքում, երբ գործարարը կարողանում է կոնկրետ դիտավորությամբ պատասխան նախադասություններ արտաբերել, ունի հաղորդակցական հնտություն և նախապես մշակված նպատակ հասնելու ցանկալի պերլոուտիվ ազդեցության: Հարկ է հավելել, որ քննության արդյունքում նաև պարզ դարձավ, որ ԳՀՑ-ում միևնույն իլլոկուտիվ ակտի հետևանքով առաջացած պերլոուտիվ ազդեցության քանակը կարող է լինել մեկից ավելի և տարաբնույթ, այն է՝ գործարարի խոսքային ակտը կարող է տարբեր ազդեցություններ առաջացնել ինչպես մեկ ունկնդրի, այնպես էլ մի քանի ունկնդիրների վրա՝ մերթ առաջացնելով, օրինակ, հիացմունք, մերթ բարկություն կամ տագնապ: Նույնը նաև վերաբերում է պերլոուտիվ ակտի ցանկալի արդյունքի հաջողված կամ ձախողված լինելուն, որը կախված է ոչ միայն գործարարի լավ մշակված և կանխամտածված խոսքից, այլև հասցեատիրոջ հենքային գիտելիքից, սոցիալ-հոգեբանական դիրքորոշումից, ինչպես նաև նախատրամադրվածությունից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Airline association CEO criticizes electronics ban. (2017, March). Retrieved from <http://www.bnn.ca/airline-association-ceo-criticizes-electronics-ban-1.708577>
- Baer, D. (2014, October). *Pepsi CEO Indra Nooyi gave the perfect advice for getting noticed at work*. Retrieved from <http://www.businessinsider.com/pepsi-ceo-indra-nooyi-career-advice-2014-10>
- Bargiela-Chiappini, F. (Ed.). (2009). *The Handbook of Business Discourse*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Blodget, H. (2014, December). *I asked Jeff Bezos the tough questions*. Retrieved from <https://www.businessinsider.com/amazons-jeff-bezos-on-profits-failure-succession-big-bets-2014-12>
- CEO BK YOON emphasizes the 'Unimaginable Value' of the IoT (2016, January). Retrieved from <https://news.samsung.com/global/interview-ceo-bk-yoon-emphasizes-the->

unimaginable-value-of-the-iot

- Drew, P., Heritage, J. (Eds.). (1992). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fox, S. (2008). *Business Etiquette for Dummies*. USA: Wiley.
- Heilpern, W. (2016, August). *Richard Branson talks about his 'debilitating' shyness, climate change, and being a father*. Retrieved from <http://uk.businessinsider.com/interview-with-virgin-founder-richard-branson-2016-8>
- Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. New York: Oxford University Press.
- McCurry, J. (2010, February). *Toyota president Akio Toyoda 'very sorry' for safety recalls*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/business/2010/feb/05/toyota-president-very-sorry-recalls>
- Nokia CEO Stephen Elop discusses new phones and accessories*. (2012, September). Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=NmQuBzHjU8s>
- Ryssdal, K. (2015, October). *Full interview: Charles Koch*. Retrieved from <https://www.marketplace.org/2015/10/21/business/corner-office/full-interview-charles-koch>
- Ryssdal, K. (2017, June). *What if the social safety net isn't safe anymore?* Retrieved from <https://www.marketplace.org/2017/06/02/life/what-it-means-to-be-backup-to-social-safety-net>
- Toyota CEO apologizes for recall*. (2010, February). Retrieved from <http://economictimes.indiatimes.com/news/international/toyota-ceo-apologizes-for-recall-accidents/articleshow/5612494.cms>
- Wal-Mart stores president & CEO Doug McMillon speaks with CNBC's Carl Quintanilla on "Squawk Alley" today*. (2015, February). Retrieved from <https://www.cnbc.com/2015/02/19/cnbc-transcript-cnbc-exclusive-wal-mart-stores-president-ceo-doug-mcmillon-speaks-with-cnbc-carl-quintanilla-on-squawk-alley-today.html>
- Weinberger, M. (2017, April). *Mark Zuckerberg just signed the death warrant for the smartphone*. Retrieved from <http://www.businessinsider.com/facebook-f8-mark-zuckerberg-on-augmented-reality-2017-4>
- London Business Forum*. (2013, February). Starbucks' CEO Talks Business. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=83yInyYIKLs>

Сюзанна Григорян

Ассистент Ереванского государственного университета,
Эл. адрес: suzy.grigoryan@ysu.am

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ ВЫРАЖАЮЩИХ ВОПРОС-ОТВЕТ В КОММУНИКАТИВНОЙ МОДЕЛИ БИЗНЕС-ИНТЕРВЬЮ

Целью данной статьи является исследование речевых актов выражающих вопрос и ответ в бизнес-интервью на английском языке. Бизнес-интервью рассматривается как единство локутивных, иллюкутивных, перлокутивных актов, в которых подчеркиваются коммуникативная цель и намерение

собеседников, а также влияние бизнесменов на дальнейший выбор и действия аудитории. Анализ речевых актов позволяет выяснить, что перлокуция имеет ключевое значение в вопросно-ответной речевой последовательности в бизнес-интервью. В данной работе выявляются наиболее распространенные речевые акты в дискурсе бизнес-интервью, которые используются как средство достижения желаемого перлокутивного эффекта. Перлокутивный эффект – это изменение подсознания, мыслей, эмоций, мнения, выбора и посткоммуникативного поведения потребителей в результате речевых актов бизнесмена в бизнес-интервью.

Ключевые слова: бизнес-интервью, речевые акты, перлокутивный эффект.

Syuzanna Grigoryan

Assistant at Yerevan State University

Email: suzy.grigoryan@ysu.am

PRAGMALINGUISTIC PECULIARITIES OF SPEECH ACTS EXPRESSING QUESTION-ANSWER IN THE COMMUNICATIVE MODEL OF BUSINESS INTERVIEWS

The given article studies speech acts expressing questions and answers in business interviews in the English language. A business interview is considered as a combination of locutionary, illocutionary, perlocutionary acts, which emphasize the communicative purpose and intention of the interlocutors, as well as the influence of businessmen on the further choice and actions of the audience. The thorough analysis of speech acts shows that perlocution is of key importance in the question-answer speech sequence in business interviews. Our study identifies the most common speech acts in the discourse of a business interview, which are used as a means of achieving the desired perlocutionary effect. The perlocutionary effect refers to consumers' thoughts, emotions, opinions, choices, and post-communicative behavior resulting from a businessman's discourse.

Key words: business interview, speech acts, perlocutionary effect.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. հոկտեմբերի 27-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. նոյեմբերի 10-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. դեկտեմբերի 17-ին:

Մանկավարժություն և դասավանդման մեթոդիկա

Արփինե Սարգսյան

*Հայաստանի պետական ​​​ փնտեսագիտական ​​​ համալսարանի
Գյումրու մասնաճյուղի դասախոս, փնտեսագիտության թեկնածու
Էլ. հասցե՝ a.s.arpinesargsyan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3415-983X>*

DOI: 10.53614/18294952-2023.2-180

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ: ԱԿՏԻՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ (ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԱՀԵՆՔ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՎԻՃԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ) ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Համալսարաններում տնտեսագիտության դասավանդումը կարող է լինել և՛ ստեղծագործական, և՛ արդյունավետ՝ ներառելով տարբեր մեթոդներ, որոնք ներգրավում են ուսանողներին, խթանում նրանց քննադատական ​​​ մտածողությունը, և տեսությունը կապում իրական աշխարհի երևույթների հետ:

Տնտեսագիտական ​​​ կրթությունը համալսարանական ​​​ մակարդակում ենթարկվում է տարբեր փոխակերպումների՝ պայմանավորված արագ փոփոխվող աշխարհի պահանջներին համապատասխանելու, ուսանողներին գործնական ​​​ հմտություններով և իրական աշխարհի տնտեսական ​​​ երևույթների խորը ըմբռնման կարողությամբ օժտելու անհրաժեշտությամբ:

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է տնտեսագիտական ​​​ կրթության առջև ծառայած մարտահրավերներով, ինչպիսիք են պասիվ ուսուցումը, տեսական ​​​ գիտելիքների և գործնական ​​​ հմտությունների միջև առկա բացը:

Սույն հետազոտության նպատակն է՝ բացահայտել տնտեսագիտական ​​​ կրթության մեջ նորարարական ​​​ մեթոդների կարևորությունը և ուրվագծել ճանապարհային քարտեզ դասավանդողների համար՝ ուսումնական ​​​ գործընթացն ավելի արդ-

յունավետ և հետաքրքիր դարձնելու, ինչպես նաև ուսանողներին ժամանակակից տնտեսական մարտահրավերներին նախապատրաստելու համար:

Ուսումնասիրվում է ակտիվ ուսուցման մեթոդների, մասնավորապես՝ հիմնախնդրի վրա հիմնված ուսուցման (անգլ.՝ Problem-based learning- PBL) և իրավիճակային վերլուծության (case study) մեթոդների ներդրումը համալսարանական կրթության մեջ՝ տնտեսագիտության դասավանդման համար: Ակտիվ ուսուցման մեթոդները բարձրագույն կրթության մեջ իրենց լայն կիրառումն են գտել քննադատական մտածողության, հիմնախնդիրների լուծման, ստեղծարարության և այլ հմտությունների խթանման, ինչպես նաև տեսական գիտելիքների գործնական կիրառման հնարավորության շնորհիվ:

Հոդվածը կարող է հանդիսանալ համապարփակ ուղեցույց՝ PBL-ի և իրավիճակային վերլուծության կիրառման վերաբերյալ՝ առաջարկելով օրինակներ և գործնական առաջադրանքներ դասախոսների համար, ովքեր նպատակ ունեն նորարարական մոտեցումներ կիրառելու իրենց դասընթացներում:

Հիմնաբառեր: Մեթոդ, ակտիվ ուսուցում, հիմնախնդրահենք ուսուցում, իրավիճակային վերլուծություն, միջգիտական, քննադատական մտածողություն, ուսանողների ներգրավվածություն:

Ներածություն

Կրթությունը, այդ թվում՝ տնտեսագիտական, արագ զարգացող և փոխակերպվող աշխարհի մարտահրավերների կենտրոնում է: Ավանդական դասախոսություններն ու տեսական մոտեցումները, թեև կարևոր են, հաճախ չեն կարողանում ուսանողներին ապահովել գործնական հմտություններով և խորը իմացությամբ, որոնք անհրաժեշտ են տնտեսական հիմնախնդիրների բացահայտման և լուծման համար: Ավելին, տեսական գիտելիքների և գործնական աշխարհում պահանջվող կարողությունների և հմտությունների միջև առկա է նշանակալի խզվածք: Նվազեցման տեսանկյունից կարևորվում է ուսուցման նորարարական մեթոդների և մոտեցումների կիրառումը կրթական գործընթացում: Այս առումով, ակտիվ ուսուցման մեթոդների ինտեգրումն ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն է ստացել (Smith, 2022, էջ 210-230):

Սույն հետազոտությունը նպատակ ունի լրացնելու այս բացերը՝ ներկայացնելով ակտիվ ուսուցման մեթոդների ներդրման և կիրառման կարևորությունը, ինչպես նաև դասավանդողներին տրամադրելով տնտեսագիտական կրթության մեջ PBL-ի և Case Studies-ի կիրառման հակիրճ ուղեցույց: Հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են տնտեսագիտական կրթության մեջ նոր, ոչ ավանդական մեթոդների ներդրման, կիրառության առանձնահատկությունները, տրվել են դրանց առավելությունների մեկնաբանությունները՝ ներկայացնելով այն երկարաժամկետ օգուտ-

ները, որոնք կունենան ուսանողները, համալսարանները դրանց կիրառման արդյունքում: Իրականացված վերլուծությունների առանցքում ակտիվ ուսուցման երկու մեթոդներն են, որոնք ապահովում են ուսուցման ինտերակտիվությունը, ուսանողների ներգրավվածությունը՝ միաժամանակ նպաստելով գործնական գիտելիքների, տարբեր հմտությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը: Ներկայացված մեթոդների կիրառումը կնպաստի ուսանողալենտորն դասավանդման արդյունավետության բարձրացմանը, դասընթացից բավարարվածությանը՝ նպաստելով ցանկալի վերջնարդյունքների ստացմանը:

Ներկայացված մեթոդներն ու մոտեցումները կարող են ծառայել որպես հակիրճ ուղեցույց՝ համալսարանական կրթության մեջ ակտիվ ուսուցման մեթոդների կիրառման համար:

Գրականության ակնարկ

Կրթության մեջ արդիական մեթոդներին և նորարարական մոտեցումներին անդրադարձել են բազմաթիվ հեղինակներ, ինչպիսիք են Սմիթը (2015, էջ 124-129) և Ջոնսոնը (2017, էջ 287-296), ովքեր վերլուծել են դասախոսությունների վրա հիմնված ավանդական ուսուցման սահմանափակումները՝ ընդգծելով տեսական տնտեսագիտության և դրա գործնական կիրառման միջև առկա բացը:

Ակտիվ ուսուցումը, որը բնութագրվում է ուսուցման գործընթացում ուսանողների ներգրավվածության բարձր աստիճանով, ձանաչում է ձեռք բերել՝ շնորհիվ պասիվ ուսուցման մեթոդների թերությունները վերացնելու իր ներուժի: Մայերը (2019, էջ 589-601) և Բրաունը (2020, էջ 45-68) ներկայացրել են ակտիվ ուսուցման առավելություններն ու արդյունավետության ապահովման գործոնները: Այնուամենայնիվ, չնայած դրա առավելությունների վերաբերյալ աճող կոնսենսուսին, ակտիվ ուսուցման կիրառումը տնտեսագիտական կրթության շրջանակներում մնում է համեմատաբար չուսումնասիրված:

Խնդրի վրա հիմնված ուսուցումը (PBL) մանկավարժական մոտեցում է, որն ուսանողներին դնում է խնդիրներ լուծողների, որոշումներ կայացնողների դերում, որտեղ նրանք բախվում են բարդ, իրական աշխարհի սցենարների հետ: Մինչ PBL-ը հաջողությամբ իրականացվել է այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են բժշկությունը և ճարտարագիտությունը (Dolmans, Loyens, Marcq, Gijbels, 2016, էջ 1087-1120), դրա կիրառումը տնտեսագիտական կրթության շրջանակներում սահմանափակ ուշադրության է արժանացել: Հատկանշական բացառությունները ներառում են Գրինի (2016, 215-232) և Փաթելի (2018, 35-51) աշխատանքը, ովքեր ընդգծել են PBL-ի կարևորությունը՝ տնտեսագետ-ուսանողների շրջանում քննադատական մտածողության և խնդիրների լուծման հմտությունները զարգացնելու տեսանկյունից:

Մյուս կողմից, իրավիճակների վերլուծությունները (case studies) լայնորեն ձանաչված են որպես տեսության և պրակտիկայի միջև անջրպետը վերացնելու արժեքավոր գործիք (Yin, 2014): Տնտեսագիտական կրթության համա-

տեքստում կիրառվել են տարբեր case-եր՝ պարզաբանելու բարդ տնտեսական հասկացությունները և ուսանողներին բացահայտելու իրական աշխարհի տնտեսական երկրնտրանքները (Roberts, 2017; Hughes, 2020, էջ 421-439): Այնուամենայնիվ, այս մեթոդի լիարժեք և համակարգված ինտեգրումը տնտեսագիտության ուսումնական ծրագրերում և դրա արդյունավետության հիմնավորումը մնում են չուսումնասիրված ոլորտներ:

Այսպիսով, չնայած տնտեսագիտական կրթության մեջ ակտիվ ուսուցման մեթոդների կիրառման անհրաժեշտության ընդունմանը, դեռևս առկա է հիմնախնդրահենք ուսուցման (PBL) և Case Studies-ի գործնական կիրառման վերաբերյալ համապարփակ ուղեցույցների պակասը:

Քննարկում

Տնտեսագիտական կրթությունը վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում ակնհայտ է եղել աստիճանական փոխակերպումների, որի ընթացքում լայն կիրառություն են ստացել ակտիվ ուսուցման մեթոդները, որոնք նպատակաուղղված են տնտեսագիտական կրթության արդիականացմանը, ավանդական ուսուցման սահմանափակումների հաղթահարմանը: Նման սահմանափակումներն ու անհամապատասխանություններն առավել արտահայտվում են տնտեսական աշխարհի և տնտեսագիտության փոփոխվող բնույթի պատճառով, որտեղ դինամիկ համաշխարհային շուկաները և բարդ սոցիալ-տնտեսական խնդիրներն առաջադրել են հարմարվողականություն և իրական աշխարհի խնդիրների լուծման հմտությունների հրամայականը:

Արդյունքում սկսել են մշակվել, կիրառվել, կատարելագործվել և զարգանալ դասավանդման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանն ու ուսումնական գործընթացում ուսանողների ներգրավվածության ապահովմանն ուղղված մեթոդներ և տեխնիկաներ, որոնցից մի քանիսը ներկայացված են ստորև՝ աղյուսակ 1-ում:

Ակտիվ ուսուցման մեթոդների կիրառումն ունի մեծ դրական ազդեցություն ինչպես ուսանողների, դասավանդողների, այնպես էլ համալսարանի և կրթական գործընթացի վրա: Այսպես, ակտիվ ուսուցման մեթոդների կիրառումն ուսանողի համար ունի հետևյալ առավելությունները.

- քննադատական մտածողության և տնտեսական հասկացությունների գործնական կիրառման համար անհրաժեշտ հմտությունների ձևավորում և զարգացում,
- իրական աշխարհի տնտեսական մարտահրավերների ճանաչում և որոշումների կայացում,
- վերլուծական հմտությունների և նոր տեխնոլոգիաներին և տնտեսական պարադիգմներին հարմարվելու կարողության ձեռք բերում,
- մտահորիզոնի ընդլայնում՝ օգնելով հասկանալ տնտեսագիտության փոխկապակցվածությունը գլոբալացված աշխարհում,
- շփվելու /ներթրքինգ/ հնարավորությունների, նրանց ոլորտի մասնագետների հետ կապի ձևավորում և այլն:

Համալսարանները, որոնք հաջողությամբ ինտեգրում և կիրառում են նո-

րարար մեթոդները, ապահովում են՝

- իրենց հեղինակության բարելավումը,
- մրցակցային առավելությունները,
- ուսանողների բավարարվածության ավելի բարձր մակարդակը,
- շրջանավարտների ուժեղ ցանցը,
- Հետազոտության հնարավորություններ և ներուժ,
- Ֆակուլտետի զարգացում,
- Դասախոսների հմտությունների զարգացում և այլն:

Աղյուսակ 1: Տնօրենագիտական կրթության մեջ առավել կիրառելի նորարարական և արդյունավետ մեթոդները:

Ակտիվ ուսուցում	
Հիմնախնդրահենք ուսուցում – Problem-Based Learning (PBL)	Ուսանողներն աշխատում են իրական աշխարհի տնտեսական խնդիրների վրա՝ խթանելով քննադատական մտածողությունը և խնդիրներ լուծելու հմտությունները:
Իրավիճակային վերլուծություն – Case studies	Բարդ տնտեսական իրավիճակների, իրական դեպքերի վերլուծությունը թույլ է տալիս ուսանողներին կիրառել տեսական գիտելիքները գործնական իրավիճակներում:
Տեխնոլոգիաների ինտեգրում	
Առցանց սիմուլացիաներ	Ինտերակտիվ տնտեսական սիմուլացիան ապահովում է գործնական գիտելիքներ և փորձ՝ տնտեսական որոշումների կայացման հարցում:
Տվյալների վերլուծության գործիքներ	Էմպիրիկ վերլուծության և մոդելավորման համար տնտեսական տվյալների հետ աշխատանքի ծրագրային ապահովման օգտագործում:
«Շրջված» լսարան	Ուսանողները դասախոսությունները ստանում են առցանց՝ ազատ դասաժամը տրամադրելով քննարկումներին և ինտերակտիվ աշխատանքին:
Փորձառական ուսուցում	
Փորձառություններ	Ուսանողների համար իրական աշխատանքային միջավայրում և դերերում աշխատելու հնարավորությունների ապահովում:
Գործնական այցեր	Այցելություն տնտեսական հաստատություններ, քիզնեսներ կամ պետական մարմիններ գիտելիքի և փորձի ձեռքբերման համար:
Համագործակցային ուսուցում	
Խմբային նախագծեր	Համագործակցային նախագծերի հանձնարարում, որոնք պահանջում են թիմային աշխատանք և տնտեսական հայեցակարգերի կիրառում:
Խաչաձև ուսուցում (peer teaching)	Թույլ տալ ուսանողներին ուսուցանել և սովորել միմյանցից:
Ակտիվ լսարան մեթոդներ	
Մտածել-քննարկել-կիսվել-Think-Pair-hare	Խրախուսել ուսանողներին մտածել ինքնուրույն, քննարկել դասընկերոջ հետ և կիսվել գաղափարներով լսարանի հետ:

Սուկրատիկ քննարկումներ	Ուսանողներին ներգրավել առաջնորդվող /մոդերացվող/ քննարկումներում՝ տնտեսական հայեցակարգերն ուսումնասիրելու և վերլուծելու համար:
Խաղայնացում	
Տնտեսական, դերային խաղեր	Տնտեսագիտության ուսուցումը հաճելի և գործնական դարձնելու համար կրթական խաղերի և սիմուլյացիաների ներդրում:
Մրցույթներ	Քննադատական մտածողությունը խթանելու նպատակով տնտեսական մրցույթների կամ բանավեճերի կազմակերպում:
Էթիկական և սոցիալական պատասխանատվություն	
Էթիկական խնդիրների քննարկումներ	Ուսումնասիրել տնտեսական որոշումների կայացման ժամանակ էթիկական նկատառումները:
Սոցիալական պատասխանատվության նախագծեր	Ուսումնասիրել տնտեսական խնդիրները և դրանց լուծումները սոցիալական պատասխանատվության տեսակետից:

Սույն հոդվածում դիտարկվել են ակտիվ ուսուցման մեթոդներից երկուսը՝ հիմնախնդրահենք ուսուցում (PBL) և Case Studies, տնտեսագիտական կրթության ոլորտում:

Հիմնախնդրահենք ուսումնառության (PBL) և իրավիճակային վերլուծությունների (Case Studies) կիրառությունը տնտեսագիտական կրթության մեջ. օրինակներ

PBL-ի հիմնական առանձնահատկությունները

PBL-ը սովորողակենտրոն մոտեցում է, որը պտտվում է ուսանողների շուրջ՝ հնարավորություն ընձեռելով համատեղ ուժերով լուծելու իրական աշխարհի տնտեսական խնդիրները: PBL-ի հիմնական սկզբունքները ներառում են.

ա. Խնդրի բացահայտում. Մեթոդի կիրառումը սկսվում է ներկայացնելով իրական տնտեսական խնդիր կամ սցենար, որը վերաբերում է դասընթացի տվյալ թեմայի բովանդակությանը:

բ. Անհատական – ինքնուրույն ուսումնասիրություն. Ուսանողներն ինքնուրույն ուսումնասիրում են խնդիրը, համապատասխան հասկացությունները և ձևակերպում են վարկածներ:

գ. Համագործակցություն – համարեղ վերլուծություն. Ուսանողները բաժանվում են փոքր խմբերի՝ կիսվելու իրենց ուսումնասիրությունների արդյունքներով և պատկերացումներով:

դ. Աջակցում /մոդերացիա, ֆասիլիտացիա/. Դասավանդողն ուղղորդում է ուսանողներին իրենց ուսումնասիրությունների, խմբային վերլուծությունների ընթացքում և անհրաժեշտության դեպքում աջակցություն է առաջարկում:

Օրինակներ.

1. Մակրոտնտեսագիտության դասընթացի ընթացքում ուսանողներին ներկայացվում է ռեցենսիայի ժամանակ կառավարության հարկաբյուջետային քաղաքականության ազդեցությունը երկրի տնտեսության

վրա՝ փորձելով ներկայացնել այդ քաղաքականության անհրաժեշտությունն ու առանձնահատկությունները: Ուսանողներն ուսումնասիրում են տնտեսական ցուցանիշները, ժամանակագրական տվյալները և կառավարության քաղաքականությունը՝ ռեցեսիայի դեմ պայքարի վերաբերյալ առաջարկություններ մշակելու համար: Ընթացքում նրանք կիրառում և մեկնաբանում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են հարկաբյուջետային բազմապատկիչները, համախառն պահանջարկը և հարկաբյուջետային քաղաքականության տարբեր գործիքները:

2. Աշխատանքի տնտեսագիտություն.

- *Խնդիր.* Ուսումնասիրել աշխատավարձի անհավասարության պատճառներն ու հետևանքները կոնկրետ ոլորտներում, ինչպիսիք են տեխնոլոգիաները կամ առողջապահությունը:
- *Անհատական ուսումնասիրություն.* Ուսանողներն ուսումնասիրում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են տեխնոլոգիական ազդեցությունները հմտությունների վրա, կրթության մակարդակը և աշխատաշուկայի քաղաքականությունը, որոնք նպաստում են աշխատավարձերի մակարդակների անհավասարությանը:
- *Համագործակցություն.* Խմբերը ներկայացնում են իրենց բացահայտումները ոլորտում աշխատավարձերի կառուցվածքի վերաբերյալ և առաջարկում են քաղաքականության առաջարկներ՝ անհավասարությունը մեղմելու համար:

3. Հանրային ֆինանսներ.

Խնդիր. Վերլուծել հարկաբյուջետային մարտահրավերները, որոնք կարող են առաջանալ բնակչության միգրացիայի արդյունքում հարկային եկամուտների նվազման պատճառով:

- *Անհատական ուսումնասիրություն.* Ուսանողներն ուսումնասիրում են հարկային քաղաքականությունը, ժողովրդագրական տեղաշարժերը և հանրային ծառայությունների դերը տնտեսության մեջ:
- *Համագործակցություն.* Ուսանողները միասին աշխատում են բյուջեի առաջարկ մշակելու համար, որը լուծում է եկամուտների պակասի խնդիրը՝ միաժամանակ պահպանելով հիմնական ծառայությունները:

Առաջադրանքներ

Եկամտի անհավասարություն.

- *Խնդիր.* Վերլուծել առանձին երկրում եկամուտների աճող անհավասարության պատճառներն ու հետևանքները՝ հաշվի առնելով այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են տեխնոլոգիական փոփոխությունները, գլոբալացումը և քաղաքականության արձագանքները: Առևտրային պատերազմներ.
- *Խնդիր.* Ուսումնասիրել խոշոր տնտեսությունների միջև առևտրային պատերազմների (ինչպես օրինակ ԱՄՆ-Չինաստան առևտրային պատերազմը) տնտեսական հետևանքները համաշխարհային մատակարարման շղթաների, արդյունաբերության և միջազգային հարաբե-

րությունների վրա:

Համավարակ և տնտեսական վերականգնում.

- *Խնդիր.* Ուսումնասիրել համավարակի (օրինակ՝ COVID-19) տնտեսական ազդեցությունը աշխատաշուկաների, ձեռնարկությունների, առողջապահական համակարգերի և կառավարության արձագանքների վրա: Վերլուծել տնտեսության վերականգնման ռազմավարությունները:

Իրավիճակային վերլուծության (Case studies) հիմնական առանձնահատկությունները

Իրավիճակային խնդիրներն իրական կամ հիպոթետիկ տնտեսական իրավիճակների մանրամասն պատմություններ են, որոնցում շեշտադրվում է որոշումների կայացման և խնդիրների լուծման կարողությունը: Իրավիճակային խնդիրների հիմնական բնութագրերը ներառում են.

ա. Իրապեսություն. Խնդիրները պետք է հիմնված լինեն իրական աշխարհի տնտեսական սցենարների վրա, ինչը թույլ է տալիս ուսանողներին հասկանալու իրական տնտեսական մարտահրավերները, դրանցով պայմանավորված բարդությունները և անորոշությունները:

բ. Լուծման փարբերակներ. Խնդիրները ներառում են լուծման տարբերակներ, որտեղ ուսանողները պետք է վերլուծեն տեղեկատվությունը, կիրառեն տնտեսական տեսությունները և կատարեն տեղեկացված ընտրություն:

գ. Քննարկումների վրա հիմնված. Իրավիճակների ուսումնասիրությունները և վերլուծությունները հաճախ պահանջում են քննարկումներ, բանավեճեր, որոնց ընթացքում սովորողները պետք է կարողանան պաշտպանել իրենց դիրքորոշումները և դիտարկել այլընտրանքային լուծումներ (Eisenhardt, 1989, էջ 532-541):

Օրինակներ

1. Միկրոտնտեսության դասընթացի ընթացքում իրավիճակի ուսումնասիրությունը կարող է պատվել նոր շուկա մուտք գործել պատրաստվող ընկերության կողմից կայացվող որոշման շուրջ: Ուսանողները վերլուծում են այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են շուկայի կառուցվածքը, պահանջարկի կառուցվածքը, առաձգականությունը, արտադրության ծախսերը և մրցակցային ռազմավարությունները: Նրանք պետք է առաջարկեն, թե արդյոք ընկերությունը պետք է մուտք գործի շուկա և հիմնավորի իրենց որոշումը՝ հիմնվելով տնտեսական սկզբունքների վրա:
2. Վարքագծային տնտեսագիտություն.
 - *Իրավիճակ.* Ուսումնասիրել խնայողությունների և ներդրումների միջև ընտրության վերաբերյալ սպառողների վարքագիծը փոփոխվող տնտեսական միջավայրում:
 - *Լուծման փարբերակներ.* Ուսանողները վերլուծում են վարքագծային առանձնահատկությունները (ինչպիսիք են կորստի հակակրանքը և ստատուս քվոյի կողմնակալությունը), լուծման հնարավոր տարբե-

րակները, և ինչպես են դրանք ազդում ֆինանսական որոշումների և ներդրումային վարքագծի վրա:

3. Գլոբալիզացիա և աշխատաշուկա.

- *Իրավիճակ*. Ուսումնասիրել օֆշորինգի ազդեցությունը զարգացած երկրի աշխատաշուկայի վրա՝ հաշվի առնելով այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են աշխատատեղերի և աշխատավարձերի փոփոխությունները:

- *Հունձան փարբերակներ*. Ուսանողները գնահատում են գլոբալացման ազդեցությունը տնտեսության տարբեր ոլորտների վրա, առևտրային քաղաքականության դերը և աշխատողների վերապատրաստման հնարավոր ծրագրերը:

Առաջադրանքներ

2008 թվականի համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամ.

- *Իրավիճակ*. Վերլուծել 2008 թվականի ֆինանսական ճգնաժամի պատճառներն ու հետևանքները, ներառյալ հիփոթեքով ապահովված արժեթղթերի դերը, բանկերի ձախողումը և կառավարության միջամտությունները:

Uber-ն ընդդեմ ավանդական տաքսիների.

- *Իրավիճակ*. Ուսումնասիրել Uber-ի նման պլատֆորմների՝ ավանդական տաքսիների արդյունաբերություններին համօգտագործելու պատճառով առաջացած խափանումները՝ անդրադառնալով կարգավորող մարտահրավերներին, աշխատանքային խնդիրներին և սպառողների օգուտներին:

Եվրոպական պարտքային ճգնաժամ.

- *Իրավիճակ*. Ուսումնասիրել եվրոպական պարտքային ճգնաժամը՝ կենտրոնանալով այնպիսի երկրների վրա, ինչպիսիք են Հունաստանը և Իսպանիան, վերլուծել արժույթային միության շրջանակներում պետական պարտքի կառավարման մարտահրավերները:

Ներկայացված մեթոդների գործնական իրականացման նկատառումներ
Գնահատում և հետադարձ կապի ապահովում – PBL-ի և իրավիճակային վերլուծությունների գնահատման մեթոդները կարող են ներառել ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային ներկայացումները, գրավոր զեկույցները կամ նկարագրական վերլուծությունները: Հետադարձ կապը պետք է կենտրոնանա ինչպես առաջարկվող լուծումների խորության և որակի, այնպես էլ տնտեսական իրավիճակի ընկալման աստիճանի, իրականացված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների խորության վրա:

Ռեսուրսներ և նյութեր – Մեթոդների կիրառման ընթացքում դասավանդողները պետք է ապահովեն համապատասխան տնտեսական տվյալների, հոդվածների և ռեսուրսների հասանելիություն՝ ուսանողների հետազոտություններին և վերլուծություններին աջակցելու համար:

Ակտիվ օժանդակություն – Դասավանդողներն առանցքային դեր են խաղում քննարկումներն ուղղորդելու, հասկացությունները պարզաբանելու գործում:

Եզրակացություն

Տնտեսագիտական կրթության անընդհատ զարգացող համատեքստում հիմնախնդրահենք ուսուցման (PBL) և իրավիճակային վերլուծության (Case Studies) ինտեգրումն ուսուցման գործընթացներում ի հայտ է գալիս որպես փոխակերպող մոտեցում՝ նպաստելով նորարար, ստեղծարար և քննադատական մտածողության, տեսությունը գործնականում կիրառելու, տնտեսական որոշումների կայացման հմտությունների ձևավորմանը և զարգացմանը: PBL-ի միջոցով ուսանողները կարողանում են մասնատել բարդ տնտեսական սցենարները, հիմնախնդիրները և առաջարկել լուծումներ, դիտարկել որոշումների այլընտրանքները և կայացնել հավասարակշիռ որոշում: Մյուս կողմից, Case Studies-ը ուսանողներին ծանոթացնում է իրական աշխարհի տնտեսական մարտահրավերներին՝ կատարելագործելով նրանց վերլուծական կարողությունները:

Միաժամանակ, տնտեսագիտական կրթության կարևոր մարտահրավերներից մեկը տեսության և պրակտիկայի միջև աճող անջատումն է: Հողվածում ներկայացված մեթոդները՝ PBL-ը և Case Studies-ը, լրացնում են այս բացը՝ լսարանը վերածելով իրական տնտեսական կյանքից վերցված դեպքերի, երևույթների և գործընթացների, քաղաքականության այլընտրանքների քննարկումների, վերլուծությունների միջավայրի: Դասավանդողներն էլ, իրենց հերթին, գիտելիք տարածողներից վերածվում են հետազոտության օժանդակողների՝ նպաստելով քննարկման և դիտարկվող հարցերի վերաբերյալ հետաքրքրության առաջացմանը, կառուցողական և հետաքրքիր վերլուծությունների իրականացմանը:

Այսպիսով, սույն հետազոտության շրջանակներում իրականացվել է այս ուղղությամբ առկա գրականության ուսումնասիրություն և վերլուծություն, որի արդյունքում բացահայտվել են առկա բացերը, հիմնավորվել է տնտեսագիտական կրթության մեջ PBL-ի և Case Studies-ի ներդրման կարևորությունը:

Նման մեթոդների կիրառման միջոցով է, որ ապագա տնտեսագետները դառնում են գիտակ և հմուտ մասնագետներ, քաղաքականություն մշակողներ և ապագա առաջնորդներ, ովքեր կկարողանան առաջարկել արդյունավետ լուծումներ՝ ազգային և համաշխարհային տնտեսության բարդ մարտահրավերների հաղթահարման համար:

Այսպիսով, տնտեսագիտության մեջ դասավանդման նորարարական և արդյունավետ մեթոդների ընդունումը և կիրառումը դրական ազդեցություն է ունենում համալսարանների գործունեության, կրթական գործընթացի արդյունավետության ապահովման վրա՝ բարձրացնելով նրանց հեղինակությունը, մրցունակությունը և ընդհանուր կրթական որակը: Ուսանողների համար այս մեթոդները հանգեցնում են ուսումնառության բարելավված արդյունքների ձեռքբերմանը, աշխատաշուկայում մրցունակության ապահովմանը: Վերջիններս հիմնավորում են տնտեսագիտական կրթությունում ուսուցման ակտիվ մեթոդների ներդրման և կիրառման երկարաժամկետ դրական արդյունքները, ուստի և կարևորությունը համալսարանական կրթության մեջ:

Օգտագործված գրականության ցանկ:

- Smith, J. R. (2022). Modernizing Economic Education: Integrating Active Learning Methods. *Journal of Economics Education*, 45(3).
- Smith, A. (2015). Rethinking Economics Education: Challenges and Opportunities. *Journal of Economics Education*, 38(2), pp. 123-145.
- Johnson, L. (2017). The Gap Between Economic Theory and Practice: A Review. *Economics Today*, 45(3), pp. 287-305.
- Mayer, R. (2019). The Effectiveness of Active Learning Strategies: A Meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*, 112(4), pp. 589-605.
- Brown, E. (2020). Active Learning in Higher Education: A Comprehensive Review. *Higher Education Research Quarterly*, 25(1), pp. 45-68.
- Dolmans, D. H., Loyens, S. M., Marcq, H., & Gijbels, D. (2016). Deep and surface learning in problem-based learning: A review of the literature. *Advances in Health Sciences Education*, 21(5), pp. 1087-1112.
- Greene, J. (2016). Problem-Based Learning in Economics: An Empirical Study. *Economics Education Research Journal*, 22(3), pp. 215-232.
- Patel, R. (2018). Enhancing Critical Thinking Through Problem-Based Learning in Economics. *Journal of Economic Education*, 41(1), pp. 35-51.
- Yin, R. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*. Sage Publications.
- Roberts, M. (2017). Using Case Studies to Bridge Theory and Practice in Economics Education. *Journal of Economics Case Studies*, 12(2), pp. 65-82.
- Hughes, S. (2020). The Role of Case Studies in Teaching Applied Economics. *Economics Education Review*, 30(4), pp. 421-439.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building Theories from Case Study Research. *Academy of Management Review*, 14(4), pp. 532-550.

Արփինե Սարգսյան

*Преподаватель Гюмрийского филиала Государственного
экономического университета Армении,
кандидат экономических наук
Эл. адрес: a.s.arpinesargsyan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3415-983X>*

**МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ.
ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ
(ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ И КЕЙС-СТАДИ)**

Преподавание экономики в университетах может быть творческим и эффективным, если включать различные методы, которые привлекают студентов, способствуют критическому мышлению и связывают теорию с практикой. Экономическое образование на университетском уровне находится в процессе различных трансформаций, чтобы соответствовать требованиям быстро меняющегося мира и вооружить студентов практическими навыками

и глубоким пониманием реальных экономических явлений.

Актуальность статьи обусловлена современными проблемами, с которыми сталкивается экономическое образование, такими как пассивное обучение и разрыв между теоретическими знаниями и практическими навыками.

Данная методическая статья призвана выявить важность инновационных методов в экономическом образовании и предоставить педагогам практическую дорожную карту, позволяющую сделать процесс обучения более эффективным и интересным, а также подготовить студентов к современным экономическим задачам.

В статье рассматривается внедрение активных методов обучения, в частности проблемно-ориентированного обучения (ПОО) и методов тематических исследований, в университетское образование при преподавании экономики. Методы активного обучения широко используются в высшем образовании благодаря способности развивать критическое мышление, решение проблем, творческие способности и другие навыки, а также возможности практического применения теоретических знаний.

Статья может служить всеобъемлющим руководством по использованию PBL и анализа кейсов, предлагая примеры и практические задания для преподавателей, которые стремятся реализовать инновационные подходы в своих курсах.

Ключевые слова: метод, активное обучение, проблемное обучение, тематические исследования, междисциплинарность, критическое мышление, разработка учебной программы, вовлечение студентов.

Arpine Sargsyan

Lecturer of the Gyumri branch, Armenian State University of Economics

Ph.D. in economics

Email: a.s.arpinesargsyan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3415-983X>

MODERNIZATION OF ECONOMIC EDUCATION. FEATURES OF THE APPLICATION OF ACTIVE LEARNING METHODS (PROBLEM-BASED LEARNING AND CASE STUDIES)

Teaching economics in universities can be both creative and effective by incorporating various methods that engage students, promote critical thinking, and connect theory to real-world applications. Economics education at the university level is undergoing various transformations to meet the demands of a rapidly changing world, and to equip students with practical skills and a deep understanding of real-world economic phenomena.

The relevance of the article is explained by the current challenges economics education is facing, such as passive learning, and the gap between theoretical knowledge and practical skills.

This methodological article aims to identify the importance of innovative methods in economics education and to provide a practical roadmap for educators to make the learning process more effective and interesting, as well as to prepare students for modern economic challenges.

The article examines the implementation of active learning methods, particularly problem-based learning (PBL) and case studies methods in university education for teaching economics. Active learning methods are widely used in higher education due to the ability to promote critical thinking, problem-solving, creativity, and other skills, as well as the possibility of practical application of theoretical knowledge.

The article can serve as a comprehensive guide to the use of PBL and case analysis, offering examples and practical tasks for instructors who aim to implement innovative approaches in their courses.

Keywords: Method, active learning, problem-based learning, case studies, interdisciplinary, critical thinking, curriculum development, student engagement.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2023թ. դեկտեմբերի 4-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2023թ. դեկտեմբերի 5-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2023թ. դեկտեմբերի 17-ին:

Տարածման 100 օրինակ

EDIT PRINT
43 D. Malayan Str., Norvich
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻՑ ՊՐԻՆՏ
Էդիսինգ, Նորվիչ
հեռ.՝ (374 10) 20 848
www.editprint.am
info@editprint.am